

Міністерство освіти та науки України
Дрогобицький державний педагогічний університеті імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРИНИК Лілія Миколаївна

УДК 94:355.425.4](477.8):394"1940/1950"

ДИСЕРТАЦІЯ
ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ НА
ПРИКАРПАТТІ (1940–1950-ті рр.)

032 «Історія та археологія»

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Л. М. Гриник

Науковий керівник – Ільницький Василь Іванович, доктор історичних наук,
професор

Дрогобич – 2023

АНОТАЦІЯ

Гриник Л. М. Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2023.

У дисертаційній роботі комплексно розглянуто повсякденні практики членів ОУН і УПА на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.) з метою розвитку регіональних антропологічних досліджень, що сприятиме інтеграції української історичної науки до світової спільноти, подоланню стереотипів у дослідженні історії, що склалися під впливом тривалої радянської дійсності.

Здійснено аналіз історіографії дослідження, який показав певний прогрес науковців у вивченні повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті у 1940–1950-х рр.. Відтак виокремлено чотири групи історіописання: діаспорну, радянську, сучасну зарубіжну та вітчизняну; акцентовано на здобутках і недоліках кожної. Наголошено, що своєрідним каталізатором у дослідженні визвольного руху було створення урядової комісії, яка проводила діяльність щодо формування засадничих концепцій створення та діяльності ОУН і УПА, напрацювання джерельного комплексу означеної проблеми до 2005 р. Проте протягом усього періоду (від середини 1940-х до 2020-х рр.) повсякденні практики членів ОУН і УПА, якщо й аналізувалися, то переважно в контексті військово-політичної діяльності вищезгаданих формацій чи українського визвольного руху середини ХХ ст. зокрема.

Систематизовано джерельну базу за критерієм інформаційної цінності та цільового призначення. Виділено дві групи джерел: 1. Документи і матеріали повстансько-підпільної провенієнції (документи ОУН і УПА; спогади (хроніки та свідчення); щоденники; періодика; листування (офіційне

й особисте), фотокартки; листівки); 2. Документи органів радянської влади (партійного походження; карально-репресивних структур). Перелічені вище групи джерел не згруповані за ієрархічним принципом – усі вони здебільшого подають інформацію частково й уривчасто, висвітлюють різні сторони означеної проблеми і лише у комплексі сприяють реконструкції повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті.

Методологічну основу дисертації складають загальнонаукові принципи: історизму, науковості, системності, авторської об'єктивності, що реалізовувалися за допомогою застосування спеціально-історичних методів (проблемно-хронологічного, історико-генетичного, історико-типологічного); міждисциплінарних (мікроаналізу, діахронного, соціальної сітки та ін.); загальнонаукових (класифікації, індукції, дедукції, аналізу, порівняння та ін.). Вироблено власну концепцію повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.) та подано авторське трактування понять: «повстанець», «український визвольний рух», «українське підпілля» та ін.

Досліджено способи можливого матеріального забезпечення повстанців і процедуру постачання продуктів. Показано місце і роль у цьому процесі місцевого населення. Проаналізовано діяльність господарчої референтури за німецької влади та відзначено її здобутки. Наголошено, що на процес продовольчого забезпечення негативно вплинула радянська окупація, яка всіма силами намагалась розірвати зв'язок «село – ліс». Схарактеризовано зовнішній вигляд членів ОУН і УПА як строкатий, позаяк реалізувати власний військовий стрій не вдалося. Відтак вбрання повстанців було переважно трофейне з розпізнавальними знаками. Описані випадки закупівлі одягу через цивільних або власного пошиття. Наголошено, що труднощі із вбранням посилював зимовий період, який вимагав забезпечення теплими речами та відповідним взуттям. Оскільки такого одягу та взуття бракувало, то це спричиняло простудні захворювання, загалом погіршувало санітарно-гігієнічну ситуацію, яка була «внутрішнім ворогом» для ОУН та

УПА. З огляду на це вивчено гігієнічні вимоги українських повстанців. Розглянуто питання профілактики захворювань: від інформаційного ознайомлення до кваліфікованого лікування. Відзначено здобутки діяльності жіночої сітки та Українського червоного хреста.

Досліджено специфіку будівництва криївок як основного виду житла членів ОУН та УПА на Прикарпатті; особливості перебування у них. Проведено їхню класифікацію з означенням відмінностей.

Зосереджено увагу на взаємозв'язку професійної та особистої складової українських повстанців. Показано вплив військових реалій на формування режиму дня і можливі способи проведення «вільного» часу. Проаналізовано вплив особи командира і провідника на рівень дисципліни. Охарактеризовано методи підтримання належного її рівня: власний приклад, нагороди, покарання. Реконструйовано класифікацію кримінальних злочинів та відповідні заходи покарання за їх вчинення; діяльність Теренового Організаційного Суду, Суду Адміністративного Порядку. Наголошено на найбільш поширених злочинах, розкриттям яких займалася спершу Військово-польова жандармерія, а згодом – Служба безпеки ОУН.

Досліджено особливості гендерної політики у формаціях визвольного руху середини ХХ ст., яка формувалася у період трансформаційних змін української сім'ї, переосмислення місця і ролі жінки в суспільстві. Акцентовано на причинах переважного залучення жінок до «напівмирних» професій. Відображено політику стосовно них радянської репресивно-каральної системи.

Простежено особливості морально-психологічного стану українських повстанців, який формували головно умови боротьби: наявність харчів, одягу, особливості зимування, зв'язок з рідними тощо. Відображено причини можливих конфліктів, які згруповано у такий спосіб: організаційні й особисті. Акцентовано на необхідності формування почуття дружби між учасниками визвольних змагань середини ХХ ст. та її особливостях.

Крізь призму історичної антропології з'ясовано особливості комунікації членів ОУН та УПА. Відзначено особливості призначення псевдонімів і їх види. Акцентовано на правилах ведення усних та письмових розмов між учасниками ОУН і УПА, а також з місцевим населенням. У цьому контексті простудійовано відносини українських повстанців з особами релігійного сану, сільським населенням, дещо менше – з міською інтелігенцією та робітниками. Присутність релігійного чинника забезпечила духовне відродження у складних умовах, він допоміг зберегти культуру та виступав моральним підґрунтям визвольного руху. Простежена підтримка зі сторони церкви, школи, населення засвідчує явища високої консолідації українського суспільства в умовах боротьби. І навіть у час великих репресій радянській владі не вдалося розірвати генетичний зв'язок, який сформувався протягом усієї історії українського державотворення.

Незважаючи на військові умови боротьби, у лавах ОУН і УПА практикувалися усі види сімейної обрядовості: від народження до смерті. Реконструйовано весільні обряди у лісових умовах та наголошено на особливостях їх реалізації. Відзначено особливості виховання дітей, батьки яких змушені були проводити глибоко законспіровану діяльність. Досліджено явище альтруїстичного самогубства та класифіковано його за: причиною (пряме зіткнення з ворогом; потрапляння під слідство; особисті мотиви) та методом вчинення (кульове поранення; підрих на гранаті; повішання; передозування медичними препаратами). Окреслено й проаналізовано практики увіковічення пам'яті полеглих вояків УПА та членів ОУН, способи їхніх поховань.

Висвітлено основні практики християнських і націоналістичних святкувань. Відображено особливості їх проведення та основні функції. Доведено, що святкування під час визвольної боротьби були однією із можливостей подолання стресових ситуацій, відволікання від військової дійсності чи способом «повернутись» до «нормального» життя. Будь-які

урочистості передбачали виховання в національному дусі не членів ОУН та УПА, а й увесь народ.

Дисертаційна робота є спеціальним історичним дослідженням, присвяченим повсякденним практикам українських повстанців і підпільників, у якому вперше: введено до наукового обігу маловідомі архівні документи, на основі яких проаналізовано предмет повсякдення членів ОУН і УПА; простежено вплив економічної, соціальної та політичної ситуації у регіоні на побутове становище українських націоналістів; комплексно розглянуто засади спілкування як між членами означених формацій, так і з іншими соціальними категоріями. Уточнено: історіографічний та джерелознавчий доробок теми; понятійно-термінологічний апарат означеної проблеми; класифікаційну схему житлових помешкань – криївок; шляхи матеріального забезпечення українських повстанців і націоналістів. Отримали подальший розвиток положення про: тяглість звичаїв, традицій та обрядів як один зі способів української ідентифікації; гостру необхідність функціонування спеціальних служб ОУН і УПА та жорстоку дисципліну, яка сприяла довготривалій боротьбі з окупаційною владою, незважаючи на масштабні заходи радянської адміністрації щодо ліквідації українського визвольного руху; різносторонню потребу існування «жіночої» складової у воєнному повсякденні.

Практичне значення наукової роботи полягає у її подальшому залученні при підготовці досліджень про повсякденне життя учасників ОУН та УПА на споріднених мікро- чи макрорівнях. Результати роботи можуть використовуватись при укладанні лекційних курсів для здобувачів освіти закладів освіти різних рівнів, а також при створенні різного роду навчально-методичної літератури з курсу історії України ХХ ст. Міждисциплінарність предмета дослідження дає можливість використовувати отримані результати у студіях етнографів, соціологів, психологів та інших галузевих дослідженнях, предмет яких збігається з нашим.

Ключові слова: ОУН та УПА, український визвольний рух, повсякдення, побут, Прикарпаття, повстанці, дозволя, відносини, дисципліна, радянська система, репресії, державницький терор, ідеологічний тиск, післявоєнні роки.

SUMMARY

Hrynyk L. M. Everyday life of Ukrainian rebels in Prykarpattia (1940–1950 s). – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 «History and Archeology». Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2023.

The dissertation comprehensively examines the daily practices of the members of the OUN and the UPA in Carpathians (1940–1950s) with the aim of developing regional anthropological research, which will contribute to the integration of Ukrainian historical science into the world community, overcoming stereotypes in the study of history that have developed under the influence of long-term Soviet reality.

An analysis of the historiography of the research was carried out, that showed a certain progress of scientists in the study of the everyday life of Ukrainian rebels in Prykarpattia in the 1940s–1950s. Therefore, four groups of historiography are distinguished : diasporic, soviet, modern foreign and national; with an emphasis on the strengths and weaknesses of each. It was emphasized that the activity of the government commission, which was created in 1997 and carried out activities related to the formation of the basic concepts of the creation and activity of the OUN and the UPA, and the development of the source complex of the specified problem until 2005, was a kind of catalyst in the study of the liberation movement in general. However, during the entire period (from the mid-1940s to the 2020s), the daily practices of the members of the OUN and the UPA, if analyzed, were mainly in the context of the military-political activities of the

above-mentioned formations or the Ukrainian liberation movement of the mid-20th century in particular.

The source base is systematized according to the criterion of information value and purpose. Two groups of sources are distinguished: 1. Documents and materials of insurgent and underground provenance (the OUN and UPA documents; memories (chronicles and testimonies); periodicals; correspondence (official and informal), photographs; postcards); 2. Documents of Soviet authorities (documents of party origin; documents of punitive and repressive structures). The groups and types of sources listed above are not grouped according to the hierarchical principle. All of them, for the most part, provide information partially and fragmentarily, highlight different aspects of the given problem, and only in a complex way contribute to the reconstruction of the everyday life of Ukrainian rebels in Prykarpattia.

The methodological basis of the dissertation consists of general scientific principles: historicism, scientificity, systematicity, author's objectivity. The principles listed above were implemented using special-historical methods (problematic-chronological, historical-genetic, historical-typological), interdisciplinary (microanalysis, diachronic, social network, etc.) and general scientific (classification, induction, deduction, analysis, comparison, etc.). The author's interpretation of the concepts: «rebel», «Ukrainian liberation movement», «Ukrainian underground», etc. is presented.

Methods of possible material support of the rebels and the procedure for supplying products were studied. The place and role of the local population in this process is shown. The activity of the economic reference office under the German authorities was analyzed and its achievements were noted. It is emphasized that the process of food supply was heavily influenced by the Soviet occupation, which tried with all its might to break the «village-forest» connection. The appearance of the members of the OUN and the UPA is characterized as motley, since they failed to implement their own military formation. Therefore, the clothing of the rebels was mostly trophies with identification marks. Cases of purchasing clothes through

civilians or self-tailoring are described. It was emphasized that the difficulties with clothing were aggravated by the winter period, which required the presence of warm clothes and shoes. This worsened the sanitary and hygienic situation, which was an «internal enemy» for the OUN and the UPA. With this in mind, the hygienic requirements of Ukrainian insurgents were studied. The issue of disease prevention is considered: from informational familiarization to qualified treatment. The achievements of the women's network and the Ukrainian Red Cross were noted.

The specifics of building hideouts as the main type of housing for members of the OUN and the UPA in Prykarpattia were studied; features of staying in them. Their classification was carried out with the definition of differences.

Attention is focused on the relationship between the professional and personal components of Ukrainian insurgents. The influence of military realities on the formation of the daily regime and possible ways of spending «free» time is shown. The impact of the personality of the commander and leader on the level of discipline was analyzed. The methods of maintaining its proper level are characterized: own example, rewards, punishments. The classification of criminal offenses and corresponding measures of punishment have been reconstructed; activities of the Field Organizational Court, the Court of Administrative Procedure. Emphasis is placed on the most common crimes, the detection of which was first handled by the Military Field Gendarmerie, and later by the OUN Security Service.

Peculiarities of gender policy in the formations of the liberation movement of the middle of the 20th century, which was formed during the period of transformational changes of the Ukrainian family, rethinking of the place and role of women in society, were studied. Emphasis is placed on the reasons for the predominant involvement of women in «semi-peaceful» professions. The policy of the Soviet repressive and punitive system in relation to them is reflected.

The peculiarities of the moral and psychological state of the Ukrainian insurgents, which were formed mainly by the conditions of the struggle: the availability of food, clothing, features of wintering, contact with relatives, etc.,

were traced. The causes of possible conflicts are shown, which are grouped as follows: organizational and personal. Emphasis is placed on the necessity of forming a sense of friendship between the participants of the liberation struggles of the middle of the 20th century and its features.

Through the prism of historical anthropology, the peculiarities of the communication of the members of the OUN and the UPA were considered. Peculiarities of assigning pseudonyms and their types are noted. Emphasis is placed on the rules of conducting oral and written conversations between members of the OUN and UPA and with the local population. In this context, the relationship of the Ukrainian rebels with persons of religious rank, the rural population, and to a lesser extent with the urban intelligentsia and workers was investigated. The presence of the religious factor ensured spiritual revival in difficult conditions, managed to preserve culture and acted as the moral foundation of the liberation movement. Traced support from the church, school, and population testifies to the phenomenon of high consolidation of Ukrainian society in the conditions of struggle. And even during the great repressions, the Soviet authorities failed to break this genetic link, which was formed throughout the history of Ukrainian statehood.

Despite the military conditions of the struggle, all rites of family rites were observed in the ranks of the OUN and the UPA: from birth to death. Wedding rites in forest conditions are reconstructed and the peculiarities of their implementation are emphasized. Peculiarities of raising children, whose parents were forced to conduct deeply conspiratorial activities, were noted. The phenomenon of altruistic suicide was studied and classified as follows: by cause (direct encounter with the enemy; under investigation; personal motives) and method of commission (bullet wound; grenade explosion; hanging; drug overdose). The practices of perpetuating the memory of fallen soldiers of the UPA and members of the OUN, the methods of their burials, are outlined and analyzed.

The main practices of Christian and nationalist celebrations are highlighted. Features of their implementation and main functions are shown. It has been proven

that celebrations during the liberation struggle were one of the ways to relieve constant stress, to distract from military affairs or to «return» to a «normal» life. Any celebrations were aimed at forming in the patriotic spirit not only the ranks of the membership, but also the entire nation.

The dissertation is a special historical study devoted to the everyday practices of Ukrainian rebels and underground, in which for the first time: previously unknown historical sources are introduced into scientific circulation; the subject of daily life of members of the OUN and UPA is considered through the prism of individual components; the influence of the economic, social and political situation in the region on the everyday situation of Ukrainian nationalists is traced; the principles of communication both between the members of the specified formations and with other social categories are comprehensively considered. Clarified: historiographical and source-scientific elaboration of the topic; conceptual and terminological apparatus of the specified problem; classification scheme of residential dwellings – hiding places; ways of material support for Ukrainian rebels and nationalists. We received further development of the provisions: on the persistence of customs, traditions and ceremonies as one of the ways of Ukrainian identification; about the urgent need for the functioning of the special services of the OUN and the UPA and the brutal discipline that contributed to the long-term struggle with the occupation authorities, despite the large-scale measures taken by the Soviet administration to eliminate the Ukrainian liberation movement; about the multifaceted need for the existence of a «female» component in military everyday life.

The practical significance of the scientific work lies in its further involvement in the preparation of studies on the daily life of the participants of the OUN and the UPA at related micro or macro levels. The results of the work can be used in the preparation of lecture courses for students of educational institutions of various levels, as well as in the creation of various types of educational and methodological literature on the history of Ukraine in the 20th century. The interdisciplinary nature of the research subject allows us to use the obtained results

in the studies of ethnographers, sociologists, psychologists, and other branch studies, the subject of which coincides with ours.

Key words: the OUN and UPA, Ukrainian liberation movement, everyday life, Prykarpattia, rebels, leisure, relations, discipline, Soviet system, repression, state terror, ideological pressure, post-war years.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гриник Л. Жінка – об’єкт насильства в українському підпіллі: правда чи міф? *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2021. Вип. 7/49. С. 206–225. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234419>
2. Гриник Л. Заходи щодо організації здорового способу життя українських націоналістів на Прикарпатті 1940–1950-х рр. (за матеріалами ГДА СБУ): теорія та практика. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2021. Вип. 8/50. С. 243–272. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242267>
3. Гриник Л. Криївка як феномен другого дому для українських націоналістів (на прикладі Прикарпаття). *Новітня доба.* 2021. Вип. 9. С. 148–158. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2021-9-148-158>
4. Гриник Л. До проблеми дисципліни в українському підпіллі на Прикарпатті. *Zaporizhzhia Historical Review.* 2021. Vol. 4(56). С. 142–151. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2021-4-56-18>
5. Гриник Л. «Давай собірайсь!»: операція «Захід» на Дрогобиччині на основі спогадів та архівних матеріалів. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2022. Вип. 50. Том. 1. С. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-3>

6. Гриник Л. Зовнішній вигляд підпільників і повстанців як відображення тогочасної дійсності (на прикладі Прикарпаття). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 53. Том 1. С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-3>

7. Ільницький В., Гриник Л. Комунікація як складова повсякденного життя українських націоналістів на Прикарпатті (1940–1950-і рр.). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 9/51. С. 278–300. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254479>

8. Ільницький В., Гриник Л. Конфліктні ситуації у Карпатському краї (1944–1950-ті рр.): причини, типи, наслідки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 10/52. С. 99 – 116. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257909>

9. Ільницький В., Гриник Л. «Повсякдення терору» (1944–1952): публічні форми боротьби радянської влади проти українських націоналістів. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 11/53. С. 174–195. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.268539>

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Гриник Л. Побут українських повстанців на Прикарпатті (за матеріалами справи Демида). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том X: Ефекти участі в розвитку науки та освіти на відстані / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький*. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Посвіт, 2020. С. 26–28.

11. Гриник Л. М. Суїцид як вимушене явище в українському підпіллі під час боротьби з радянською владою на Прикарпатті. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. кол. : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 37–40.*

Наукові праці, що додатково відображають результати дослідження

12. Ільницький В., Гриник Л. Репресований отець Зиновій Бандрович (1916 – 1986): реконструкція біографії за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2021. Вип. 45. Том. 1. С. 10–17 DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-2>*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
1.1 Історіографія проблеми	24
1.2 Особливості джерельної бази	37
1.3 Теоретико-методологічні основи	49
РОЗДІЛ 2. ПОБУТОВА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННЯ.....	64
2.1 Особливості харчування	64
2.2 Зовнішній вигляд.....	78
2.3 Основи гігієни, здоров'я та лікування	88
2.4 Криївки як вид житла.....	99
РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННЯ.....	114
3.1 Режим дня	114
3.2 Поведінкові та дисциплінарні норми	121
3.3 Гендерні відносини	134
3.4 Морально-психологічний стан	142
РОЗДІЛ 4. СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННЯ.....	157
4.1 Особливості комунікації	157
4.2 Відносини з місцевим населенням	170
4.3 Сімейна обрядовість	184
4.4 Християнські та націоналістичні практики святкувань	195
ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	216
ДОДАТКИ	261

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АКС – Архівно-кримінальна справа

ВО – Воєнна округа

ВПЖ – Військово-польова жандармерія

ГВШ – Головний військовий штаб

ЗЧ ОУН – Закордонні частини Організації українських націоналістів

КВШ – Крайовий військовий штаб

МГБ – Министерство государственной безопасности

НКВД – Народный комиссариат внутренних дел

ОУН – Організація українських націоналістів

СБ ОУН – Служба безпеки Організації українських націоналістів

ТВ – Тактичний відтинок

УВО – Українська військова організація

УПА – Українська повстанська армія

УССД – Українська самостійна соборна держава

УЧХ – Український червоний хрест

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вітчизняні наукові дослідження не можуть стояти осторонь світових наукових тенденцій. З огляду на це українська історична спільнота змушена реагувати на виклики світової гуманітаристики, а відтак робить успішні кроки для подолання дисбалансу, що виник під впливом радянського ідеологічного «погляду» на висвітлення подій історії. Внаслідок поступової трансформації предмета історичної науки на перше місце вийшла потреба зміни фокусу з політичної (її центром є держава) та економічної (господарське життя в пріоритеті, а люди як робоча сила) історії на власне «людську» – соціальну, що предметом свого дослідження має особливості суспільства, окремих груп чи навіть особистостей, особливо, у «кризових» чи «перехідних» періодах.

Консервативні бачення дослідників до висвітлення історії крізь призму держави і політики мають право на існування. Проте зважаючи на дискретність української державотворчої історії – наявність бездержавних періодів – це подекуди означало б відсутність предмета для дослідження. Проте за будь-яких політичних чи державницьких умов людське життя продовжувалося і тривало (з усіма його характерними рисами: побутом, культурою, релігією, соціальними зв'язками тощо), а відтак – творилася історія. У такому контексті повсякдення членів формацій визвольного руху середини ХХ ст. постає вагомим прикладом, що потребує окремого дослідження. Попри тривалу історіографічну традицію української історії та українського визвольного руху загалом, повсякденне життя членів ОУН і вояків УПА залишалося поза увагою дослідників.

Наукова актуальність посилюється і необхідністю регіональних спеціальних досліджень, що дають можливість розглянути означену проблему комплексно, різносторонньо та максимально глибоко. Сформована у такий спосіб система наукових досліджень сприятиме створенню «нової» історії України на основі історії повсякдення.

Актуальність наукового дослідження посилюється і соціальними запитами. Проте цілком закономірним виявилось те, що означена потреба на момент обрання теми мала зовсім інший вимір та була пов'язана з гострою необхідністю розгляду труднощів життєдіяльності українських повстанців і підпільників в умовах війни: причини та внутрішні мотиви дій, що провокувало неоднозначні засуджувальні настрої щодо них. У зв'язку з воєнними подіями, які справедливо вважають прискорювачами часу, таке формулювання вважаємо уже недоцільним. Боротьба за позитивну зміну настроїв населення України, яка тривала десятиліттями, практично завершилася за декілька місяців. Відтак на перший план вийшла потреба формування на загальнодержавному рівні виваженої політики пам'яті, яка передовсім має слугувати рушієм національної свідомості, вихованню патріотизму в молодого покоління та українській самоідентифікації загалом.

З огляду на вищесказане означена тема дисертаційної роботи сприятиме заповненню наукової прогалини (не виявлено окремого комплексного дослідження, присвяченого повсякденному життю українських повстанців на Прикарпатті), спростує широкому загалові думку про те, що повсякденне життя – це «беззмистовна» історія одягу, їжі, житла; натомість продемонструє, що це «дзеркало» усіх соціальних, економічних та політичних трансформацій у суспільстві і водночас уможливить інший погляд на український визвольний рух.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертація виконана у рамках науково-дослідницької роботи кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Суспільно-політичні, економічні, правові, культурно-освітні та релігійні процеси на західних землях України (XVIII–XXI ст.)», а також у рамках наукового дослідження науково-дослідного сектору Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Повсякденне життя населення західних земель України у перші

повоєнні роки (1944–1953)» (термін виконання: 2021–2023 рр.; державний реєстраційний номер – 0121U107833).

Об’єкт дослідження – повсякдення учасників українського визвольного руху 1940–1950-х рр.

Предмет дослідження – побутова, професійно-особистісна та соціокультурна складова повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті.

Мета роботи передбачає реконструкцію повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.).

Для досягнення мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати і систематизувати історіографічний доробок теми;
- провести класифікацію джерел та схарактеризувати джерельну базу;
- визначити теоретико-методологічні основи: висвітлити трактування основних понять і термінів, обґрунтувати визначений предмет історії повсякдення українських повстанців, схарактеризувати базові принципи і методи дослідження;
- окреслити особливості побутового забезпечення (харчування, одяг, гігієна та лікування, житло) вояків УПА і членів ОУН;
- розглянути ключові елементи професійно-особистісної складової та її взаємозалежні впливи;
- розкрити зміни в основах комунікації та зв’язки повстанців з найближчим оточенням;
- з’ясувати особливості української сімейної обрядовості, звичаїв, традицій, святкувань в умовах воєнного повсякдення.

Хронологічні рамки охоплюють 1940–1950-ті рр., тобто від моменту організаційної розбудови УПА на Прикарпатті, що бере свій початок від формування штабу Української народної самооборони (15 липня 1943 р.) і до фактичного згорання організованої діяльності збройного підпілля (1954 р.).

Територіальні межі окреслені регіоном Прикарпаття, що у сучасному адміністративно-територіальному поділі охоплює Івано-Франківську, частини Львівської (підгірська частина Дрогобицького, Самбірського та Стрийського районів) і Чернівецької (Вижницький та частково Чернівецький райони) областей. Подекуди спостерігається вихід за межі зазначених географічних рамок винятково з метою порівняння чи ширшого охоплення процесів, що відбувалися.

Методологічну основу дисертації складають загальнонаукові принципи: історизму, науковості, системності, авторської об'єктивності. Вищеперелічені принципи реалізовувалися за допомогою спеціально-історичних методів (проблемно-хронологічного, історико-генетичного, історико-типологічного), міждисциплінарних (мікроаналізу, діахронного, соціальної сітки та ін.) та загальнонаукових (класифікації, індукції, дедукції, аналізу, порівняння та ін.).

Наукова новизна та отримані результати. Дисертаційна робота є спеціальним історичним дослідженням, присвяченим повсякденним практикам українських повстанців і підпільників, у якому *вперше*:

- введено до наукового обігу маловідомі архівні документи, на основі яких повсякдення членів ОУН і УПА розглядається крізь призму окремих складових;
- простежено вплив економічної, соціальної та політичної ситуації у регіоні на побутове становище українських повстанців;
- комплексно розглянуто засади спілкування як між членами означених формацій, так і з іншими соціальними категоріями.

Уточнено:

- історіографічний та джерелознавчий доробок теми;
- понятійно-термінологічний апарат означеної проблеми;
- класифікаційну схему житлових помешкань – криївок;

- шляхи матеріального забезпечення українських повстанців і націоналістів.

Отримали подальший розвиток положення про:

- тяглість звичаїв, традицій та обрядів як одного зі способів української ідентифікації;
- гостру необхідність функціонування спеціальних служб ОУН і УПА та жорстоку дисципліну, яка сприяла довготривалій боротьбі з окупаційною владою, незважаючи на масштабні заходи радянської адміністрації щодо ліквідації українського визвольного руху;
- різносторонню потребу існування «жіночої» складової у воєнному повсякденні.

Практичне значення наукової роботи полягає у її подальшому залученні при підготовці досліджень про повсякденне життя учасників ОУН і УПА на споріднених мікро- чи макрорівнях. Результати роботи можуть використовуватись при укладанні лекційних курсів для здобувачів освіти навчальних закладів різних рівнів, а також при створенні різного роду навчально-методичної літератури з курсу історії України ХХ ст. Міждисциплінарність предмета дослідження дає можливість використовувати отримані результати у студіях етнографів, соціологів, психологів та інших галузевих дослідженнях, предмет яких збігається з нашим.

Апробація результатів дослідження відбулась на 10 конференціях, з них: чотири – *міжнародні*: «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Синергія розвитку науки та освіти» (Конін – Ужгород – Херсон – Київ, 16 листопада 2020 р.), «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Ефекти участі в розвитку науки та освіти на відстані» (Конін – Ужгород – Херсон – Київ, 23 квітня 2021 р.), «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти» (Кропивницький, 13–14 травня 2021 р.), «Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія в

контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи» (до 130-річчя від дня народження Євгена Коновальця)» (Львів, 13 жовтня 2021 р.); чотири – *всеукраїнські*: «Історія України в регіональному та глобальному вимірах» (Маріуполь, 25 лютого 2021 р.), «Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953 рр.)» (Дрогобич, 21 травня 2021 р.), «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Суми, 31 травня 2022 р.), «Проблеми дослідження українського визвольного руху» (до 80-річчя створення Української повстанської армії)» (Львів, 13 жовтня 2022 р.); дві – *регіональні*: «Звітна науково-практична конференція викладачів та здобувачів вищої освіти факультету за 2020 р. (Дрогобич, 30 березня 2021 р.), «До 30-річчя незалежності України: історія, сучасність і перспективи» (Дрогобич, 29 листопада 2021 р.).

Особистий внесок здобувачки. Усі результати дисертаційного дослідження, які виносяться на захист, отримані авторкою особисто. Участь у конференціях, а відтак виголошені доповіді, є самостійними. Серед публікацій, що апробують результати дослідження, дві статті у виданнях України. У дисертаційній роботі, з наукових праць, які видано у співавторстві з науковим керівником використано лише ті результати, які належать авторці. Співвідношення авторських текстів Ільницький В. / Гриник Л. – 50% / 50%.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 12 публікаціях, з яких: десять статей опубліковано в наукових фахових виданнях України категорії «Б» та дві – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи побудована за проблемним принципом, відповідно до мети та завдань. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (п'ятнадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Обсяг дисертаційного дослідження становить 269 сторінок, з яких 198 є основним текстом. Список використаних джерел і літератури нараховує 409 позицій.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Тисячі праць з історії українського визвольного руху середини ХХ ст. не спричиняють зменшення інтересу дослідників до означеної проблеми. Попри численний історіографічний доробок залишається чимало нез'ясованих чи недостатньо висвітлених аспектів зазначеного періоду, зокрема, що стосуються діяльності членів ОУН і УПА. Безперечно, історія формацій визвольного руху завжди була (більшою чи меншою мірою) елементом наукових досліджень, проте про всезагальну об'єктивність та правдивість таких публікацій говорити важко. Лише протягом останніх тридцяти років склалися сприятливі суспільно-політичні умови (відсутність будь-якого ідеологічного тиску на дослідників, відхід від трактування історії крізь призму політичних реалій та зміни у розвитку історичної науки загалом) для формування потужного наукового комплексу історичних праць.

Зазначаючи вище про тяглість історичних досліджень, варто наголосити, що на сьогоднішній день все-таки комплексні та регіональні аспекти політичної і військової діяльності українських повстанців та підпільників знаходять масштабніші та ґрунтовніші висвітлення, аніж внутрішня сторона, під якою розуміємо історію їхнього повсякдення. Це пояснюємо тенденціями розвитку вітчизняної історичної науки у різні періоди її становлення.

Розглядати повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті неможливо без опрацювання історіографічного доробку, який дає можливість сформулювати уявлення про особливості означеного часового періоду та воєнної історії загалом, тобто так званої «фронтної» літератури. Розвинули уявлення про означену епоху напрацювання істориків: Михайла Ковалю

[369], Юрія Зайцева [387], Костянтина Кондратюка та Володимира Качмара [388]. Сформувати уявлення про особливості повстанської боротьби вдалось на основі праць військових теоретиків Ганс фон Даха [266], Нестора Махна [324], Сергія Ткаченка [219], Степана Фрасуляка [186], Ернеста Че Гевари [225].

Проте свою увагу акцентуємо на характеристиці історіографії, що загалом стосується історії визвольного руху середини ХХ ст. та її теоретико-методологічних засад, а також на аналізі спеціальних досліджень, що безпосередньо висвітлюють особливості повсякденного життя членів ОУН і УПА. З огляду на вищезазначене, беручи до уваги проблемно-хронологічний та регіональний принципи, традиційно пропонуємо серед усього масиву напрацювань дослідників виділити діаспорну, радянську, сучасну зарубіжну та українську історіографію.

Характеризуючи перший комплекс історіографічних джерел, варто відзначити, що до його формування долучилися: Микола Лебідь [314], Петро Мірчук [326], Анатолій Бедрій [233], Петро Содоль [392, 393], Лев Шанковський [376, 377]. Зазначені вище напрацювання не висвітлюють історію визвольних змагань за проблемним чи головно за локальним принципом. Це пояснюємо метою діаспорних публікацій, які, окрім інформаційної функції, виконували ще й виховну і культурну. Першочерговим завданням було збереження української самобутності та формування політичного світогляду підростаючого покоління. Так, завдання діаспорної історичної науки були спрямовані на досягнення завдань у тогочасній своєрідній ретроспективі – створення загальних героїчних нарисів з історії визвольної боротьби середини ХХ ст. З огляду на це простежуємо перенасичення текстів політичною заангажованістю та суб'єктивне висвітлення подій.

Однак зважаючи на тогочасні умови, можемо твердити про важливість та унікальність таких робіт. Так, А. Бедрій акцентує увагу на співпраці ОУН і УПА, злука яких відбулась у 1947 р. Поділяємо думку, що процес не був

одномоментний, а розпочався ще у 1946 р. та тривав декілька років [233, с. 39]. М. Лебідь, будучи очевидцем подій, уперше видавши свою працю ще у період визвольних змагань (1946 р.), чим і пояснюємо низку недоліків (загальний виклад, уникання деталізації), наголошує на тому, що УПА сформувалась на добровільних засадах з ініціативи народу [314, с. 58–59]. Він також здійснює спробу розглянути процес формування народної армії локально та суттєво доповнює виклад організаційно-розпорядчими джерелами.

Інший автор, П. Мірчук, як зазначив у передмові, був свідомий того, що робота насичена неточностями та з конспіративних причин уникав висвітлення окремих аспектів. Проте з метою збереження інформації та створення джерела для подальших досліджень підготував такий нарис. Свою увагу звертає на медичне та господарське забезпечення, наявність лікарів; описує становище повстанців з приходом радянської влади та відзначає потужну матеріальну базу, сформовану ще за німецької окупації. Акцентує на методах боротьби радянської влади з визвольним рухом, серед яких погіршення санітарної ситуації (поширення різного роду хворіб) [326, с. 54–55, 92, 100]. Цінними є фотоматеріали, які дають змогу простежити зовнішній вигляд, практики відпочинку тощо. Отже, варто зазначити, що праця П. Мірчука чи не перша досить структуровано, логічно та всебічно висвітлює історію створення та діяльності УПА. Л. Шанковський, попри фактологічний виклад матеріалу, побіжно зупиняється на особливостях повсякденних практик повстанців та відзначає особливості зимового періоду для вояків [376, с. 729, 758; 377, с. 163–193].

З-поміж усього масиву діаспорної історіографії чи не найбільшу вагу мають довідники П. Содоля. Ключову особливість пов'язуємо із тим фактом, що вийшли друком у перші роки незалежності, і це суттєво вплинуло на їхнє наповнення. Саме на цих історіографічних джерелах базувалися практично усі дослідження визвольного руху аж до початку 2000-х рр., тобто часу вільного доступу до архівів. У довіднику, що побачив світ першим, автор

акцентує увагу на зовнішньому вигляді повстанців, зазначаючи, що амуніція, одяг і всі необхідні речі на початковому етапі були трофейними або ж вояки були одягнені у селянський стрій, якому надавали зеленого забарвлення. З огляду на це вже на початок 1944 р. повстанці головно були в одностроях ворога – німецьких чи угорських. Також характеризує систему відзнак та нагород, затверджену у січні 1944 р.; функціонування Червоного Хреста [392, с. 26–28, 29–32, 36]. Проте ці дані є досить лаконічними, зважаючи на виділення регіональних особливостей. Цінність для означеної проблеми становлять відомості з історії бойових частин у Карпатах [393, с. 166–168].

Серед діаспорної групи узагальнювальних праць історії формацій українського визвольного руху комплексного чи спеціального дослідження, присвяченого Прикарпаттю та повсякденним практикам повстанців і підпільників, не виявлено.

Не вважаємо за доцільне зупинитися детально на характеристиці доробків радянської історіографії, позаяк праці цієї групи не здійснили жодного впливу на проведене дослідження через відсутність окремих доробків, присвячених проблематиці повсякдення членів ОУН і УПА на Прикарпатті. Водночас наявні узагальнювальні праці подають інформацію викривлено. Це пов'язуємо із метою радянської «історичної науки», яка не передбачала ґрунтовного дослідження цього періоду. Проте комплекс заідеологізованих наукових історичних досліджень, почав формуватися ще у період перебігу українського визвольного руху, що подекуди вважаємо єдиною незначною його перевагою. Оскільки це уможливило залучення досить широкої джерельної бази, проте почасти сфальсифіковані дані ставлять під сумнів джерелознавчу цінність залучених документів, а відтак опубліковані праці можуть викликати виключно історіографічне зацікавлення.

Заборона на висвітлення подій середини ХХ ст. на території України чи їх ігнорування довго тривати не могли. Це було спровоковано важливою метою СРСР подання історії як безперервного процесу з огляду на

досягнення пропагандистських цілей. А тим більше вихід у світ великої кількості діаспорної літератури, у якій формації українського визвольного руху – ОУН і УПА – постають у світлі борців за створення Української держави, змусили радянську історичну науку «заговорити». Вже у цей час почали виходити друком різного роду як «наукові», так і публіцистичні напрацювання. Спершу у формі друкованих звернень [347, с. 18], газетних дописів [330, с. 20–25], згодом – «грунтовніші» книги та розвідки [321, 272, 343]. Видавався і пласт спеціальної літератури, не призначеної для широкого загалу [224, 226, 213]. Усе, що мало потрапити до рук пересічних громадян часто було із заголовками, у яких учасники ОУН і УПА висвітлювались як вороги радянської держави і відповідно – людства: «Безбатченки» та «Приречені» [269, 270], «Дорогою ганьби і заради» [261], «Анатомія зради» [375] та ін. Мемуарна література була представлена авторством членів ОУН і УПА, які погодились на «вислужницьку» роботу, або ж радянських військових Івана Реванюка [350], Андрія Козлова [212], Олексія Федорова [221], Михайла Яремка та інших [378]. Тобто тими історіями, у яких події можна було подати у бажаному ракурсі.

Проте зважаючи на головну пропагандивний, заідеологізований та політичний характер, радянська історіографія все ж відзначає високий рівень організації УПА на початковому етапі (1943–1945), що дало змогу вести багаторічну боротьбу; акцентує увагу на тісній співпраці ОУН і УПА з духовенством, що виявлялося в організації складів з продуктами та зброєю на території монастирів чи церков; тут відбувались медичні курси; духовенство допомагало в інформаційному полі – надавало відомості про радянську дійсність, а також підтримувало українських націоналістів морально та матеріально [262]. Зрозуміло, що висвітлені вище аспекти подавалися під кутом, потрібним для радянської влади, та аж ніяк не мали на меті відзначити високу консолідацію українського суспільства з метою підтримки та допомоги українським повстанцям і підпільникам.

Окрему групу історіографічних джерел становлять студії сучасних зарубіжних дослідників. Головно зупинимось на праці американських істориків, редактором якої виступив Джон Армстронг, оскільки саме вони дещо більше висвітлили проблеми побутового характеру (забезпечення харчами, вбранням та медикаментами), однак поза їхньою увагою не залишився вплив умов боротьби на моральний стан. Проте ці відомості з історії повсякдення є уривчастою частиною «політичної» історії [199, 207].

На загал відзначимо, що увагу діяльності ОУН і УПА у своїх студіях приділяли: аргентинець Енріке Мартінес Кодо, який видавав праці, присвячені УПА, іспанською мовою. Його головно цікавили основи функціонування повстанської армії та методи її боротьби [203]; німецька дослідниця Франциска Брудер, яка присвятила монографію діяльності ОУН і УПА та досить ґрунтовно подала узагальнювальні положення, проте не обійшлося без низки недоліків (відобразила діяльність українських повстанців у «чорних барвах»). Про новизну фактів для українських дослідників тут важко говорити [201]; німецький дослідник Марк Царинник та нідерландський історик Карел Беркгофф зосереджувалися на національному питанні українського визвольного руху [200].

Досить численними напрацюваннями щодо проблеми діяльності ОУН і УПА рясніє польська історіографія. Проте висвітлені аспекти переважно стосуються українсько-польських відносин, діяльності Армії Крайової. Інші проблеми українського визвольного руху залишаються поза увагою дослідників або ж є, на наш погляд, надто суб'єктивними. Серед усіх виокремимо роботу Гжегожа Митики та Ігоря Галагіди, які все ж фрагментарно розглянули означений у темі дисертаційної роботи географічний регіон [204, 205].

Сучасна російська історіографія зберігає традиції радянської, а відтак діяльність учасників українського визвольного руху постає у викривленому трактуванні. Проте серед цього комплексу літератури варто виділити «Довідник по історії Комуністичної партії та Радянського Союзу 1989–1991»

та довідник, який уклав Микола Петров [407, 389]. Тут характеризується структура радянської репресивно-каральної системи, що дало змогу систематизувати та дослідити джерельний комплекс їхнього авторства. Неможливо залишити поза увагою напрацювання проукраїнського російського дослідника Олександра Гогунна, який наважився дати об'єктивну оцінку українського визвольного руху, відкидаючи будь-яку ідеологічну пропаганду, використовуючи матеріали українських архівних установ і покликаючися на авторитетних дослідників цього періоду [209].

Зважаючи на те, що дослідження історії повсякдення відносно новий напрям наукових досліджень, комплекс вітчизняних наукових студій активно формується на сучасному етапі розвитку історичної науки. Відповідно починає формуватися комплекс праць, присвячених повсякденному життю населення Західної України у перші повоєнні роки. Варто виокремити напрацювання Тетяни Вронської [241–243], Ольги Колястрок [310], Людмили Ковпак [307], Олени Ісайкіної [292, 291], Наталії Хоменко [374], Василя Гулая [261], Руслани Попп [344–346], Миколи Галіва [248–250], Володимира Старки [357–359], Василя Футали [370–372], Ігоря Соляра [363, 362]. Означений аспект знайшов висвітлення і у спеціальних монографіях [341, 342]. Паралельно відбувається значне нарощення наукових знань з історії визвольного руху, які пропонуємо згрупувати так:

1. Основоположницька література (праці узагальнювального характеру).
2. Спеціальні студії з означеної проблеми.

Очевидно, що формування історіографічного комплексу відбувалося на основі завдань, які ставили перед собою українські дослідники. Так, з початку 1990-х рр. усі сили були спрямовані на те, щоб нівелювати радянські стереотипи висвітлення історії, у тому числі стосовно українського визвольного руху, виробити методологічні основи та забезпечити появу узагальнювальних праць цього періоду.

Серед плеяди українських істориків початку 1990-х рр. варто виокремити студії, які вийшли друком першими, авторства Петра Дужого

[273, 274], Олега Багана [232], Василя Іванишина [276]. Слушно про особливість цих видань висловився Іван Патриляк, який стверджував про їх публіцистичний характер та прагнення до максимально позитивного висвітлення історії [338, с. 29–31]. Такий виклад передовсім спровокували історичні праці української діаспори, на яких, власне, ґрунтувались дослідження згаданих вище дослідників. Проте все ж загальне уявлення про організацію та діяльність формацій українського визвольного руху середини ХХ ст. на їх основі сформувавши цілком реально.

Початок 1990-х рр. представлений ґрунтовними історичними працями Івана Біласа (акцентував увагу на методах і формах боротьби радянської репресивної системи з українським визвольним рухом) [235], Юрія Киричука (об'єктивно на основі архівних документів і спогадах очевидців висвітлив боротьбу УПА з польським, німецьким та радянським режимами головно у Львівській та Дрогобицькій областях; звертав увагу на конфліктні взаємини у міжвоєнну добу; стосунки з іншими національностями; намагався донести широкому загалу заборонену до тих пір правду) [300–303] та Анатолія Кентія (ретельно цікавився проблемами створення та функціонування ОУН і УПА у різні часові періоди; залучив широку джерельну базу) [297–299]. Останні активно продовжували свої напрацювання і на початку 2000-х рр., коли посилюється висвітлення різних аспектів українського визвольного руху. Про повсякденні практики українських підпільників і повстанців тут можна прочитати «між рядками». Короткі відомості, які обмежуються переважно одним реченням при згадці організаційного становлення ОУН і УПА: про систему військових ступенів, завдання роботи ВПЖ та СБ ОУН, харчове та медичне забезпечення, про уніформу як ознаку регулярного війська, територіальні особливості тощо – зазначалось у напрацюваннях цього періоду, проте виокремлення цих аспектів як окремих проблем українського визвольного руху ще не визрівало.

Варто акцентувати на тому, що український визвольний рух вже у цей час розвитку історіографії незалежної України розглядався і на мікрорівні, а

відтак засадничі основи діяльність ОУН і УПА на Прикарпатті ставали об'єктом і предметом зацікавлення як науковців, так і краєзнавців. Публікації знаходили втілення у вигляді як наукових статей, так і публіцистичних есеїв [231, 267, 268, 271, 313, 325]. Проте все ж вони не збігаються з предметом нашого дисертаційного дослідження.

Пожвавлення спостерігається на початку 2000-х рр., що було наслідком діяльності створеної у 1997 р. урядової комісії. Основою роботи, що проводилась протягом 1997–2005 р., стало вироблення засадничих концепцій створення та діяльності ОУН і УПА, формування джерельного комплексу означеної проблеми. У результаті усі напрацювання знайшли висвітлення у 28 книгах, які засвідчили якісно новий рівень досліджень. Варто додати, що залучені дослідники розглядали означену проблему на регіональному рівні, проте територіальні межі Прикарпаття та предмет нашого дослідження детальної реконструкції і аналізу не отримали. Окрім уже згаданого А. Кентія, до складу комісії входили Ігор Ільюшин [289, 290], Олександр Лисенко, Володимир Дзьобак та інші. Результати були опубліковані у колективній монографії [332].

Доцільно виділити дослідження І. Патриляка [336–339]. Ключовою в означеній темі вважаємо монографію «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)». Варто відзначити, що висвітлення матеріалу спрямоване не лише на вузьке коло науковців, а й на пересічних людей, що було вимогою часу. Логічний і послідовний виклад базується на характеристиці історичної епохи. Особливою історіографічною цінністю відзначається розділ 3, присвячений проблемі створення УПА, її особливостям, чисельному складу, структурним змінам, вихованню кадрів тощо. Дослідження науковця чи не перше, у часи незалежності, ґрунтовно подає події середини ХХ ст., піднімає та з'ясовує низку дискусійних питань, які гостро стояли у тогочасному суспільстві.

З огляду на означену проблему не менш важливими виявились напрацювання Володимира В'ятровича, передовсім його «Історія із грифом

«секретно». Не висвітлюючи комплексно основи повсякдення, автор використовує нову методологію: розглядає події і явища крізь призму людських історій. Саме у такий спосіб аналізує проблеми дисципліни, вдаючись до характеристики постаті Д. Вітовського («Зміюки») – людини, яка вважається автором дисциплінарного статуту УПА; наголошує на впровадженні жорстоких форм боротьби з порушенням наказів, неправомірної поведінки повстанців і, відповідно, простежив причиново-наслідкові зв'язки цього явища. Акцентує увагу на понятті «зради» у підпіллі та мотиви таких дій на прикладі знову ж таки людини – Артемізії Галицької, провідниці ОУН на Буковині. Наголошує, що попри увесь тогочасний негатив таких дій, що сприяв розконспірації членів ОУН і УПА, з погляду сьогодення «зрада» – єдина можливість відшукати максимум необхідної інформації; джерело вивчення минуло, що знаходить виявлення у відомостях АКС [238, с. 85, 87, 91].

Неможливо оминати увагою напрацювання Олександра Іщука, який свої розвідки присвятив проблематиці стратегій ОУН «Дажбог», «Орлик», «Олег»; висвітлив біографічні відомості учасників визвольних змагань, аналізував засоби радянської влади у боротьбі з визвольним рухом. Також розглядає поступовий процес переходу упівців в підпільну мережу ОУН, посилену потребу розбудови криївок, еволюцію поглядів місцевого населення і причини, що впливали на їх зміну [294, с. 78–79].

Доцільно виокремити дослідження Галини Стародубець, яка ретельно та всебічно охарактеризувала діяльність й особливості усіх референтур, їхні регіональні та часові особливості (у тому числі на західноукраїнських землях); окреслила аспекти взаємодії ОУН і УПА; акцентувала увагу на суспільно-політичних чинниках, що впливали на становлення та діяльність формацій українського визвольного руху, а відтак – на повсякденні практики їхніх учасників [360, 361]. Важливою у її роботах є характеристика «внутрішнього» морально-психологічного клімату. Правда, наукові студії вченої окреслені вужчими часовими рамками – друга половина 1943 – поч.

1946 рр., тобто часом існування повстанського заплілля і власне це поняття вона ґрунтовно трактує.

Безпосереднє висвітлення повсякденного життя українських повстанців та підпільників на Прикарпатті подає Василь Ільницький у монографії, присвяченій Карпатському краю ОУН, чи не вперше здійснивши спробу комплексно дослідити означену проблему. Так, предметом зацікавлення історика стали побутові потреби, сімейні відносини, духовний та релігійний аспекти, формування морально-психологічного і фізичного стану (чинників, що мали позитивний і негативний вплив). Заслуговує уваги підрозділ «Соціальний портрет українського повстанця», який дає змогу простежити походження, вік, освіту та ін. характеристики осіб, які займали керівні посади. Вагоме місце у роботі посідає висвітлення житлових умов, що виявлялося через формування широкої системи криївок. Проте припускаємо, що рамки монографічного дослідження не дали змоги більш детально зупинитись на інших аспектах повсякдення, як, наприклад: зовнішньому вигляді, практиках дозвілля, гендерних відносинах тощо [279].

Щодо спеціальних напрацювань – студій, що окреслюють окремі аспекти повсякденного життя українських повстанців і підпільників на Прикарпатті, то пропонуємо здійснити їх аналіз відповідно до змісту дисертаційної роботи. Так, побутова складова учасників ОУН і УПА ставала фокусом дослідження Олександра Пагірі [334]. Варто відзначити, що його розвідка характеризується застосуванням сучасної методології, зокрема методу усної історії як однієї із ключових при дослідженні історії повсякдення. З висвітленого матеріалу можемо твердити, що предметом історії повсякдення членів ОУН і УПА дослідник вважає головно побут: харчування, одяг, житло (зосередив найбільше уваги), дозвілля, сімейні та гендерні відносини. Проте поза увагою залишилось чимало інших аспектів (релігія, святкування, правила поведінки, відносини загалом тощо).

Побутову складову важко охарактеризувати, оминаючи увагою проблему грошового забезпечення. Наявність коштів – це один зі способів

поліпшення побуту, адже йдеться про можливість поповнення харчових запасів, оновлення військового вбрання, закупівлю медикаментів тощо. Комплексно охарактеризувати усі особливості вдалось у збірці «Бофони: грошові документи ОУН і УПА», автором-упорядником якої є О. Клименко. Тут на основі широкої джерельної бази акцентовано увагу на часових періодах, впливі політичної ситуації, розкрито регіональні аспекти, способи і методи отримання коштів [236].

Варто відзначити напрацювання Лесі Онишко [331], Олени Пустомітенко [349], Оксани Кісь [304, 305], Ярослава Антонюка [230], які зосередили увагу на діяльності жіночої мережі ОУН, та роботі УЧХ, тим самим засвідчивши та підтвердивши важливість існування «жіночої» складової під час визвольних змагань. Розвинула гендерний аспект у свої студіях Марта Гавришко [244–246], яка робить акцент на «нестатутних» стосунках, відтак у зазначених студіях, українські повстанці та підпільники характеризуються досить викривлено. Наголошується на упередженому ставленні до жінок, забороні статевих стосунків, фактах позбавлення від вагітності тощо. Проте варто зауважити, що такий підхід до трактування історії є дещо суб'єктивний. Поза увагою дослідниці залишився аналіз причиново-наслідкових зв'язків і умов, у яких здійснювались такі вчинки, адже закономірно, що під час кризових, небезпечних умов рівень моральності значно знижується. З іншого боку, залишилось нез'ясованим питання щодо поширення цієї проблеми: виключно у лавах ОУН і УПА чи, можливо, такі тенденції спостерігалися в усьому українському суспільстві, оскільки українська сім'я як інститут зазнавала значних трансформацій під дією впливів радянської репресивної системи?

Привертав увагу дослідників і феномен криївок, однак про всезагальне та вичерпне висвітлення цього феномену мова не йде. Спостерігаємо фрагментарні відомості, які потребують деталізації та уточнень [401].

Частково історики та філологи звертались і до особливостей спілкування членів ОУН і УПА, зокрема: Володимир Гінда [402], Володимир Ковальчук

[306], Микола Лесюк та Наталія Павликівська [333], які головно наголошували на конспірації, особливостях обрання псевдонімів і використання шифрів тощо. Проте подані відомості досить уривчасті й узагальнені, або ж публікації були міждисциплінарного характеру та передбачали досягнення мети, що лежить у іншій площині.

Досить дискусійними є аспекти, що стосуються нормативних правил поведінки українських націоналістів під час національно-визвольних змагань, що змушувало науковців активізуватись навколо їх дослідження. Так, окремі положення знаходять вияв у працях, присвячених діяльності спеціальних служб (військово-польової жандармерії та Служби безпеки ОУН), зокрема: Ярослава Антонюка [383], Дмитра Веденеєва [239], Івана Патриляка [337], Петра Содоля [392, 393], Руслана Марцінківка [322]. Охарактеризовану вище проблему, активно висвітлює уже згаданий, Василь Ільницький [278, 281, 284], який також простежує причиново-наслідкові зв'язки конфліктних ситуацій у підпіллі Карпатського краю. Інша площина означеної проблеми, зокрема, система нагород учасників національно-визвольних змагань, ґрунтовно опрацьована у працях відомого історика Дмитра Веденеєва [399] та фалериста Віталія Манзуренка [320]. Не менш цінними у цьому контексті є доробки, присвячені постатям, які були безпосередньо пов'язані зі спеціальними органами ОУН і УПА чи займали керівні посади [193, 238, 277, 282].

Говорячи про релігійний аспект повсякдення передовсім варто згадати праці Ігоря Андрухівка [229], Володимира Сергійчука [352], Дмитра Веденеєва [240], Володимира Макарчука [318], Олександра Лисенка [317], Наталії Коцур-Карабінович [312], Дмитра Соловоя [356], Василя Біласа [235], Ольги Маслій [323], Миколи Галіва [247]. У комплексі зазначені напрацювання дають можливість сформулювати уявлення про трансформаційні зміни на релігійному ґрунті, що виникли внаслідок політики радянської влади, позаяк боротьба радянської репресивно-каральної системи з

українським визвольним рухом була неможливою без боротьби з ГКЦ як однієї з ключових інституцій, що стояла на стороні здобуття УССД

Зазначимо також, що регіональний аспект визвольного руху уже ставав фокусом дисертаційних досліджень [380, 384], проте лише праця Вадима Прокопова присвячена повсякденним практикам членів ОУН і вояків УПА [382]. Дослідник ретельно вивчив матеріальні умови, які впливали на повсякденні практики вояків; описав типи військового вбрання та гігієнічну ситуацію учасників визвольних змагань на Закерзонні; простежив поширені практики дозвілля членів ОУН та вояків УПА. Слід окремо відзначити увагу науковця до проблеми смерті, ментальних стереотипів та релігійності. У цьому контексті знову ж таки наголосимо про географічні, хронологічні чи предметні відмінності у порівнянні з пропонованим дослідженням.

Отже, проаналізувавши історіографічний доробок, можемо стверджувати про необхідність проведення пропонованого дослідження, що дасть можливість проблему визвольного руху висвітлити комплексно. Узагальнювальні та спеціальні студії дають змогу вибудувати базисні ідеї дисертаційної роботи та сприяють частковому розширенню означеної теми, проте комплексно розвинути тему можна тільки із залученням широкої джерельної бази.

1.2 Особливості джерельної бази

Важливим етапом наукового дослідження є формування джерельної бази. Найбільш повно досягти цієї мети можна шляхом обрання класифікаційної схеми. Загальновідомо, що класифікація джерел – одна з головних проблем в історичному джерелознавстві та загальноприйнятого вигляду не має. З огляду на це пропонуємо таку, яка дала б змогу максимально виконати прикладне завдання та забезпечити досягнення позитивної ефективності і результативності. Враховуючи обрану тему дисертаційної роботи, не надаємо перевагу класифікації джерел за

зовнішньою ознакою (неопубліковані, опубліковані та ін.), позаяк оптимальну інформацію таким шляхом отримати важко, а тим більше – досягти глибини дослідження. Відповідно до мети та завдань, беручи до уваги авторство, походження, територіальний чинник, виділяємо такі групи джерел за інформаційною цінністю та цільовим призначенням:

1. Документи і матеріали повстансько-підпільної провенієнції (документи ОУН і УПА; спогади (хроніки та свідчення); щоденники; періодика; листування (офіційне та особисте), фотокартки; листівки).

2. Документи органів радянської влади (партійного походження; карально-репресивних структур).

Наголосимо, що зазначені вище групи джерел не систематизовані за ієрархічним принципом. Усі вони здебільшого подають інформацію частково й уривчасто, висвітлюють різні сторони означеної проблеми і лише у комплексі сприяють реконструкції повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті. З огляду на це уникали висвітлення аспектів повсякдення виключно «згори», на основі документальних джерел, або ж «знизу», беручи за основу наративні. Комплексне використання джерел забезпечило об'єктивне виконання поставлених завдань.

Характеризуючи **документи і матеріали повстансько-підпільної провенієнції**, відзначимо, що це були здебільшого офіційні документи, відповідно мали чітку структуру та стиль написання. Тому виклад інформації у них стислий та лаконічний, а зважаючи на основну вимогу до їх написання (особливо після 1945 р.) – конспірацію, ще й зашифрований. На перший погляд видається, що офіційні документи – накази, інструкції, звіти – джерело, яке «мало говорить» про повсякденну сторону українського визвольного руху. Проте крізь їх призму можна простежити саме матеріальний аспект та тогочасні виклики. Забезпечення харчами, обмундируванням, житлом, правила гігієни в екстремальних умовах, правила поведінки, дозвілля та ін. – наскрізні проблеми, які, поряд із військовими справами, підлягали першочерговому розв'язанню та займали в офіційній

документації значне місце. Збережені повстанські звіти дають змогу побачити господарські проблеми та причини їх виникнення; простежити вплив регіональної економічної і політичної ситуації на учасників українських визвольних змагань.

У цьому контексті важливими для наукового дослідження виявилися *документи ОУН і УПА*, які є досить диференційованими [335]. Серед усіх варто виділити:

- документи ОУН ідеологічного характеру;
- нормативно-правові акти УПА;
- організаційно-розпорядчі документи ОУН і УПА;
- звітні та звітно-аналітичні документи;
- вишкільні програми;
- матеріали СБ ОУН.

Щодо першого виду джерел цієї групи – документів ідеологічного характеру, то вони характеризуються диференційованістю залежно від авторства; висвітлюють тактику, стратегію, основи та напрями боротьби. Зважаючи на одну з ключових проблем в ОУН – необхідність військового спротиву, розвивалась тема формування власних збройних сил у визвольній боротьбі. У зазначеному вище контексті цінними є праці Петра Федуна («Полтави»), який розглядає значення мови крізь призму найкращої можливості української ідентифікації та як консолідаційний фактор для військових та місцевого населення. Ідеолог звертає увагу і на важливість як релігійних, так і національних практик святкувань, звичаїв, традицій під час протистояння з ворогом. Вищеперелічене відносить до «галузей» побутового життя та моралі [94, с. 56, 57]. Крім того, у джерелах цієї групи наголошується на добровільності та свідомості вступу до формацій визвольного руху, необхідності постійної комунікації з місцевим населенням, важливості конспірації. Тут також розглядалися моральні та «функціональні» основи діяльності ОУН. До перших відносили: солідарність, жертвовність,

совісність, обов'язковість і карність, відповідальність та довір'я, що вважали основою свідомої дисципліни. Люди, що відповідали цим характеристикам, вважалися високоморальними і, відповідно, мали стати ядром Організації. Функціональні основи передбачали ретельний підбір кадрів, організацію системи зв'язку, розподіл обов'язків, виконання функцій тощо. Обґрунтовувались засади виховання, їхні форми і методи; роль у цьому процесі провідника [94, арк. 148–149, 152–213].

До нормативно-правових актів у фокусі зазначеної теми відносимо статuti та інструкції УПА. Комплексний виклад забезпечило ознайомлення із Дисциплінарним статутом УПА, Стройовим (маршовим) статутом, Статутом вартової служби, Бойовим правильником [132, 165]; інструкціями, які регулювали основи вартової служби, розподіл обов'язків, внутрішню службу тощо [132]. У своєму комплексі означена група джерел закріплювала юридичну сторону функціонування УПА.

Організаційно-розпорядчі документи ОУН і УПА були представлені у вигляді наказів, інструкцій, політичних та пропагандистських звітів, хронік, квестіонарів тощо. Накази та розпорядження були спрямовані на те, щоб забезпечити належний рівень життя і діяльності УПА: набір кадрів та їх забезпечення, навчання, дисципліна, дозвілля – основні елементи документації. Розширити рамки дослідження вдалося на основі наказів, які регламентували матеріальне забезпечення УПА: процес створення референтур, їх реорганізаційні зміни, методи і способи заготівлі та постачання речей першої необхідності. Водночас наказ ВШ УПАЗ ч. 2/44 від 27 серпня 1944 р. для теренових провідників ОУН зобов'язував на території Станіславщини та Дрогобиччини, через зміну окупаційної влади, відновити налагоджену роботу військового референта з жіночої сіткою; посилити роботу СБ; господарча референтура мала подбати про одяг, харчі та інші потреби за допомогою збору серед місцевого населення; Червоному Хресту треба було забезпечити організацію шпиталів та наявність медикаментів [89, арк. 130–131].

Не менш важливим питанням у військовому повсякденні вважається дотримання дисциплінарних вимог. Відповідно це регламентувалось інструкціями щодо судівництва в ОУН, які детально закріплювали правила поведінки, види судів і покарань [89, арк. 251–259]. Окремим наказом від 6 листопада 1944 р. регулювались питання дисципліни, політвиховання та навчання вояків. Наголошувалось на контролі за власним здоров'ям, особливо над виявленням венеричних хворіб, які вважалися одним зі шляхів боротьби НКВС з учасниками визвольних змагань [89, арк. 134–137]. Організаційно-розпорядчі документи, у вигляді розпоряджень, заохочували підпільників до вшанування пам'яті загиблих шляхом упорядкування могил, організації панахид у день церковних святкувань, закликали присвячувати їм літературні твори тощо [118, арк. 168–170]. Досить детальними й інформативними були інструкції, призначені для роботи УЧХ. За його сприяння УПА мало бути забезпечене медичним персоналом усіх рівнів: від лікаря до санітарок. Висувались вимоги для осіб, які претендували на заміщення таких посад, функції та особливості роботи тощо [89, арк. 168–170]. Загалом, усі вони різнилися за тематичним принципом та сферою поширення.

Звітні документи УПА, мабуть, найбільше дають змогу простежити внутрішню сторону повсякденного життя її членів: проблеми з обмундируванням та харчуванням, ситуацію із забезпеченням на зиму, розбудову криївок, навчання – першочергові теми звітування. Звітно-аналітичні документи ОУН, які досить численно були представлені у вигляді суспільно-політичного огляду подій, як правило, подавалися щомісячно за територіальним принципом та склалися із частин: 1) вороже середовище; 2) наше середовище. Власне у другій частині коротко містилась інформація про відносини з місцевим населенням та різними категоріями людей, описувалось становище на релігійному фронті, морально-психологічний стан підпільників та повстанців тощо.

Вишкільні матеріали передовсім представлені освітніми, призначеними для навчання у військових школах УПА чи осіб, які зобов'язувались пройти військовий вишкіл. Збережені щоденники [149], зошити лекцій (конспекти) ідеологічного та військового спрямування [151], матеріали для підготовки з окремих предметів [165], література щодо організації зв'язку [131], санітарної справи тощо [132] дають змогу простежити основи виховання кадрів і формування УПА для проведення боротьби.

Підсилюють джерелознавчу основу документи СБ ОУН, серед яких протоколи зізнань, які містять стислі проте важливі відомості щодо житлових умов, забезпечення та наявності одягу та продуктів. На їх основі можемо також простежити морально-психологічний стан учасників українського визвольного руху.

Варто акцентувати на окремій групі джерел, які у дослідженні повсякденного життя членів ОУН і УПА відіграють не менш важливу роль – *спогадах учасників*. Для комплексного й об'єктивного висвітлення поставлених завдань доцільно використовувати збережені свідчення як осіб, що займали керівні посади, так і тих, що перебували на нижніх щаблях формацій національно-визвольних змагань. Усе ж варто відзначити, що особливістю перших є більш детальна подача інформації. Цінними з огляду предмета дисертаційного дослідження виявились спогади Степана Фрасуляка («Хмеля»), який детально описує становище вояків УПА у Калуській окрузі ОУН [186]. Розширити межі дослідження вдалось за допомогою повстанських спогадів ТВ-21 «Гуцульщина», які впорядкував Микола Андрусак [189–192]. Свідчення про різні аспекти повсякдення залишила у своїх спогадах друкарка Дарія Малярчин [194]. Серед усіх наявних виокремимо також праці Степана Федорівського [197], Миколи Когута [195], Петра Легкого [315], Євгенії Андрусак [188]. Не менш репрезентативними вважаємо цілі збірки [198]. Поділяємо думку, що цей вид джерел є досить суб'єктивним. Проте широкий спектр проблем, який стосується історії повсякдення: харчування, одяг, житло, рівень медицини, дозвілля, морально-

психологічні переживання та ін., найбільш широко зустрічаємо саме тут. Відтак крізь призму сприйняття людини, яка є центральною в історії повсякдення, можна узгодити та доповнити наявні свідчення, отримані з інших джерел.

Важливе місце у боротьбі з окупаційною владою під час підпільної боротьби займає пропагандистський фронт. У межах його діяльності ОУН і УПА створило велику кількість *періодичних видань*, що становлять окремий вид джерел. Серед усіх доцільно виділити газети: «За волю України», «Повстанець Гуцульщини»; журнали: «До зброї», «Повстанець», «Ідея та Чин», «Чорний ліс». Передовсім вони як друковані видання слугують критерієм щодо оцінки тогочасної культури та є своєрідною оцінкою духовності. На сторінках цих видань міститься інформація щодо боротьби з німецькою та радянською владою, дається аналіз українсько-польських відносин, характеризуються проблеми населення Сходу та Півдня України, а також висвітлюється боротьба за становище Греко-католицької церкви. Немале місце на шпальтах часописів займають публікації, спрямовані на виховання патріотизму у місцевого населення, ознайомлення з українськими звичаями та традиціями, інформаційні матеріали, присвячені історичним постатям тощо.

Неможливо оминати ще один з-поміж видів наративних джерел – *листування*. Саме за його допомогою масово передавалась уся інформація у середині ХХ ст. Важливо зауважити, що це був засіб комунікації не лише з приводу військових та повсякденних справ між очільниками формацій українського визвольного руху, а й з рідними. Такі джерела різні за формою та змістом, проте містять у собі цінні для історико-психологічного аналізу свідчення.

Унікальну інформацію з проблеми дослідження можна простежити на основі ізографічних матеріалів. Сюди головню відносимо *фотографії*, які наочно доповнюють повсякденну сторону українського визвольного руху. Зовнішній вигляд, умови проживання, практики святкування та дозвілля –

ключові проблеми, які можна додатково розглянути шляхом ретельного аналізу цієї групи джерел. Усі вони у більшості збереглися як доказова база проведення слідства. Частина з них опублікована у збірниках матеріалів і документів, присвячених діяльності ОУН і УПА. Неможливо поза увагою залишити численну кількість *листівок* як одного із видів підпільної пропаганди. Попри лаконічний зміст, на їх основі можна простежити зміни в політичній, економічній та соціальній сферах, що позначалися на морально-психологічному стані учасників національно-визвольних змагань. Такі короткі відомості дають змогу простежити життєві виклики та психологічні труднощі, першочергові завдання і потреби учасників націоналістичних формацій середини ХХ ст.

У разі більший за своїм наповненням джерельний комплекс, що містить **документи органів радянської влади**. Це пов'язано із тим, що боротьба з визвольним рухом посідала одне з головних завдань. Відтак різного року документи створювались практично щогодинно, на відміну від підпільних, які формувалися винятково коли на це були і час, і відповідні умови. Широкий спектр радянської документації змушує згрупувати її залежно від авторства та безпосередньої дотичності до дисертаційної роботи у такий спосіб:

1. Партиїно-радянські документи (створені партійними комітетами та органами влади різних рівнів, органами місцевої влади);
2. Документи репресивно-каральних органів (створені силовими структурами НКДБ–МДБ, НКВС–МВС).

Першу групу джерел радянського походження становлять матеріали обласних комітетів ЦК КП(б), які висвітлюють боротьбу радянської влади з визвольним рухом. Здебільшого це інформація звітного характеру про заходи, вжиті для ліквідації ОУН і УПА. Такі відомості спершу зберігалися в Архіві ЦК Компартії України, зараз – у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Вміщена у них статистична інформація звітного характеру (на вимогу виконання постанов

ЦК КП(б)У) дає можливість простежити матеріальну складову існування визвольного руху, оскільки, окрім кількості вбитих чи затриманих членів ОУН і УПА, подавалась інформація щодо зброї, змісту вилучених підпільних документів, деталей проведених операцій, кількості знищених криївок тощо [155, арк. 206–210]. Інформація такого характеру декларує масштаби проведеної боротьби радянської влади з визвольним рухом і дає можливість простежити усю складність життєдіяльності ОУН і УПА, сприяє ідентифікації учасників формацій визвольного руху.

Відзначимо, що за інформаційною цінністю, з огляду на означену тему, ці джерела є другорядними та можуть підтвердити більш ґрунтовні відомості, отримані з джерел іншого походження.

До *другої групи джерел радянського походження* зараховуємо документи Управління НКВС-МВС, Управління 2-Н МДБ та 4-го Управління МДБ, основними завданнями яких була боротьба з «бандитизмом», членами ОУН і УПА й, відповідно, їхніми центрами в еміграції (Фонд 2 ГДА СБУ). Наповнення цих документів залежить від завдань, які стояли перед силовими структурами. Так, в обов'язки Управління 2-Н МДБ УРСР входила боротьба з українським націоналістичним підпіллям, а 4-те Управління МДБ УРСР займалося розшуком «злочинців». На основі вміщеної тут інформації можемо простежити організацію боротьби з українськими підпільниками і повстанцями; щоденні, місячні, квартальні та річні звіти управлінь силових структур Станіславської, Дрогобицької, Чернівецької областей протягом 1944–1954 рр.; повідомлення про викриття членів ОУН і УПА, що займали керівні посади; списки учасників і захоплену документацію ОУН і УПА; настрої місцевого населення до визвольного руху та радянської влади тощо.

Окремим важливим джерелом слугує документація оперативних і слідчих підрозділів радянської репресивної системи – архівно-кримінальні справи, а головно їх основна частина – протоколи допитів. Оскільки радянських працівників цікавила уся інформація про українських повстанців та підпільників, то у кожній з них та з численними повторами фіксувались

запитання, відповіді на які давали змогу ширше ознайомитися з «внутрішньою» стороною українського визвольного руху: за допомогою цієї інформації в подальшому велась боротьба проти учасників ОУН і УПА. Широкий комплекс таких документів можна віднайти у ГДА СБУ фонд № 13 справи 372 та 376, правда, у вигляді копій. Джерелознавчу цінність мають фонд № 5 (Кримінальні справи на nereабілітованих осіб (Основний)) та фонд № 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб (Припинений)). У рамках предмета нашого дослідження інформативними виявилися справи Луки Гринішака [79], Михайла Гупала [75], Дмитра Вітовського [77], Володимира Верещинського [78], Василя Чижевського [81], Михайла Яремка [82], Михайла Феніна [84] та ін. Особливість наявних тут справ полягає і в тому, що вони часто містять у собі матеріали не на одну особу, а на групу, що уможливорює охопити проблему цілісно.

Велика частина АКС була передана до обласних архівів. Так, зважаючи на окреслені територіальні рамки, важливими є справи, що зберігаються в АУСБУ ЛО, АУСБУ ІФО, АУСБУ ЧО. Варто акцентувати на тому, що у своїй більшості вони дають змогу реконструювати збройну боротьбу ОУН і УПА у різний часовий період. Проте паралельно АКС збагачені інформацією про організаційну розбудову згаданих об'єднань, боротьбу на релігійному фронті, місця і ролі місцевого населення в українському визвольному русі. Попри однакову структуру, протоколи допитів є надзвичайно різними в інформаційному плані. Займана посада та доручені функції, особиста стійкість, методи проведення слідства – чинники, які особливо вплинули на відповіді допитуваних. Проте опрацювання та зіставлення кількох десятків свідчень затриманих сприяло об'єктивній реконструкції повсякденного життя. До уваги брали АКС учасників, що перебували на різних щаблях формацій українського визвольного руху. У цьому контексті варто згадати справи Юлії Ганущак [21], Дарії Малярчин [10], Івана Левковича та Марії Карачак [19], Михайла Вінтоняка [1] та ін.

Репрезентативними є справи оперативного обліку КГБ УРСР, які у рамках означеної теми містять агентурні відомості та розробки на провідників ОУН і командирів УПА, зокрема Василя Сидора, Романа Шухевича та інших; розробку на цілий провід ОУН під кодовою назвою «Берлога», справи розшуку членів ОУН і УПА та ін. [147, 148]. Знову ж таки на вміщеній тут інформації можна простежити масштаби, форми і методи боротьби радянської влади, які подекуди супроводжуються описами побутових особливостей українських повстанців і підпільників.

На загал з вищезазначеного, можемо резюмувати, що основу дослідження складає комплекс неопублікованих матеріалів архівних установ України: ГДА СБУ (фонди № 2, 5, 6, 13, 65), АУСБУ ЛО, АУСБУ ІФО, АУСБУ ЧО, ЦДАВО (фонди № 3833, 3836, 3838), ЦДАГОУ (фонд 1), електронний АЦДВР, ДАІФО. Вміщені тут документи збереглися в оригіналі, копіях чи російськомовному перекладі. Особливість джерельної бази означена збереженням одних і тих самих документів у різних архівних установах. Варто також зазначити, що до значного масиву документів на сьогоднішній день є вільний доступ. Заслужують першочергової уваги збірки документів під назвою «Літопис УПА» однойменного діаспорного видавництва. Цикл публікацій поділений на чотири серії: «Події та люди», «Літопис УПА – Бібліотека», «Нова серія» та «Основна серія». Сприяють розширенню дослідження публікації «Основної серії»: томи 3 та 4 («Чорний ліс»), які присвячені однойменному підпільному журналу, що видався протягом 1947–1950 рр. на Станіславщині [163, 164]; томи 18 та 19, які наповнені різного роду організаційно-розпорядчою документацією та спогадами Карпатської групи УПА «Говерля» [167, 168]. Із видання «Нової серії», до якої увійшло 29 томів, репрезентативними для зазначеної теми виявились: том 22, який умістив звітно-інформаційні документи різних штаблів ОУН на Станіславщині [173]; томи 25 та 26, присвячені документації Коломийської округи ОУН [174, 175]. Збагачують джерельну базу дослідження публікації, що містять протоколи допитів керівників

націоналістичних формацій визвольного руху – томи 9 та 15 [166, 172]. Доцільно виділити також томи 12–13, присвячені ВО-«Буг», до якого входили відділи Рогатинського району Станіславської області [170, 171].

Загалом збірки матеріалів «Літопис УПА» – унікальне видання, у якому можна віднайти унікальні відомості як до історії ОУН і УПА загалом, так і до історії повсякдення українських підпільників та повстанців на Прикарпатті зокрема.

Варто також згадати «Літопис нескореної України», до змісту якого увійшли документи та спогади, об'єднані у два томи [161, 162]. До справи опублікування джерел національно-визвольних змагань долучився І. Білас [159], який оприлюднив частину матеріалів, що містяться у Державному архіві РФ та мали гриф «цілком таємно». В. Сергійчук провів колосальну роботу щодо збору джерел національно-визвольного руху. Цінність опублікованих праць полягає і в тому, що документи погруповані за локальним та хронологічним принципом [177, 178, 353]. Чималу роботу здійснили дослідники Прикарпатського університету, присвятивши джерелам національно-визвольного руху на Прикарпатті три книги [179–181]. Заслуговує уваги збірник матеріалів і документів «Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калущині в 1944–1946 рр.» авторства Івана Тиміва та Людмили Андрійчук, побудований за принципом авторства та складається з трьох розділів: документи і матеріали повстанського походження, спогади повстанців та підпільників, матеріали органів радянської влади щодо боротьби з ОУН і УПА [187]. Позитивною складовою збірника є наявність фотоматеріалів. Загалом різні групи вміщених тут джерел дають змогу провести зіставлення та порівняння, здійснити правдиву реконструкцію подій середини ХХ ст. на Станіславщині. Не меншою цінністю характеризуються збірки документів ОУН і УПА, які опублікував Інститут історії України НАН України [183–185]. Окремо зібрані матеріали присвячені діяльності СБ ОУН на Дрогобиччині [160].

Із вищезазначеного можна резюмувати, що опубліковані джерелознавчі видання займають важливе місце в джерельній базі українського визвольного руху. Наявні збірки документів та матеріалів підтверджують його масовий характер, а відтак слугують міцною основою для ґрунтовних історичних досліджень.

Таким чином, зібрані та проаналізовані, відповідно класифіковані джерелознавчі матеріали дають змогу широко й комплексно розглянути повсякденне життя українських повстанців і підпільників на Прикарпатті. Матеріали архівосховищ України, опубліковані збірники документів, наративні та ізографічні джерела становлять репрезентативну джерельну базу, комплексний аналіз якої уможливорює повною мірою виконати завдання, які стоять перед авторкою дисертаційної роботи. Незалежно від місця зберігання та поширення, усі джерела у сумі складають потужне середовище інформації, яке дає можливість висвітлювати події визвольних змагань повноцінно і різносторонньо.

1.3 Теоретико-методологічні основи

Гуманітарний поступ, що сколихнув Європу у середині минулого століття, вніс істотні зміни в розвиток історичних досліджень. «Нова соціальна історія», яка була започаткована та стала наслідком напрацювань французької школи «Анналів», у центр наукових студій ставить людину, відкидаючи висвітлення історії крізь призму боротьби партій, класів, організацій тощо [237]. Водночас свобода наукових досліджень привела до появи нових методик та субдисциплін, які мають на меті комплексно висвітлити діяльність людини як соціальної істоти. Відповідно історична наука почала характеризуватися багатовекторним дослідженням минулого, що вимагає поєднання різних підходів до аналізу історичної дійсності. Відтак вибудувати наведені вище та усі наступні твердження неможливо без

дотримання широкої методологічної основи. Відзначимо, що усі історико-антропологічні дослідження базуються не лише на основах, концепціях, підходах виключно історичної науки, а й на методологічних засадах соціології та гуманітарних наук, оскільки дослідницькі інтереси – людина і суспільство в різних площинах – перетинаються.

Передовсім «нова історична наука» породила новий підхід – історико-антропологічний. Жак ле Гофф уважав історичну антропологію «загальною глобальною концепцією історії», оскільки вона об'єднала у собі вивчення менталітету, повсякдення та матеріальне життя, тобто досягнення «нової історичної науки» і водночас виходила на нові горизонти дослідження – вивчення жестів, мови, символіки тощо [396]. Особливостями історичної антропології, на думку Пітера Берка, є зосередження уваги на окремих об'єктах дослідження – «малих спільнотах» (невеликих соціумах) з акцентом на символізмі у повсякденному житті (рутині, ритуалах, зовнішньому вигляді, спілкуванні тощо) [202, р. 3–4]. За термінологічним і понятійним довідником, суть цього підходу «полягає в розгляді історії як науки про суспільну людину, яка діє в часі, історичному просторі. [...] Це зумовило звернення історії до вивчення сім'ї, родоводів, культури, релігії, міфів, ритуалів, вірувань, норм поведінки та інших життєвих проявів людини» [386, с. 166].

Таким чином, одним із напрямів активних пошуків та предметом «нової соціальної історії» стала історія повсякдення. Попри вже досить тривалий і динамічний період становлення та розвитку в сучасній історичній науці не вироблено єдиного загальноприйнятого тлумачення поняття «історія повсякдення», а тим більше – не визначено межі її предмета, попри численні зацікавлення дослідників [366, с. 286; 367; 368; 365; 311]. Схиляємось до думки, що практично кожен, хто найменшим чином був дотичний до історії повсякдення, виробив власне її трактування на основі аналізу доробків вітчизняних та зарубіжних істориків, беручи до уваги хронологічні й територіальні рамки, особливості різних соціальних груп. Найбільш

значущими для авторки дисертаційної роботи виявились твердження Л. Карсавіна, який зазначав, що історія повсякдення – це не історія житла, одягу чи харчування, які існують самі собою. Передовсім ці невід’ємні елементи побуту людини відображають моральний та матеріальний стан суспільства, рівень культурного розвитку, релігійні погляди тощо [211]; Ш. Фіцпатрік, яка твердила, що історія повсякдення – це «життєво-ужиткова практика», яка базується на формах та стратегіях поведінки людей у складних умовах життя [223, с. 7; 222]. Зі свого боку А. Лефер, думку якого розділяє також О. Коляструк, наголошував, що історія повсякдення – це «інша» історія, що пов’язана із різними видами діяльності людини і включає в себе широкий спектр предметів, явищ та стосунків [308, с. 60–61]. Варто згадати Д. Тоша, який під історією повсякдення розумів життєдіяльність людини вдома, на роботі, серед оточення [220, с. 119].

Вищенаведені пояснення безпосередньо пов’язані із розумінням самого терміна «повсякденність». Глумачний словник подає його як «те, що буває кожного дня, щодня; щоденність» [391, с. 695]. Проте в історичній ретроспективі має дещо ширше значення із соціально-філософським забарвленням. Під повсякденністю історичною розуміється «певний зріз взаємодії соціального простору й часу, сфера людської життєдіяльності, в процесі якої здійснюється безпосереднє і опосередковане (через предмети культури) спілкування людей» [386, с. 291].

Згадуючи про міждисциплінарність цього поняття, необхідно зазначити, що соціологія трактує повсякдення як щось звичне та природне; те, що не потребує пояснення і є зрозумілим для людини [408]. Світ повсякденності розглядається крізь призму життя і смерті, радості та горя, конфліктів та примирення, любові та ненависті та ін. [394, с. 434]. Філософія як наука також не виробила єдиного трактування. Відтак «повсякдення» розглядається з позитивною та негативною інтерпретацією, що зумовлено висвітленням гетерогенного світу філософії крізь призму індивідуально-особистісних уявлень. У цьому контексті виділимо трактування І. Карпенка щодо

структури повсякдення чи відповідно до його предмета: «Структури повсякденності – це те, що вбудоване в буденність, без чого людина не живе ні дня, що складає каркас, стрижень її людяності. Це коренева система людини. Побут, буденність і спосіб життя можуть змиватися за часів цивілізаційних зрушень. А структури повсякденності проростають в найглибинніші пласти життя і не змиваються за часів цивілізаційних зрушень. Структури повсякденності взагалі не будуються – вони обживаються» [296, с. 61].

Варто акцентувати на тому, що предметом дослідження стало військове повсякдення, повсякдення в умовах кризових ситуацій. У таких реаліях життєві цінності, орієнтири, потреби, принципи мають властивість змінюватися або набувати зовсім іншого забарвлення. З огляду на це неможливо було залишити поза увагою праці філософів, які здійснили розкриття основ екзистенціалізму в означених вище умовах. Данський мислитель Серен К'єркегор уперше наголосив на впливі внутрішнього «клімату» людини на зовнішні події і процеси, наголошуючи на важливості таких відчуттів, як страх, відчай, тривога, небезпека та ін. [214–216]. Мартін Гайдеггер розглядав поняття смерті, акцентуючи, що коли людина усвідомлює можливість настання смерті, то її буття набуває нового змісту – «справжнього», яке породжує чи загострює необхідність рішучості [210, с. 32–33]. Такі ж ідеї у своїх працях висував і Карл Ясперс, який стверджував, що війна змінює погляд людини на життя [227, 228]. Кризові стани часто породжують у людини відчуття безвиході та приреченості, проте, слушно зауважив психолог А. Ніндл, вважаючи їх феноменальними явищами – поворотною точкою, яка може розпочати розвиток подій як у негативному, так і позитивному напрямках. Відповідно ставлення до таких «переломних» періодів вибудовував двосторонньо: як до загрози та як до можливостей [206, р. 80].

У дисертаційній роботі, висвітлюючи різні аспекти повсякденного життя українських повстанців та підпільників, часто вживатимемо термін «побут».

«Повсякденне життя» та «побут» у роботі не виступають синонімами. Під побутом розуміємо матеріальну сферу соціального життя. Сюди головно відносимо ключові необхідності та потреби: їжу, одяг, житло, лікування. Побут виступає укладом повсякденного життя, а відтак – однією з його частин; предметом історії повсякдення.

Характерним для історії повсякдення є регіональний підхід. Поділяємо думку, що у сучасних дослідженнях «регіон» – це не просто локація чи територія, а уявний соціальний цілісний організм зі своїми природно-географічними особливостями, дослідження якого сприятимуть деталізації історичного процесу [395]. Таким поясненням зумовлені географічні рамки дисертаційної роботи, окреслені територією Прикарпаття. Оскільки саме ця локація мала сприятливий географічно-природний чинник для розгортання українського визвольного руху: рівнинна та гірська місцевість, пологі схили гірських хребтів, багаті водні ресурси, різноманітність фауни та флори – одні з ключових факторів, які забезпечили довготривалу боротьбу учасників ОУН і членів УПА з окупаційними режимами, а відтак – накладали відбиток на організацію їхнього повсякдення. Зауважимо, що окреслення територіальних меж Прикарпаття у наукових студіях дещо відмінне. До прикладу, Володимир Сергійчук у праці «Українських здвиг: Прикарпаття. 1939–1955» чітко їх не декларує та паралельно вживає назву Карпатський край [177]. Не можемо стверджувати, що йдеться саме про Карпатський край ОУН, який охоплював частину Івано-Франківської (без Рогатинського і частини Галицьких районів) Чернівецьку, південну частину Львівської та Закарпатську області, позаяк будь-які матеріали щодо останньої відсутні. Натомість містяться відомості про ситуацію у Золочівському та Рогатинському надрайонному проводах ОУН, що входили до складу Львівського обласного / крайового проводу ОУН. Незважаючи на це, більша частина усього масиву документів висвітлює події у тогочасних Дрогобицькій (тепер – частина Львівської обл.) та Станіславівській / Станіславській (тепер – Івано-Франківська обл.) областях. Дослідники Прикарпатського національного

університету межі Прикарпаття окреслюють лише Івано-Франківською областю [179–181]. Окреслені у вступі територіальні рамки охоплюють такі історико-географічні та етнічні регіони: Буковину, Покуття, Гуцульщину та Бойківщину (детальніше додаток А).

Базовим виявився і системний підхід, який справедливо відносять до засадничих напрямів методології наукових досліджень. Відповідно до його основ, об'єкт дослідження розглядається максимально цілісно шляхом дослідження повсякденного життя крізь призму взаємопов'язаних складових. Відтак дотримуючись аналізованих вище тлумачень поняття «повсякденність» та «історія повсякдення», можемо виокремити ключові, на наш погляд, аспекти історії повсякдення як напряму історичних досліджень: сферу «побутового» (одяг, житло, їжа, здоров'я); сферу «приватного» (переживання, відносини, поведінка); сферу «професійного» (обов'язки, дисципліна, субординація); сферу «культурного» (мова, звичаї, традиції, обряди, святкування). Усе це, власне, і вплинуло на зміст та структуру дисертаційної роботи.

З огляду на вищевикладене другий розділ дослідження присвячений традиційній проблемі повсякденного життя – побуту, який охоплює ключові потреби: їжу, одяг, житло, належний рівень здоров'я. Проте варто відзначити і особливість категорії людей, яка стала об'єктом дослідження: їхня особиста та професійна сфера повсякденного життя були тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, творились «одна в одній». Відтак розділ під назвою «Професійно-особистісна складова» об'єднав у собі проблеми режиму дня, дисципліни, гендерних відносин та морально-психологічного стану членів ОУН і УПА. Обґрунтовуємо тим, що поведінка людина – це вияв усіх її внутрішніх (особистих) і зовнішніх змін, реакція на виклики життя. Беручи до уваги, що ефективність військових дій залежить головно від дисципліни, керівництво відповідних структур повністю регулювало межі допустимої поведінки, а вихід за них – карали. Поведінка, яка є індивідуальним виявом життя людини, шляхом регламентування, стала одним із засобів досягнення

мети. Проте зважаючи на особливості кожного індивіда, запроваджені правила визначали її зовнішній прояв, а внутрішні переживання – морально-психологічний рівень – здебільшого формували мотиви й особисті переконання кожного члена ОУН і УПА.

Наступний розділ об'єднав у собі соціокультурну складову, оскільки сфера культури не існує сама собою, а є частиною соціальних процесів. Її аспектами визначили: мову як засіб комунікації, зв'язки з найближчим оточенням та інституціями, сімейну обрядовість і святкування.

Із вищезазначеного яскраво простежується соціокультурний підхід, що передбачає соціальний і культурний аналіз, який полягає у дослідженні взаємозв'язків певних структур, процесів та інститутів суспільства. Поняттям «культура» охоплюємо комплекс способів і результати діяльності соціальних суб'єктів (матеріальні і духовні блага, цінності, норми тощо). Соціальність окреслюємо як стосунки людей з іншими соціальними індивідами. Відтак у основі соціокультурного підходу лежить системний підхід, що передбачає розгляд суспільства як певної нерозривної цілісності. Крізь його призму людина, суспільство та культура не можуть існувати окремо [295, с. 73]. Ба більше, повсякденні реалії є яскравим свідченням цінностей суспільства, окремих груп чи людини. Індивіди, будучи частиною певного «культурного світу», більшою мірою, несвідомо переймають усі звичаї, традиції, вдачі й асимілюються самою ж людиною при існуванні у цьому просторі. Відповідно повсякденне життя, у тому числі й українських повстанців, неможливо досліджувати ізольовано від зовнішнього контексту. Погляд на означену проблему крізь призму економічних, соціальних, культурних та інших обставин, в яких опинились вояки УПА та члени ОУН, забезпечив висвітлення об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливали на становлення та формування повсякдення означеної категорії людей.

Свідомі того, що реконструкція повсякденного життя як загалом, так і членів ОУН і УПА, може мати зовсім інший вигляд залежно від трактування

ключових понять чи поставлених завдань. Відзначимо, що вироблена нами схема дала змогу повною мірою досягти поставленої мети.

Зважаючи на те, що дисертаційна робота – це своєрідна реконструкція повсякденного життя учасників ОУН і членів УПА на Прикарпатті у 1940–1950-х рр., не можемо залишити поза увагою аксіологічний підхід. Поділяємо думку Г. Ріккерта, який слушно зауважив його важливість на прикладі політичної історії: неможливо її читати або ж про неї писати, якщо у людини не сформовані певні політичні цінності, ба більше – не ставити їх у певне позитивне чи негативне ставлення до тих чи тих подій; водночас не даючи власної оцінки, не могло б виникнути будь-якого історичного інтересу [218, с. 212]. Отже, інтерпретаційні й оцінні судження авторки дослідження ґрунтуються на християнських та національних цінностях. Осмислення чи оцінка будь-яких фактів та подій головно відбувається крізь призму категорій добра і зла, припустимого і неможливого, законного та забороненого тощо. З огляду на це мета ОУН – створення Української соборної самостійної держави, попри увесь негатив ведення війни, вважається морально законною, позаяк передбачала боротьбу української нації за право існування, була виявом волі українського суспільства. У цьому контексті позбавлені негативного трактування, з відповідним поясненням й аналізом, вчинки, які за мирних умов чи погляду сучасності на такі заслуговують.

Дисертаційна робота базується на основних принципах наукового дослідження: історизму, науковості, системності й авторської об'єктивності, які вважають фундаментом наукового дослідження. Оскільки принципи – сформовані практикою засади пізнання, дотримання яких забезпечує дослідника від прорахунків [364, с. 11].

Принцип історизму передбачає розгляд усіх подій, явищ чи фактів у розвитку, відповідно до часових вимірів та конкретних історичних обставин. Оскільки будь-яка дійсність проходить етап свого становлення, розвитку та згортання у певний період і умовах. Відтак повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті неможливо досліджувати абстрактно та

відокремлено від усіх процесів, які протікали в українському суспільстві чи відбувались в означених часових рамках: від моменту створення УПА на Прикарпатті до фактичного згорання організованої боротьби ОУН і УПА.

Принцип науковості уможливив простежити закономірні причини та характер відповідних змін у повсякденних практиках, що були спровоковані політикою окупаційних режимів. Відповідно до цього принципу, усі висновки ґрунтуються на основі різнопланових історичних джерел.

Принцип системності сприяє погляду об'єкта дослідження як окремої системи та сприяв визначенню стратегії дисертаційного дослідження. Відтак повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті розглядається як єдине ціле протягом конкретного історичного часу. Отже, використання цього принципу не дозволило обмежитись висвітленням лише загальних особливостей побуту, з яким часто ототожнюють поняття «повсякдення».

Принцип авторської об'єктивності у рамках означеної проблеми забезпечив висвітлення подій та явищ незалежно від уподобань авторки. Відтак усі позитивні чи негативні сутності предмета дослідження подаються відповідно до їх ключового змісту. Яскраво виразно це постає у підрозділах, які висвітлюють гендерну проблему, морально-психологічний стан, проблеми дисципліни та ін. Лише таким шляхом повною мірою вдалося досягнути суті об'єкта та предмета дослідження.

Цінність вищеперелічених принципів підкріплюється досить широким спектром методів, які забезпечують їхню реалізацію. Традиційно їх прийнято групувати так: загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні.

За допомогою загальнонаукових методів дослідження (класифікації, індукції, дедукції, аналізу, узагальнення, порівняння та ін.), які використовувались на усіх етапах дослідження, вдалось розглянути матеріальне забезпечення на Прикарпатті та його відмінність чи схожість з подібними процесами на інших територіях, охоплених визвольним рухом чи навіть виділити внутрішньотериторіальні відмінності регіонів. Метод класифікації головно застосовували при: висвітленні особливостей

повстанських помешкань – криївок; визначенні причин і видів самогубств; розгляді конфліктних ситуацій; формуванні списку використаних джерел і літератури тощо.

Спеціально-історичні методи дослідження представлені проблемно-хронологічним, який передбачає висвітлення аспектів повсякденного життя у хронологічній послідовності. А означена проблема відповідно поділена на вузькі, спеціальні питання, які дають змогу розглянути предмет дослідження комплексно; історико-генетичним, за допомогою якого вдалося відтворити закономірні причиново-наслідкові зв'язки влади окупаційних режимів на Прикарпатті відповідно до об'єкта дослідження та особливо, що стосується репресій стосовно місцевого населення та духовенства; їх вплив на подальші заходи щодо належного матеріально забезпечення, відновлення позитивного морально-психологічного стану тощо; історико-типологічним, який головню застосовувався при вивченні та систематизації великої кількості наукових праць і джерел, які дали змогу глибше й детальніше розглянути процес формування та діяльності формацій українського визвольного руху, форми та методи побутового забезпечення; простежити уявлення про сімейну обрядовість, дозвілля і святкування в умовах військових дій; особливості гендерних відносин на війні тощо. Історико-типологічний метод уможливив простеження форм і методів боротьби радянської влади з визвольним рухом і відповідно – боротьбу українського визвольного руху з радянською владою.

Серед міждисциплінарних виділимо метод мікроаналізу, який полягає у зменшенні фокусу аналізу, спостереження та загалом – дослідження, що вимагає ретельно підбраної джерельної бази і дає змогу простежити особливості означених територіальних меж у контексті усього визвольного руху. Не менш важливим виявився діахронний метод, за допомогою якого у дисертаційній роботі виклад матеріалу подається послідовно та структуровано. Метод соціальної сітки дав змогу через особисті погляди окремих осіб простежити еволюцію індивідуального ставлення до визвольної

боротьби, що накладало відбиток на внутрішній морально-психологічний клімат.

Не менш важливим, що відрізняє історію повсякдення від інших наук чи напрямів історичних досліджень, є її безпосередній зв'язок з подієвою історією (визначення впливу подій на повсякдення), а також наявність чітких хронологічних і територіальних рамок. У ширшому значенні її завдання насамперед вбачаємо у взаємозв'язку мікроісторії з макроісторією (політикою та економікою), оскільки державотворчі процеси накладали прямий відбиток на життя і діяльність «маленької» людини, що формувало її повсякденне життя [309, с. 11].

Відтак на життя українців середини ХХ ст. припадає період Другої світової війни та повоєнний (після воєнний), що у різний спосіб вплинуло на їхнє особисте та професійне становлення чи, у трагічному випадку, – перервало біологічний процес. Говорячи про українське суспільство 1940–1950-х рр. ХХ ст., варто відзначити, що значна його частина почала активно опановувати нові ролі: військових, лікарів, санітарів, зв'язкових, машиністок тощо. Інакше кажучи, долучилась до українського визвольного руху, поповнивши лави ОУН і УПА. Традиційно у вище згадані особи фігурують під номінаціями «повстанці» (члени УПА, упівці, вояки, військові) та «підпільники» (члени ОУН, оунівців, націоналісти). Проте, чітке трактування цих термінів у сучасній історичній науці не вироблено. У дисертаційній роботі поняття «повстанці» вживаємо у авторському широкому значенні – учасники масово збройного повстання, які виступали проти встановленого режиму, з метою його повалення. Відтак до цієї когорти відносимо як членів ОУН, так і учасників УПА. Таке трактування зумовлене і процесом злиттям двох формацій з 1946 р., відтак розмежувати особливості їхньої життєдіяльності фактично неможливо. У разі встановлення відмінностей у повсякденні вищезазначених осіб, це артикульовано у тексті.

Часто вживаним є термін «український визвольний рух середини ХХ ст.». Попри ґрунтовні дослідження методології визвольного руху [354,

355, 351] не вироблено єдиного та загальноприйнятого його трактування, а тому пропонуємо те, яке відповідає змісту вживаного у роботі. Так, під «українським визвольним рухом» розуміємо загальний опір українського народу, що був спрямований на боротьбу з окупаційними режимами. Одним з його проявів була діяльність ОУН і УПА.

Поширеним явищем в українській історіографії досліджуваного періоду є вживання термінів «українське підпілля / націоналістичне підпілля», «запілля» та «збройне підпілля», які ми прямо пов'язуємо з повсякденним життям членів ОУН і УПА. Варто наголосити, що тлумачний словник подає їх як синоніми [390, с. 260; 391, с. 483], проте між ними існує суттєва різниця.

«Українське підпілля», «українське націоналістичне підпілля» прийнято трактувати як сукупність формацій, які за допомогою різних методів (ідеологічних, збройних та ін.) вели боротьбу за створення УССД [400]. Українське націоналістичне підпілля характеризується досить тривалою діяльністю, яку виводять ще з 1920-х рр. (від створення УВО). Проте у межах означених хронологічних рамок виділяємо три етапи:

1. «Запілля» (1943 – початок 1946 рр.) збігається з німецькою окупацією і повним утвердженням радянської адміністрації в регіоні, розбудовою та початком ліквідації господарського комплексу. Чи не першою звернула увагу на термінологічну особливість Галина Стародубець, яка під «запіллям» розуміє територію, що була підконтрольна УПА, на якій діяла чітко організована система воєнно-господарського комплексу за допомогою керівної політичної сили – підпілля – мережі ОУН [360, с. 60]. Своє бачення цієї проблеми подає і Руслан Забілий: «запілля» асоціює з діяльністю військово-господарських референтур, які забезпечували потреби у всіх сферах, опираючись на місцеве населення [381, с. 4].

2. Перехідний період (1946–1949 рр.) характеризується активною діяльністю радянської влади, що спричинило зміни форм і методів проведення боротьби.

3. «Збройне підпілля» (1949–1950-ті рр.) – це період, який настав у зв’язку з реорганізацією УПА у 1949 р.; фактично відбулося «злиття» двох формацій: військової (УПА) з політичною (ОУН). Було проведено демобілізацію останніх відділів УПА, а подальша боротьба відбувалася шляхом саботажів, диверсій проти колективізації, радянської агітації та загалом проти партійних чиновників, військових тощо.

Необхідністю вбачаємо трактування понять «гендер», «гендерні відносини». У зміст першого вкладаємо сформований суспільством і поширений соціальними інститутами набір цінностей та норм для характеристики жіночої та чоловічої поведінки; їх способу життя і мислення. Відтак гендер – це соціально-рольова, а не виключно біологічна, характеристика рис, особливостей та моделей поведінки чоловіка і жінки. Щодо гендерних відносин – це багаторівневі та різні за формою взаємозв’язки різностатевих індивідів, які виникають у процесі їхньої спільної діяльності.

Відтак теоретична основа, використані підходи, принципи та методи наукового дослідження забезпечили досягнення заявленої мети і відповідно посприяли виконанню поставлених завдань.

Висновки до розділу

Великий корпус праць з історії українського визвольного руху не засвідчує про вичерпність проблематики для нових студій. Опрацьований широкий пласт історіографічного доробку з теми (діаспорні, радянські, сучасні зарубіжні та вітчизняні напрацювання) не дає змоги говорити про комплексне та ґрунтовне висвітлення аспектів повсякденного життя членів ОУН і УПА в історичній літературі. Предметом наукових зацікавлень були виключно окремі складові, тісно пов’язані з організаційною розбудовою згаданих вище формувань на макро- чи мікрорівнях. Відтак предмет і об’єкт дисертаційного дослідження, окрім монографії В. Ільницького, присвяченої

Карпатському краю ОУН, не розглядався ні вітчизняними, ні зарубіжними істориками.

З огляду на вищезазначене реалізувати поставлені завдання допомагає репрезентативна джерельна база, яку складають: архівні матеріали, опубліковані збірники документів, нарративна і мемуарна література. Досить великий масив архівних документів потребував обрання відповідної класифікаційної схеми. У дисертаційній роботі надали перевагу їх групуванню за інформаційною цінністю та цільовим призначенням, виділивши:

1. Документи і матеріали повстансько-підпільної провенієнції (документи ОУН і УПА; спогади (хроніки та свідчення); щоденники; періодика; листування (офіційне й особисте), фотокартки; листівки.

2. Документи органів радянської влади (партійного походження; карально-репресивних структур).

Водночас відносно новий напрям – історія повсякдення, а також відсутність уніфікації термінів доби визвольного руху середини ХХ ст. потребували додаткового наголосу на теоретичних і методологічних основах дослідження, тлумачення основних понять і дефініцій, що уможливило подальше сприйняття матеріалу відповідно до змісту, який вбачає у них авторка роботи. Відтак розглянуто такі поняття: «історія повсякдення», «повсякдення», «український визвольний рух», «повстанець», «українське підпілля», «гендер», «гендерні відносини».

Виконання поставлених завдань у повному обсязі забезпечило застосування принципів авторської об'єктивності, науковості, історизму, системності, які реалізовувались за допомогою загальнонаукових (аналізу, індукції, дедукції, класифікації), спеціально-історичних (проблемно-хронологічного, історико-генетичного, історико-типологічного) та міждисциплінарних (мікроаналізу, діахронного, соціальної сітки) методів.

Лише у своєму комплексі – напрацювання попередників, зібраний джерельний масив документів та теоретико-методологічні засади наукового

дослідження, сприяли обґрунтуванню предмета дослідження та виробленню авторської концепції повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.), яка включає три складові: побутову, професійну-особистісну та соціокультурну.

Належного висвітлення у дисертаційній роботі не отримали питання міжнаціональних відносин у середовищі підпільного життя, ставлення вчителів, робітників Прикарпаття до визвольного руху та їхньої участі (безпосередньої чи опосередкованої) в ньому, а тому потребують подальшого опрацювання та стануть предметом зацікавлення у майбутніх наукових студіях.

РОЗДІЛ 2

ПОБУТОВА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННЯ

До ключових складових повсякденного життя прийнято відносити харчування, одяг та житло. Оскільки саме ці складові мають найбільший вплив на способи поведінки, стереотипи мислення та загалом морально-психологічний стан людини, а тим більше під час військових дій. У сукупності вищеперелічені характеристики називають фізичними потребами, які у тогочасних умовах накладали безпосередній відбиток на перебіг визвольних змагань середини ХХ ст. Безперечно, неналежне врегулювання питань постачання, житлові умови, рівень медицини завдають військовим, а тим більше повстанцям, не менших страждань, аніж регулярні окупаційні війська. З огляду на це у цьому розділі пропонуємо розгляд таких взаємопов'язаних аспектів повсякдення українських повстанців і підпільників, які вважають побутовими потребами: харчування, зовнішній вигляд, гігієна та здоров'я, житлові умови.

2.1 Особливості харчування

Будь-яка мілітарна сила потребує потужного господарського забезпечення. Очевидно, у сформованій державі за це відповідає її керівництво, проте умови ведення боротьби українських повстанців диктували свої правила. З огляду на це досить гостро стояла проблема харчування. Йшлося про підбір продуктів, заготівлю, постачання; що в реаліях війни викликала неабиякі труднощі. Дослідники партизанської війни наголошують на тому, що вміло налагоджене постачання та тісна співпраця з місцевим населенням – ключове завдання формування партизанської армії [225, с. 80]. За таких умов «війну годує сама війна. Формації малої війни

живуть із того, що отримують від людей, а також із товарів, які отримують від супротивника. Питання забезпечення вирішується важко, і це значною мірою впливає на тактику формацій малої війни» [266, с. 16]. Відтак необхідність розв'язання цих та інших побутових військових проблем породило необхідність встановлення нерозривного зв'язку між УПА та ОУН як ядра існування повстанського запілля за допомогою цивільних. Тому ще за німецької окупації на Станіславщині почав розбудовуватися комплекс референтур: військова, господарська, СБ та зв'язку. При господарській референтурі був відділ фінансів. На той час не було референтури пропагандистської та організаційної, а жіноча та референтура у справах молоді навіть були скасовані в січні 1944 р. [87, арк. 322; 88, арк. 220]. У цей час, до прикладу, обласний провід Буковини мав у своїй структурі політичний, пропагандистський, санітарний, військовий, організаційний відділи, а також жіночу референтуру та СБ. Проте ще не була створена господарча референтура, тому її функції виконувала жіноча сітка [87, арк. 302, 306].

Однак зміна політичної ситуації, а відтак – наближення радянської влади в краї, стали причиною того, що 27 серпня 1944 р. ВШ УПАЗ видав наказ Ч. 2/44 «До Теренових Проводів ОУН областей: Станіслав, Дрогобич, Перемишль», у якому йшлося про створення або належне відновлення військової, організаційної, СБ, господарчої, жіночої та пропагандистської референтур на Прикарпатті. Важливою для нашого дослідження є діяльність господарчої складової та жіночої сітки. До обов'язків першої входило: створення у терені магазинів, забезпечення вояків УПА харчами, одягом та взуттям, співпраця з місцевим населенням щодо надання продовольства, а других – організація шпиталів, забезпечення відповідними медичними кадрами, пошук та збір медикаментів [89, арк. 130–131]. Проте вже починаючи із середини 1946 р., розпочався переломний момент у діяльності ОУН і УПА, пов'язаний із різким зниженням чисельності кадрів, а тому

господарча референтура діяла лише на надрайонному та районному рівнях, а вже після 1949 р. потреба в її існуванні відпадає [278, с. 109].

З огляду на вищевикладене, відзначаємо, що на початковому етапі заготівля провіанту не відбувалася хаотично, а проходила у тісній співпраці господарчого референта, військового інтенданта та представників жіночої сітки. Перш ніж розпочати збір продуктів, здійснювалось відповідне планування. За це відповідав обласний господарчий референт, який приймав відповідні рішення на основі повідомлень військових інтендантів: на яку кількість осіб планується забезпечення, на який період, які першочергові потреби. Вже сформовані плани господарча референтура поширювала своєю сіткою та дбала про їх належне виконання [119, арк. 410зв.]. Так, для того, щоб окремі продукти не були в надлишку чи нестачі, навіть розробили спеціальні плани та рекомендації щодо харчування. З огляду на це зазначалось, що їжа вояків «мусить відповідати усім вимогам здорового та гігієнічного харчування. Їжа мусить бути якостево добра, свіжа, смачна, зі здорових, свіжих, не зіпсутих продуктів. Страва повинна бути тепла та належно зварена» [116, арк. 1027]. Важливість належного забезпечення продуктами підтверджується гаслом, поширеним серед повстанців: «якщо будемо мати хліб, перемога буде за нами» [119, арк. 411]. Розуміємо, що мова не йде виключно про цей продукт, а загалом, про наявність провіанту.

Харчування членів УПА в основному базувалось на системі пайків. Було прораховано декілька видів «меню», які залежали від потреб військових:

- ✓ Нормальний харчовий пайок
- ✓ Збільшений харчовий пайок
- ✓ Дієтичний харчовий пайок
- ✓ Запасний харчовий пайок.

Нормальний харчовий пайок мав складатись із 170 г білка, 60 г жирів, 750 г вуглеводів (у сумі близько 3000 калорій). Зазвичай це були такі продукти: хліб (800 г), кавова консерва (50 г), м'ясо (250 г), жири (50 г), сіль (22 г), цибуля свіжа (15 г), масло (250 г), ярина (350 г), картопля (700 г).

Збільшений харчовий пайок передбачався для військових у разі збільшення фізичної активності, тобто, на період рекрутських вишколів, у військових школах усіх ступенів і під час військових дій. Він мав містити близько 4000 калорій. Окрім збільшення кількості вищеперелічених продуктів, додавались: цукор, молоко, чай, сало [116, арк. 1027]. Радянський агент Роман Негільчак («Хитрий»), який восени 1944 р. проходив так званий старшинський вишкіл поблизу с. Братишів Тлумацького району Станіславської області, говорить, що сніданок складався з хліба та кави, на обід вояки отримували м'ясний суп, а на вечерю – молоко з хлібом [109, арк. 202].

Дієтичний харчовий пайок можна було отримати лише за рецептом військового лікаря. Кількість продуктів та їхня калорійність залежала від хвороби, яка спровокувала таке обмеження.

Запасний харчовий пайок передбачався на період військових та інших дій, коли доставка пайків унеможлиблювалася. Він уже складався з меншої кількості продуктів: використовували лише ті, що мали довгий термін зберігання. Зазвичай це було 300 гр. сухарів, 200 гр. м'ясної консерви, 25 гр. кавової консерви. Харчуватись ним можна було лише з дозволу командира, в іншому разі передбачалося покарання [116, арк. 1027].

Усі продукти треба було заготовляти належним чином. У тогочасних умовах найкращими заходами вважались ті, що не потребували великої кількості часу і водночас забезпечували довге зберігання без додаткових зусиль. Тому рекомендували, щоб масло було добре перетоплене, сир – засолений у діжках, яйця – консервовані у вапні, чай – сушений, огірки та капуста – квашені у бочках, грушки та яблука – засушені [119, арк. 427]. Керівництво ОУН закликало ретельно перевіряти усі харчі, оскільки одним із методів боротьби радянської системи з українським підпіллям була хімічно-бактеріальна війна. Заборонялось проводити заготівлю (борошно, цукор, мед та ін.) через підозрілих людей, а якщо вже таке трапилось, рекомендували продати цей товар на базарі партійним працівникам чи іншим «сталінським

покірним», а за вилучені кошти купити продукти у чесних громадян. Такі висновки мали під собою реальне підґрунтя. Підтвердимо це випадком, який трапився із вояками Калуської округи: після ласування чорносливом їх масово почав турбувати головний біль, що вважалось дивною реакцією організму. Тому вони ж самі припускали, що це відбулось внаслідок додавання до продукту отруйної речовини [36, арк. 6]. Закликали також бути обережними і з рибними консервами і при можливості взагалі від них відмовитись [69, арк. 24].

Окрім того, продумана система харчування передбачала заміну харчів, у разі відсутності тих чи інших. Відповідно м'ясо можна було замінити на молоко та яйця, ярину – на будь-які інші крупи чи макарони, хліб на сухарі та ін. [116, арк. 1027]. Особливим тогочасним продуктом уважався мед. Його заготівля проводилась виключно для роботи УЧХ, а магазинування здійснювалось лише в районах. Також чітко регламентувалася його видача: винятково на лікарське доручення [118, арк. 103].

Спланувавши обсяги заготівлі, можна було приступати до збору провіанту. За це в підпіллі, в основному, відповідали жінки. Так, Магдалина Мелен («Бджілка»), котра увесь час присвячувала збору продуктів харчування для вояків серед місцевих мешканців, зазначає, що отримати їх можна було у присутності упівців, оскільки населення ставилось до таких дій з насторогою. За період своєї практичної діяльності близько 15 разів зверталась до цивільних з проханням про допомогу. Правда, кожного разу старалися брати продукти у різних людей, а відтак до збору було залучено усіх мешканців с. Довге Стрийського району. Основними продуктами були хліб та молоко, а їх отримували їх зазвичай вночі. Загальна кількість отриманого нею молока становила близько 60–70 л., а щодо хліба, то населення його давало по-різному: хтось цілу буханку, а хтось маленьку скибку. За збір харчів відповідали усі члени жіночої сітки [13, арк. 1–15]. Усе зібране забирали господарчі референти, тому учасники жіночої сітки не знали, для кого і куди вони будуть відправлені [12, арк. 20, 52, 58].

Виконуючи функції районної провідниці жіночої сітки у Старосамбірському районі Дрогобицької області (тепер – Самбірський р-н Львівської обл.), Олена Ворик («Мирослава») дає аналогічні свідчення: підтримувала зв'язки з господарчим референтом Іваном Курчиком, який давав відомості щодо збору необхідних продуктів. Усі продукти, які їй приносили станичні, вона збирала у себе вдома, а господарчий референт їх забирав та безпосередньо доставляв повстанцям [16, арк. 21]. Стефанія Терехух («Надія»), виконуючи функції станичної с. Долішня Посада Старосамбірського району Дрогобицької області (тепер – Самбірський р-н Львівської обл.), збрала 30 кг борошна та два літри олії [16, арк. 50]. Анна Химин (Калина»), будучи станичною жіночої сітки у с. Залокоть Підбузького (тепер Дрогобицького) району, підтримувала тісні стосунки з місцевими жителями, які на постійній основі допомагали продуктами харчування для вояків, а вона передавала їх господарчому референту [143, арк. 145]. Цей список можна продовжувати ще великою кількістю свідчень, проте такої необхідності не вбачаємо. Наведені факти яскраво продемонстрували й підтвердили задекларовану процедуру збору та постачання харчів.

Важливим етапом був не лише збір продовольства, а й його переробка. Так, Осипа Кульчицька («Річка»), поєднуючи обов'язки санітарки і господарчої референтки районного (кущового) проводу ОУН, влітку 1945 р., виконуючи свої функції у Спринському лісі Самбірського району, робила заготівлю продуктів: сушила хліб на сухарі (2–3 мішки), із борошна виготовляла макарони (2 мішки), а також проводила сортування зібраних круп, щоб контролювати їх термін придатності [22, арк. 20, 26, 30]. Усі зібрані харчі підлягали строгому обліку та ретельному переховуванню. Заборонялося робити магазинування у великих кількостях в одному місці, оскільки це могло призвести до швидкої втрати усього продовольства за короткий час – у разі викриття. У 1946 р. Іван Левкович, маючи обов'язки облікувати зібрані продукти у населення в с. Нижня Луковиця Сколівського району (тепер с. Нижня Лукавиця Стрийського району), зазначає, що було

отримано 2,5 т зерна, 220 шт. яєць, 20 кг масла та інших харчів. Окрім того, знаючи про розташування зернового складу УПА (на подвір'ї Марії Карачик), видавав його за наявності записки. У серпні місяці 1946 р., на вимогу підпілля, із складу зерна видав 4 т жита, а через тиждень – ще 4,5 т. [19, арк. 17–18, 27].

Наголосимо, найбільш застосованим та важливим способом отримання харчів був саме збір серед населення. Головно важливо розуміти, що добровільність таких дій залежала від політичної зрілості населення (до 1945 р.) та репресивної політики радянської влади (після 1945 р.). Власне фактор добровільності у перший період боротьби підтверджує В. Чижевський, який вказує й на інші поширені прийоми заготівлі продовольства: організація акцій на магазини, державні бази, радгоспи і т. д. [156, арк. 10]. Варто відзначити, що забезпечення вояків харчами безпосередньо залежало від їх кількості у місцевого населення, відповідно – характеризується нерівномірністю. Навіть більше того, в одній окрузі могло спостерігатись діаметрально протилежне становище українських повстанців. До прикладу, така ситуація простежується на Калушині, де продовольчий стан місцевого населення був відверто зuboжілий, проте лише південна частина мала «багатства» і відповідно виконувала роль харчевні для цілого відтинку [36, арк. 6]. Досить часто спостерігаємо і обмін продуктами між районами, оскільки комусь було простіше зібрати крупи, борошно і борошняні вироби, іншим – м'ясо чи жири [69, арк. 20].

На основі опрацьованих джерел можемо твердити і про факти, коли повстанці самі забезпечували себе харчами. Про такі випадки відомо у с. Опака Підбузького (тепер Дрогобицького) району: група вояків, що переховувались у лісі, у нічний час виходили у село і збирали продукти, тому підтримували тісні зв'язки з місцевим населенням. Про таку ж ситуацію можемо говорити у с. Урич Сколівського (тепер Дрогобицького) району [144, арк. 1, 11–12] та Гаї Нижні Дрогобицького району [143, арк. 130]. Однак такий метод заготівлі, попри те, що був небезпечний, унеможлилював

раціональне харчування. Командир сотні «Вітрогони» ТВ-23 «Магура» навесні 1945 р. звітував: «Через цілий час відділ прохарчовувався власними силами або через голову сільради. Харчування виглядало у цей спосіб, що через цілий день відділ їв один раз на добу (ввечері), а весь час був без їди. На залізну порцію не можна було вдень назбирати, тому що хліба майже ніде не було» [36, арк. 50]. Негатив полягав і у тому, що за таких умов знижувалась бойова діяльність відділів, адже часто для забезпечення побутових потреб змушені були розділятися, а потім не завжди вдавалося з'єднатися знову у повному складі [59, арк. 15]. Дещо простіше із заготівлею продуктів на зиму було учасникам, яким вдавалось підтримувати тісний зв'язок з рідними, до прикладу, референту СБ Долинського надрайонного проводу ОУН Богданові Долішньому («Крукові»), позаяк продукти взимку 1948–1949 рр. для нього доставляли батьки через сестру [99, арк. 149].

Варто акцентувати, що така організаційна система функціонування ОУН і УПА: військовий інтендант → господарча референтура → жіноча сітка, як правило, мала позитивні результати. Матеріальне становище членів УПА (забезпечення одягом, житлом, харчами) у 1944 р. було на достатньому рівні. На основі аналізу звітних документів можемо говорити, що станом на 1945 р. українські повстанці здобули великі провіантні запаси, заготовлені ще за німецьких часів. Проте вже внаслідок радянської окупації, переслідувань місцевого населення ситуація значно погіршилась [65, арк. 7]. Відзначимо, що належне забезпечення викликало подив у радянських силовиків, тому під час викриття помешкань (криївок) чи складів з продовольством, що належали українським воякам, у документах відзначали, що, окрім зброї та припасів, здобули «велику продовольчу та харчову базу» [27, арк.15, 40].

З вищевикладеного випливає, що за допомогою місцевого населення відбувалось матеріальне забезпечення українських повстанців. У цьому контексті варто зазначити про їхній матеріальний рівень, а відтак простежити реальність та перспективну тривалість такого явища. Головно беремо до уваги сільське населення як ключовий прошарок у наданні допомоги. Відтак

з приходом радянської влади перед ними умовно стояв вибір: колгоспне виробництво або одноосібне «приватне» господарство. Перша форма ведення господарства нівелювала будь-яке особисте право на володіння, користування та розпорядження продукцією, усе було спільним майном колгоспу; друга – щороку біднішала з численними податками та утисками, які мали на меті їхнє знищення та, відповідно, насильницьким методом провокували перехід до першої. Тому тиск радянської влади призвів до того що станом на початок 1950-х рр. більшість одноосібних господарств на Прикарпатті припинили свою діяльність [260, арк. 342]. Окрім того, радянське керівництво закріпило за вояками ЧА можливість поповнювати харчові запаси з сільських господарств [153], що також негативно позначилось на матеріальній складовій останніх. Варто згадати численні оподаткування, наслідки війни, репресії та інші об'єктивні фактори, які унеможлилювали безперервне, довготривале та якісне забезпечення членів ОУН і УПА харчами. Повстанці розуміли вплив економічної ситуації, а відтак відзначали, що станом на 1950 р. селяни, які були закріплені за колгоспами, – бідували, а близько 40 % – голодували [105, арк. 127].

З огляду на сказане не менш важливим методом отримання продуктів харчування була організація акцій на магазини, колгоспи, заводи, поїзди. Варто також відзначити, що через депортацію 21 жовтня 1947 р. була дуже сильно підірвана матеріальна база українських повстанців. Саме тому вже на початку 1948 р. радянські силовики почали масово фіксувати щораз більше випадків нападів на сільські магазини, господарські об'єкти для здобуття продуктів харчування та іншого продовольства. Зазвичай такі дії проводились у нічний час. Із відомостей АКС дізнаємось, що під час однієї такої акції у Надвірнянському районі Станіславської області, під час затримання потяга, було здобуто близько 12 кг ковбаси та декілька кілограм макаронів. Здійснюючи акцію у с. Зелене (Станіславська обл.), влітку 1953 р. з молокопункту вдалось здобути чотири бідони масла [80, арк. 27, 52, 203]. Про численні акції на магазини, які розташовані на території

Надвірнянського та Яремчанського районів, протягом тривалого часу, з метою отримання харчів згадував Ярослав Обрубанський [80, арк. 252].

Менше практикованим методом здобуття харчів була закупівля, тому про неї говоримо в останню чергу та в незначних масштабах. Цілком очевидно, що ключове місце тут відігравала наявність грошей. Як їх можна було отримати у підпіллі? На початковому етапі становлення усім матеріальним забезпечення, у тому числі – грошовим, займалися територіальні осередки ОУН. Структурні ланки УПА мали максимально виконувати військові завдання, не обтяжуючи себе господарськими і фінансовими справами. Тому протягом 1944–1947 рр. спостерігається подача звітів районних провідників, у яких вказувалася сума необхідних коштів і, відповідно, провідники вищого рангу проводили розподіл. В основному накопичення коштів відбувалося шляхом організації збірок на бойовий фонд серед місцевого населення. Спершу такі внески не мали встановленого номіналу та були добровільні. Так, Микола Андрусів згадує, що ще у період німецької окупації з грошовим забезпеченням було простіше. Основні кошти отримували з «податків», які сплачували вчителі, лікарі та ін. – це було близько 1 % від доходу, а також з членських внесків симпатиків чи членів (близько 20–30 коп.) та шляхом організації збірки «на бойовий фонд» серед місцевого населення. Окрім того, ОУН мала власні торгові точки, дохід з яких також ішов у загальну казну Організації. Усі кошти, зібрані у станиці чи кущі, направлялись до районного, а отримані від населення, – окружного проводу ОУН. Кожна область, отже, отримувала щороку приблизно 2 млн рублів. Референт пропаганди Дрогобицького обласного проводу ОУН Михайло Фарило («Рубань») під час допиту говорив, що грошове забезпечення у підпіллі відбувалось двома шляхами: 1. За допомогою членських внесків 2. За допомогою збору коштів з населення [109, арк. 136]. Зазначивши вище, що збір коштів був обов'язком господарчого референта, який передавав їх до крайового проводу ОУН, додамо, що лише господарчий

референт Стрийського районного проводу у 1946 р. зібрав серед місцевих мешканців і передав керівництву 800 тис. руб. [69, арк. 244].

Проте політична ситуація змусила змінити початкові положення, відтак з поступовою ліквідацією господарчого комплексу (з середини 1946 р.) повноваження вояків УПА у цьому плані поступово зрівнювались з обов'язками відповідного референта сітки ОУН (у тому числі збір коштів). Окрім того, забезпечення будь-яких шаблів цих формацій відбувалось самостійно. У цей час спостерігається і поступовий перехід від добровільних грошових зборів на бойовий фонд до примусових. Це було наслідком політики радянської влади, яка, завдавши сильного удару по існуванню матеріальної бази, змушувала вживати крайні заходи щодо подальшого існування формацій визвольного руху. Тому вже станом на 1949 р. ситуація була дещо гірша: чотири рази на рік підпілля проводило примусову збірку грошей шляхом розповсюдження бофонів або оподатковувало окремі групи населення [88, арк. 9–11]. З огляду на це під керівництвом Миколи Данилківа («Шинкар») у 1949 р. планувалось серед населення Стрийського і Сколівського районів зібрати 1 млн карб. [109, арк. 144–145]. Треба визнати, що такі збірки щороку давалися усе важче. Радянські силові органи у будь-який спосіб намагались розірвати цей зв'язок шляхом репресій проти цивільних, у яких виявили бофони, проводили свої збірки під виглядом переодягнених підпільників чи повстанців. До прикладу, в інформаційному повідомленні про проведену військову операцію у Дрогобицькому районі протягом 23–25 січня 1946 р. йдеться про те, що радянські силовики, відрекомендувавшись українськими націоналістами і ввійшовши у довіру до мешканців с. Брониця Дрогобицького району, за дві ночі зібрали 1500 карб. [154, арк. 62–66].

Як би важко не вдалося здобути кошти, їх лише частково направляли на матеріальне забезпечення повстанців – купівлю продуктів чи одягу. Так, наприклад, при підготовці до зими 1951–1952 рр. Ярослав Богдан згадує, що ще влітку та восени проводив заготівлю продуктів у с. Довге Підбузького

району (тепер Довге-Гірське Дрогобицького району), залишивши певну суму грошей місцевому жителю для закупівлі зерна та м'яса. Отримавши кошти, придбати продукти мали і жителі с. Новий Кропивник цього ж району [95, арк. 276]. Проте такі дії дозволялося проводити лише у випадку, якщо інший спосіб заготівлі реалізувати було неможливо [119, арк. 431].

Безумовно, радянська окупація масштабно вплинула на процес забезпечення продуктами повстанців. Насамперед це проявлялося через примусову колективізацію одноосібних селянських господарств, яка мала на меті вплинути на матеріальне забезпечення членів ОУН і вояків УПА. Адже українське село було основним джерелом поповнення людських і продовольчих ресурсів. Вже у надзвичайному звіті старшинської школи «Олені» від 30 травня 1944 р. ідеться про те, що через затримку доставки харчів зі Станіславської області, вояцтво Стрийської округи опинилося у скрутному становищі. Зазначається, що такий критичний стан триває вже близько місяця, і денна порція вояка скоротилась до 420 г хліба, 170 г м'яса, 19,5 г кави, 230 г борошна та ін., масло і цукор були лише для хворих. Ситуація з кожним днем погіршувалася [129, арк. 109]. Позаяк одним із основних завдань відділів Чорного лісу на 1945 р. були рейди, тобто повстанці не перебували на одному місці, то харчових магазинів не практикували, а харчувалися по селах. Тоді ж була видана інструкція, щоб на зимовий період відділи, які перебуватимуть у Чорному лісі, чи інші гірські відділи, робили собі запаси харчів [158, арк. 22–23]. У скрутному становищі ці відділи УПА опинилися вже через рік, оскільки через облави вийти у село по харчі було неможливо та ризиковано для життя [91, арк. 152]. У звіті за перший квартал 1946 р. УПА-Захід «Говерля» зазначається: «харчове постачання проходить майже виключно повстанським ладом – часто потрібно платити за нього життям повстанців» [129, арк. 168]. У листі господарчого референта Дрогобицького окружного проводу ОУН Миколи Данилківа («Шпіцер») до провідника Сколівського районного проводу ОУН Степана Диркавця («Шум») від 2 липня 1947 р. читаємо: «Протягом чотирьох

днів я не маю продуктів, харчуюсь хлібом і водою (...) 80 кг білого борошна, 13 кг мила повністю зіпсувались, а мед, масло, борошно та інші продукти до сих пір недоставлені» [138, арк. 17]. Степан Стебельський («Хрін») у своїх спогадах за 1948 р. пише: «Сидимо голодні, без харчів, бо в селі [поблизу Орова] 300 більшовиків... через три дні ми бродимо глибоким по пояс потоком до села по харчі, щоби не залишити на снігу слідів. Мої віддані вояки вискочили до сусіднього села і взяли свинку, щоб не голодувати, щоб мати що жарити на вогні» [30, арк. 4]. Переховуючись у криївках, харчувались в основному тими продуктовими запасами, які вдалось здобути. Так, Михайло Фенін («Назар») згадує: «у криївці було два великі бідони, у яких возять молоко. Один був повністю наповнений свинячим салом, а інший – м'ясом. Окрім того, були сухарі, картопля та мука» [84, арк. 83, 258].

Для приготування їжі у криївках користувалися примусом. Для забезпечення чотирьох вояків витрачалось пів літри гасу для розпалювання. За підрахунками, на зимовий період його треба було заготовити 150 літрів. Харчувались усі разом, без огляду на займане становище, тобто для командирів ніяких привілеїв не було. Були випадки, коли кухарі самовільно збільшували собі порції чи харчувалися кращими продуктами. Якщо слідством це підтверджувалося, їм виносили смертний вирок [95, арк. 164–166].

Серед поширених підпільних страв був пісний пенцак (ячмінна каша), суп з бобами, яйця у будь-якому вигляді, бульба (картопля) [109, арк. 149; 188, с. 42; 197, с. 119; 38, арк. 4]. Друкарка Дарія Малярчин («Дарка») зазначає: «цей день нічим не відрізнявся від усіх інших, навіть на обід була та сама ячмінна зупа і друге, яке варилося завжди у ночі». У криївках, де були присутні дівчата, часто навіть пахло спеченими паляницями. До речі, вони і рятували у тому випадку, якщо розпалювати у печі було небезпечно [194, с. 23, 25]. Поширеними напоями були чай, кава, молоко [188, с. 37, 41]. Траплялися випадки нестачі солі. Проте на цей факт реагували жартома: «гірше без м'яса» та дотримувались принципу «вовка годують ноги» [197, с. 150]. Тому проживаючи у лісово-польових умовах, вояки займались

збиральництвом: ходили по гриби, малину, черешні, ожину тощо [38, арк. 13; 197, с. 183].

Під час харчування у домівках, місцеві мешканці готували для них складніші страви, до прикладу, вареники з різними начинками (ягідні подавали з медом). Зрозуміло, що у лісових умовах реалізувати такі кухонні процеси було важко. Щоб закликати підпільників до трапези, господині часто використовували вигуки на кшталт: «кіць-кіць-кіць», щоб зайвий раз не наражатись на небезпеку. Якщо вже хтось на прийом спізнився, то для них нашвидкуруч смажили яйця [38, арк. 16]. У зимовий час хлопців часто пригощали квашеною капустою [197, с. 78]. Загалом частували тим, що споживали самі. У великій кількості готували страви із зернових культур, перші страви (серед них поширеним був борщ), картоплю у різних варіаціях. Щодо м'ясних страв, то їх вживали не часто. Найчастіше споживали сало: печене, смажене чи засолене. Не могли обійтись без молочних продуктів: свіжого та кислого молока, сиру тощо. Поширеними напоями були узвар та квас [198, с. 9].

Таким чином, харчування вояків на Прикарпатті безпосередньо залежало від матеріального становища місцевого населення та, відповідно, відбувалось у тісній співпраці з останніми. Протягом 1940–1950-х рр. кожен учасник підпілля відчув «на собі» як смачні домашні страви, так і голодування. Головно можемо підтвердити, що репресивна політика радянської адміністрації цілеспрямовано проводила заходи щодо підриву процесу належного забезпечення та ж власними силами підтверджували факт протилежного становища вояків під час німецької окупації. Підсумовуючи не політичну сторону харчування, а більш практичну – повсякденну, відзначимо, що вона базувалась на традиційній кухні українського суспільства середини ХХ ст.

2.2 Зовнішній вигляд

Часто зустрічаємо думки про те, що зовнішній вигляд, передовсім одяг – це спосіб самовираження чи самоствердження, прив'язка до певної культури чи спільноти. Проте українські повстанці, будучи частиною суспільства, відірваними від нормальних умов життя, в першу чергу надавали йому первинне значення – захист тіла від подразників. Водночас варто відзначити, що класичне правило «зовнішній вигляд вояка – могутність війська» не треба застосовувати до неklasичної армії. Погоджуємося з тим, що єдині однострої – запорука дисциплінованості, належного морально-психологічного стану, успішного проведення військових дій.

Звісно, як і в будь-якій армії світу, командування УПА працювало над тим, щоб забезпечити військо уніформною. У збережених «плануваннях» вона складалася з блузи, яка мала нашивні кишені, чорні манжети на рукавах та комір із розпізнавальними знаками. Штани були вільного крою із боковими та задніми сховками. Це нагадує німецький стрій, проте шапка передбачалась радянського зразка – пілотка. Невід'ємною складовою було і використання ременів, які прикрашали гербом, виготовленим із гарматних гільз [217, с. 28]. Однак особливі умови проведення боротьби не надали можливості забезпечити усіх вояків єдиним вбранням. Лише поодиноким вдавалось його здобути. Та й зрештою, зазвичай повноцінно був наявний у керівного складу [1, арк. 70].

Варто відзначити, що забезпечення формою, взуттям та супутнім одягом проходило куди важче, аніж харчами. Цей процес не міг відбуватись за принципом «віддати» або «поділитись», оскільки їх надлишку чи запасу у місцевого населення не було. Крім того, активна репресивна політика радянської влади щодо місцевого населення призвела до виникнення почуття страху через загрозу бути ув'язненими чи виселеними у зв'язку зі співпрацею з підпільниками та повстанцями. Мешканці з цього приводу відзначали:

«Дали би вам все, але маємо страх, що коли ви з'явитесь з повинною, то видасте нас. Тому – нічого не даємо, хочете – забирайте самі» [105, арк. 127].

Проте за наявність вищепереліченого відповідали господарчі референти та жіноча сітка. Вони, зі свого боку, дбали про вироблення та збір полотна серед населення, пошиття білизни, збирання вовни та в'язання светрів, рукавиць для вояків; дезінфекцію та прання брудної білизни [119, арк. 423, 428, 410зв.]. Водночас найпоширенішим було трофейне вбрання. Тому частіше за зелену повстанську форму було використання радянського та німецького військового строю. Траплялись випадки, коли вбрання було «комбінованим» чи взагалі цивільним. Аналізуючи підпільні документи, можемо говорити про три основні способи заготівлі одягу:

- здобуття під час боїв;
- заготівля через місцеве населення;
- пошиття або купівля.

Отримати радянський однострій можна було різним шляхом: брали у демобілізованих вояків ЧА, здобували під час боїв та навіть купували [65, арк. 10–11]. Він складався з гімнастерки – цупкої тканинної (бавовняної) сорочки, яку оздоблював комір-стійка. Були можливими прорізні кишені на грудях (їх відсутність чи наявність залежала від займаної посади). Використовували ремені, позолочені гудзики та пряжки з червоною зіркою (повстанці замінювали їх на тризуб), правда, часто у «польовому» варіанті вояки ЧА перефарбовували їх у маскувальний колір. Штани без кантів крою галіфе та високі хромові чоботи. Колір такого вбрання варіювався від зеленого до сірого. Головний убір – пілотка. На Прикарпатті такий вигляд мали не лише поодинокі повстанці, а й цілі відділи [55, арк. 20]. До прикладу у с. Хімчин Косівського району Станіславської області повстанці були одягнені у радянські уніформи [52, арк. 3]. Курінь Петра Мельника («Хмари»), який ішов у рейд з Чорного лісу на Закарпаття (восени 1945 р.), був добре забезпечений одягом та взуттям, переважно всі вояки були в радянських мундирах та шинелях, які забрали від демобілізованих [158,

арк. 22–23]. Проте були рекомендації керівництва про недоцільність повного виряду відділу в єдиний ворожий однострій. Комбінація вбрання – це те, що часто дозволяло швидко сказати: «свої». Це було відомо окупаційним військам, які часто цим користувались. Одягнувшись у різні однострої, заходили групами у села, представлялись повстанцями, та шукали там лінії зв'язку. До прикладу, у с. Недільна Самбірського району група радянських силовиків відрекомендувалася із куреня «Різуна», тому направились у ліс та розмістилася у вже пустому таборі «Помсти», звідки проводила свою діяльність: писала різного роду повідомлення [134, арк. 262 зв.].

Одночасно з масовим поширенням радянського вбрання, популярними були німецьке та угорське. У жовтні 1944 р. вояки Станіславщини, організовуючи зустрічі з місцевим населенням, на яких закликали до масової пожертви теплого одягу для УПА, були одягнені в угорські та німецькі форми [67, арк. 262, 268]. Власне, під час переходу фронту у 1944 р. сотня «Летуни» ТВ-23 «Магура», що розташовувалась поблизу с. Ясеня Калуського району під командуванням Степана Владики («Летуна»), зуміла здобути багато військового вбрання (німецького, угорського та радянського) [36, арк. 47]. Німецький стрій був пошитий із шерстяного сукна кольору хакі. Сорочка мала вже комір-заворот та чотири накладні кишені, що оздоблювалися срібними гудзиками. Часто також носили її під пояс з пряжками. Штани були широкого крою, а головний убір – кепі з розпізнавальними знаками або ж сталевий шолом. Угорська уніформа була схожа до німецької: сорочка із завернутим коміром із розпізнавальними знаками, накладними кишенями, проте фігурної форми; вояки носили широкі штани та кепку з виступом. Колір вбрання був зелено-пісочним.

На початковому етапі формування УПА вояки часто мали цивільний вигляд. Так, згадуючи командира ГВШ УПА Олексу Гасина («Лицаря»), Дарія Малярчин («Дарка») пригадує, що той був одягнений примітивно. Мав цивільну маринарку, чорні широкі сатинові штани. Часто навіть сам сміявся

зі свого вигляду, а місцеві ідентифікували його «той, що у шароварах» [194, с. 94].

Питання характеристики зовнішнього вигляду досить рідко піднімалось як у підпільній мемуаристиці, так і в підпільних документах, оскільки це були проблеми «дрібного» значення. Звітувалось виключно про добре чи негативне забезпечення. Аналізуючи звіти підпілля щодо забезпечення вбранням (здебільшого негативне) та порівнюючи їх зі збереженими світлинами, спостерігаємо суттєву різницю. На фото повстанці усі «виряджені»: повністю одягнені, у чистому вбранні, впевнені та з гарним настроєм. Говорити про фотографування під час визвольних змагань як багаторазову та повторювальну дію досить складно. Цей процес, хоча і вважається буденною справою, для вояків – був своєрідною розкішшю. Тому підготовка до таких подій проходила досить ретельно, мабуть, на рівні великих святкувань. До речі, більшість збережених світлин – це і є важливі події: прийняття присяги, святкування Великодніх свят чи Різдва. Тобто у час, коли зовнішній вигляд мав відповідати найвищим нормам. З огляду на це об'єктивно схарактеризувати зовнішній вигляд вояків та повстанців на основі збережених фотографій досить складно. В основному опис військового вбрання найшвидше можемо віднайти у протоколах допитів СБ ОУН: «Левкович» убраний у радянську уніформу, чоботи та пілотку, Микола Харук («Вихор», «Нанашка») ходив у німецькій маринарці, зелених кангарових штанах; Мирослав Бучинський («Сурмач») був одягнений в німецьку уніформу та червоні чоботи та іншого одягу не мав, «Спартак» був одягнений у форму німецького льотчика, шапку-мазепинку, чоботи. Якщо кудись ішов, одягав на себе радянську палатку. Григорій Легкий («Борис») провідник Коломийського окружного проводу ОУН був одягнений у кітель та штани-галіфе із німецького сукна зі знаками УПА, і шапку-петлюрівку [55, арк. 9].

Про зовнішній вигляд можемо дізнатись і зі спогадів очевидців. Пригадуючи командира Івана Гонту («Гамалію»), відзначають: «носив

сотенний зеленого кольору стрілецький однострій. Шапка на голові трохи завернута назад, подібна до тих, які колись носили «луговики», з тризубом. Підперезаний був «Гамалія» військовим ременем». Про Петра Дуду («Моряка») згадують: «Ходив сотенний одягнутий у німецьку уніформу, у літні місяці без головного убору, зимою – «петлюрівці» на голові» [195, с. 22, 32].

Починаючи з 1947 р., повстанці та підпільники почали активно купувати одяг через населення за зібрані кошти або доручали комусь з цивільних скластися та закупити чи пошити комплект [93, арк. 31]. До прикладу, на Краківському базарі у м. Львів, отримавши 2000 карб., Іванна Полюга на потреби вояків купила: взуття 41–42 р. (1400 карб.), сорочку (130 карб.), 3 м білої тканини (150 карб.), 6 м сатину (180 карб.), 200 г шерстяних білих ниток для светра (70 карб.) [95, арк. 85]. Розрахунок закупленого вбрання на одного вояка відбувався так: одна пара дешевшого вбрання на рік, або ж дорожчого – на два; дві пари чобіт на рік; одна шинеля – на два роки [119, арк. 431]. Із наступних свідчень можемо лише уявити, яку суму коштів необхідно було б для забезпечення усіх вояків формою: Степан Костирко («Грім»), звертаючись навесні 1947 р. до провідника Станіславського окружного проводу ОУН Михайла Хмеля («Всеволода»), писав, що відділ Луки Гринішака «Довбуша» через відсутність одягу та взуття опинився у дуже скрутному становищі. Стрільці ходили голі, бо дістати вбрання не було де. Тому він, щоб оперативно вирішити ситуацію, наказав передати «Довбушу» 20 тис. руб. на закупівлю обмундирування [69, арк. 132]. Усіх підпільників закликали заощадливо ставитись до коштів та усвідомлювати, що їхня наявність – це власність цілої організації. Відтак першочерговим завданням вважалася їх витрата на допомогу сім'ям загиблих героїв, на Суспільну опіку (СО), на вимогу керівництва, а лише тоді – на власний одяг. Спостерігались факти, коли повстанці поодинокі забезпечували себе кангаровими мундирами (3 тис. карб.) та боксовими чоботами (2 тис. карб.), коли грошей було обмаль. У таких випадках наказували придбати сукняні мундири, що в

рази дешевші та практичніші. Те саме стосувалося взуття. За недотримання таких вказівок передбачалося покарання [119, арк. 324].

Одним зі шляхів забезпечення взуттям та одягом було власне виробництво, а тому закликали подавати звіти щодо необхідної кількості шкіри на взуття та підошву до нього; черевиків чи чобіт, кожухів (довгих і коротких), камізельок тощо. Взуття – болюче питання підпілля, оскільки заготовити необхідну черевиків чи чобіт не дозволяла мала кількість у районі гарбарень. Неможливо було збільшити і їхню кількість, оскільки це загрожувало швидкою ліквідацією [119, арк. 424]. Якщо заготівля обмундирування відбувалася самостійно, то старалися використовувати угорське, польське чи румунське сукно, траплялося використання англійської тканини. Так, Дмитро Генік («Віктор») був одягнений у військову уніформу з англійської кангарової тканини, чоботи англійки та чорний цивільний кашкет; Петро Гаврилик («Верховинець») був одягнений у військову уніформу з румунської матерії, чоботи та шапку-мазепинку; «Нечай» носив форму із польського зеленого сукна та хромові черевики; «Голуб» і «Бурлака» були одягнені в уніформу з мадярського сукна, а головні убори – мазепинки; «Клим» мав військовий стрій з мадярського сукна та носив шапку-«пелюрівку» [55, арк. 12, 28, 31, 32].

Не менш важливою складовою було забезпечення й іншим необхідним одягом: білизною, светрами, рукавицями, сорочками, шкарпетками, онучами, підхолявками (стрічка зі старого сукна для перев'язування штанів, щоб сніг не потрапляв у чоботи чи черевики), під штанцями [119, арк. 423]. Щодо білизни, то в основному її шили із простирадл чи полотен [6, арк. 21зв.]. На початковому етапі боротьби наголошувалось на тому, що на теренах, де розташовані сотні УПА, повинні створитись підручні магазини одягу, білизни та взуття. Отримати це все можна було лише шляхом заміни старого на нове. Використані речі підлягали пранню та ремонту. За пошиття і прання одягу мали відповідати лише поодинокі кравчині та жінки, щоб не розконспірувати вояків. Хоча цей факт радянські силовики часто

використовували на свою користь. До прикладу, Євгенія Чеканська, співпрацюючи з повстанцями та радянськими силовими органами, подавала останнім різного роду інформацію, зокрема щодо чисельності членів УПА. Ці дані вона вираховувала самостійно за допомогою того, скільки білизни їй принесуть повстанці, щоб випрати. Якщо з'являвся хтось новий, – відповідно з'являвся і новий одяг для прання [58, арк. 1–2].

Отримували білизну повстанці і під час організованих засідок. Так, у 1945 р. курінь «Дзвони», що дислокувався у Чорному лісі, отримав 20 пар нової білизни [43, арк. 1]. Хоча про наявність запасних речей важко говорити, однак керівництво закликала її змінювати та прати, носити одяг свого розміру, слідкувати за чистотою взуття [116, арк. 1013; 131, арк. 348]. У разі нестачі одягу учасники ОУН і УПА часто обмінювались ним. Чоловіки у надкритичних ситуаціях навіть одягали жіночі речі [197, с. 42]. З труднощами вояки стикались при необхідності самому мити взуття та прати одяг. Не всі вміли це робити [30, арк. 33]. Проте були і ті, хто охоче піклувався про свій зовнішній вигляд. Так, вояки, згадуючи Луку Гринішака («Довбуша»), відзначали, що любив гарно вбиратися та завжди дбав про свій вигляд [59, арк. 18].

Зазначаючи на початку про одяг як прив'язку до певної культури, повстанці та підпільники ідентифікували себе виключно з українською. Незважаючи на проблеми з обмундируванням і почасти використанням іноземного військового вбрання, повстанці часто під мундир одягали вишиті сорочки, пошиті місцевими дівчатами [53, арк. 11]. Мабуть, саме через те, щоб вишиванку було видно, комір у військовій сорочці був замінений зі стійки на гострий виріз. Часто вояки отримували вишиванки в подарунок, як, наприклад, Василь Андрусак («Грегіт», «Різун») [188, с. 33]. Здебільшого так повстанці одягалися під час свят [53, арк. 16].

Справжнім випробуванням була підготовка до зимового періоду, що проходила досить ретельно. Так, із основних завдань на Прикарпатті в осінньо-зимовий час було забезпечення усіх підпільників одягом, взуттям,

білизнаю, а також плащами та рукавицями [118, арк. 128]. В інструктивних матеріалах читаємо: «до 1.12.44 кожен член-підпільник повинен обов'язково пошити верхнє біле плаття для маскуваннн у зимовий період. Плаття має бути таким великим, щоб можна було одягнути на зимову одіжу. Шити його по моді водійського військового мундира» [97, арк. 53]. Проте попри усі накази, реалії були жорстокі. Щозими відчувався брак маскувальних плащів, їх практично не було. Не вистачало і рукавиць – ними були забезпечені лише 20–25 % вояків [41, арк. 4]. Варто відзначити, що забезпечення відділів у зимовий період було різним. На Прикарпатті голод та холод морив тих, хто заготовив недостатню кількість харчів чи одягу та через облави більшовиків, не міг цього зробити у час необхідності. Близько 70 % вояків потребували доброго взуття, а простуда ніг – екзема, охопила усіх узимку 1945 р. [42, арк. 2–3]. У жовні 1946 р. вояки звертались до теренових провідників, сигналізуючи про необхідність забезпечення на зиму, яка їх може застати «голими та босими» [69, арк. 28].

Не лише зима завдавала удару по матеріальному стану, у жахливому становищі опинялись вояки після зіткнень з радянськими силовиками, бо у них одяг можна було не лише здобути, а й втратити. З цього приводу Володимир Фрайт («Владан») звернувся листом до Василя Сидора («Шелеста») у якому зазначав таке: «Останнім часом зібрано всіх недобитих 60 чоловік – це тіні, а не люди – обдерті, босі, а на ногах висить м'ясо. Я віддав наказ тереновим провідникам, щоб ті надали їм матеріальну допомогу: потурбувались про них, дали білизну, бо мало хто з них має, купили всім взуття, штани та іншого роду одіжу» [93, арк. 6]. У надзвичайному звіті від 30 травня 1945 р. читаємо про те, що гостро стояла проблема у Стрийській окрузі. На цей час 88 стрільців були зовсім босими, а 126 потребували нагальної потреби його заміни [129, арк. 110].

Погане забезпечення речами першої необхідності негативно позначалось не лише на фізичному стані вояків, а й спричинилося до пониження морального духу. У квітні 1946 р. відомо про важке становище упівців

Станіславщини. Тут виявлено випадки нестачі взуття, тому стрільці вимушені були босоніж ходити по снігу. Це стало причиною сильного пригнічення та розчарування. Проте відзначимо, що очільники старались розв'язати проблему у будь-який спосіб. Для того, щоб викликати позитивні емоції, Василь Савчак («Сталь») та Григорій Легкий («Борис») вирішили зробити побратимам сюрприз – «надсюрприз» для тогочасних реалій. Так, вони організувати підпільну кравецьку майстерню у жителя с. Тюдів (Косівський р-н, Станіславська обл.) Володимира Яким'юка. Швейні машинки, відповідне сукно, нитки та інші необхідні засоби доставили туди у швидкому часі. Дівчатам подали зразки військової форми січових стрільців та окремих відділів часів УНР. Процес кроїння, шиття, прасування та сортування за розміром відбувалися у нічний час. Після того, як уся робота була виконана, командири вирішили провести нараду, на яку зібрали усіх повстанців. Коли нагальні потреби було обговорено, курінні, а згодом стрільці були запрошені до криївки, де побачили власні однострої. Тогочасні емоції важко було передати очевидцям: звідусіль лунали звуки радості та захоплення. Тоді «Борис» звернувся до присутніх та пояснив мотиви таких дій: «хтіли аби ви потішилися побаченням, відчули, набралися трішки радості, якої у ці дні так бракує нам» [315, с. 62–64].

Усвідомлено поза увагою залишили зовнішній вигляд жіночої частини українського підпілля, хоча про її наявність вже неодноразово згадували. Якщо на основі вбрання вояків УПА можемо простежити тогочасні реалії мілітарного стилю, то на основі жіночого – модні тенденції середини ХХ ст. Залежно від доручених функцій, стрій дівчат різнився. Будучи в основному залученими до «напівмирних» чи «мирних» професій: зв'язкових, машиністок, санітарок, пропагандисток, вони носили цивільне вбрання. Проте під час виконання бойових завдань – військовий стрій ставав невід'ємним атрибутом.

Попри військові реалії та умови ведення боротьби, поширеними серед жіночого одягу були спідниці, сарафани та плаття, правда, мінімалістичні та без зайвих декорів. За своїм кроєм були трапеційними або ж

багатошаровими. Зазвичай їх поєднували із сорочками, поверх яких одягали кептарі. Незважаючи на чорно-білі світлини, зауважимо, що одяг був одноманітним і «сірим». Проте можемо твердити, що вже у цей час жіночі образи отримують маскулітні риси. У підпіллі дівчата активно починають носити штани, а сорочки змінюють на светри. Так, наприклад, дружина Дмитра Геника («Віктора») була одягнена в штани з англійської кангарової тканини, зелений светр та червоні чоботи [55, арк. 31]. Дарія Малярчин («Дарка») пригадує, що на Великдень 1948 р. кожен мав лише маринарку, шапку і штани-райтки. Теплих светрів чи курток у них просто не було [194, с. 44]. Загалом, такі зовнішні зміни у вбранні дівчат пояснюємо тим, що мода – показник, за яким можна простежити навіть політичні зміни.

Аналізуючи збережені фотоматеріали, можемо говорити і про нечасте використання дівчатами головних уборів. Якщо такі траплялися, то одягали переважно хустини, або ж шапки у холодну пору. Однак волосся у дівчат було завжди зібраним. Серед популярних зачісок – заплітання кіс. До речі, дівчата часто вчили цього хлопців-воjakів. Так, наприклад, на Самбірщині «Ліщина» запропонувала «Клименку» заплести їй дві коси. Той погодився та під коментування дівчини, спершу зробив проділ, розділив волосся на прядки, а тоді починав міцно переплітати [197, с. 168].

З вищезазначеного констатуємо, що попри велике бажання мати власний військовий стрій, зовнішній вигляд підпільників та повстанців забезпечувало трофейне вбрання або ж речі, виготовлені чи пожертвовані місцевим населенням. З огляду на це вигляд воjakів можна схарактеризувати як строкатий. Наявність одягу та взуття у необхідній кількості викликало постійні труднощі в умовах війни та відповідно вимагало шанобливого ставлення до нього. натомість зимовий період та сутички з ворогом, які унеможлилювали належне постачання чи позбавляли наявного, накладали відбиток на морально-психологічний стан українських воjakів і підпільників.

2.3 Основи гігієни, здоров'я та лікування

Одне з ключових правил повстанського життя – гігієна. Вона розглядалась як основний спосіб боротьби з хворобами, які лікувати у таких умовах було практично неможливо. Можемо говорити про гігієну як профілактику з «внутрішніми ворогами» – недугами. Оскільки значна частина з них – це неможливість дотримання елементарних приписів. Санітарна ситуація залежала від кількості кваліфікованих кадрів, матеріального лікарського забезпечення та умов діяльності повстанців.

Зосередивши увагу на гігієні, варто відзначити ключові приписи, які були надважливі в лісових умовах. Розглядаючи тогочасні норми, передовсім варто зупинитись на принципах гігієни харчування. У підпіллі існувала низка правил, зокрема заборонялось: їсти із загальної посудини, у разі харчування з чужого посуду його треба було спершу добре вимити гарячою водою; вживати зіпсовані, брудні продукти; харчуватися у домівках, де є хворі; пити воду із брудного джерела або перед сном; переїдати [116, арк. 1010–1011].

З метою виявлення різного роду хворіб та контролю за чистотою тіла, обов'язки сотенних і чотових санітарів передбачали проведення раз на два тижні перевірок відділів [128, арк. 42]. Зокрема інструкції, окрім звичайних правил гігієни (миття рук перед їжею, вмивання щоранку обличчя та ін.), закріплювали таке: мити голову з милом двічі на тиждень, а після миття добре сполоснути дощівкою, витерти чистим рушником та розчесати. У разі відсутності дощівки до води рекомендували додати соду або ж заварити луг з попелу. Окрім того, волосся необхідно було тричі на день розчісувати гребінцем. Після кожної вечері приписувалося чистити зуби щіткою з порошком та полоскати ротову порожнину. Заборонялось користуватися чужими щітками та рушниками. Щотижня необхідно було вмиватися повністю теплою водою (улітку – холодною) з милом. Підстригатись закликали раз на три тижні, а голитись – двічі на тиждень (при необхідності –

більше) [116, арк. 1010, 1013]. Стрільцям заборонялось мати волосся довше 7 см, оскільки у них не було змоги часто мити голову [128, арк. 42].

Відтак кожен підпільник мав слідкувати за своїм зовнішнім виглядом, щоб він був «милим і примірним» [116, арк. 1013; 131, арк. 348]. Підтвердження реалізації приписів знаходимо у спогадах Дарії Малярчин («Дарки»), яка пригадує, що з огляду на санітарію всі чоловіки голилися 2–3 рази на тиждень. Навіть Григорій Кочан («Лис») мав обов'язкове завдання – усіх постригти. Суботній вечірній був часом для купання. Не завжди це було на вулиці – у криївці для цього відводилося місце між столом і нарами. Заготовлялася спеціальна велика (дерев'яна чи металева) посудина, яку називали цебрик та прикривали її різними тканинами. Вмивались теплою водою, яку гріли на кухні. Щодо прання, то для цього призначався окремий день – понеділок. Порошок замінював спеціально заварений з попелу луг. Білизну спершу замочували, тоді прали, сушили та прасували. Останнє відбувалося за допомогою вугілля [194, с. 29]. Такі дії були вимушені і з профілактичними цілями поширення різних захворювань (вошей, сипного тифу). Окрім вище зазначеного, у відділах рекомендували часто виварювати білизну, прасувати одяг гарячою праскою, парити кожухи у печах або ж пропарювати одяг у банях [128, арк. 43].

Запорукою чистоти була наявність мила. У тогочасних умовах його виготовляли із кісток тварин (корів чи коней), тому воякам щораз наголошувалось про заборону їх розкидання, ба більше, закликали до їх збору, адже дотримання гігієни могло убезпечити їх від поширення тифу, вошей та інфекційних недуг [119, арк. 424].

Про гостроту проблем, які виникали внаслідок недотримання гігієнічних норм, та шляхів їх подолання маємо такі свідчення: «є випадки, що стрілець не хоче обмитись, не має рушника або мила, то лікар цього не бачить і не старається цього стану ліквідувати шляхом відправ з ройовими, шляхом особистих вказівок і розмов, а навіть покарань. Мило, рушники в терені одержати можна, хоч би навіть порядком заміни старого і брудного на нове і

чисте» [128, арк. 58]. Аналізуючи звіт Калуського районного проводу ОУН за вересень 1945 р., дізнаємось, що були проведені перевірки сотні «Бистриця». У них санітарний стан був цілком задовільний. Проблема, яка виникла із браком мила та білизни була одразу врегульована. Траплялись випадки захворювання на коросту, запалення, туберкульоз. За звітний період було проведено 6 операцій і усі пройшли успішно. Однак у цей час у значно гіршому становищі був Долинський район. Там відчувався надто низький санітарний рівень. Керівництво різними засобами намагалося вплинути на цю ситуацію, зокрема, організовувалися сходи жіночтва з питань гігієни. Найбільш гостро тут стояла проблема венеричних недуг [135, арк. 75]. Станом на 1946 р. на території Дрогобицької округи (р-н Стрий) не було епідемії, однак гостро стояла проблема венеричних захворювань, які найбільше поширювалися селами Дуліби, Стрільків, Слобідка та Лисятичі. Поміркованою була санітарна ситуація на території Славського: хворіли лише близько 30 стрільців (запалення, туберкульоз, короста, тиф, венеричні хвороби). Відчувався брак медикаментів [29, арк. 1]. Ці дані підтверджуються і відомостями Івана Лавріва («Богуна») – провідника Дрогобицької округи ОУН. Він зазначає, що венеричні недуги в цьому регіоні поширені серед симпатиків, членів та стрільців. Наявність цих фактів розглядає через призму злочину, а таку поведінку називає нікчемною. З цього приводу видає наказ провести медичне обстеження членів підпілля, виявити усіх хворих та заборонити їм зустрічатися з іншими учасниками (порушення каралося карою смерті), у випадку легкої стадії захворювання провести лікування, а ті, що захворюють згодом, підлягатимуть Револуційному трибуналу та розстрілу [99, арк. 27–29]. Протягом зими 1945–1946 рр. у госпіталях, що були розташовані у лісах поблизу смт Східниця, перебували на лікуванні від тифу близько десяти вояків під наглядом санітарки Євгенії Хімії («Уляни») [14, арк. 10; 143, арк. 120]. Поганий стан санітарії у 1947 р. був на території Самбірщини. Окрім того, поширювалися воші та короста. Відомо і про нестачу засобів гігієни [28, арк. 1]. Вояки часто скаржилися, що

сильно боліло тіло від чиряків, що було ознакою простуди [3, арк. 18]. Поширеними також були головний та зубний біль, мозолі [36, арк. 13]. Досить гостро стояла у 1948–1949 рр. проблема захворюваності ніг, а також виснаження вояків голодом [24, арк. 156].

Наголошувалось і на особливостях гігієни у різні пори року. Так, наприклад, закликали для зимівлі ретельно підготувати взуття, обмундирування та спорядження, слідкувати за диханням, відпочинком і водним балансом, а також вживати заходів профілактики обмороження [132, арк. 65].

Отож, яким мав бути вояк-упівець за тогочасними нормами? Чистий, любити порядок коло себе і у своєму приміщенні, впорядковано тримати свої речі, одягатись скромно й охайно, нейтрально ставитись до багатства в одязі, не використовувати надмірно парфуми чи креми, підтримувати тверезий спосіб життя [118, арк. 200].

Попри матеріальне забезпечення, яке висвітлювалось у попередніх підрозділах, проблема гігієни та здоров'я вояків вимагала куди більше власного ресурсу. Ця сфера життя передовсім залежала від повстанців та підпільників і водночас потребувала внутрішньої організованої структури. З огляду на це такі функції були закріплені за санітарним відділом УПА. Він складався з головного лікаря та санітарок. Окрім того, існували санвідділи воєнних округів, які мали власний штаб та головного лікаря, який підпорядковувався головному лікарю Крайового проводу ОУН та координував з ним свою роботу [89, арк. 202–203]. Діяльність у санітарному відділі передбачала чіткий розподіл обов'язків: частина була закріплена за відділами УПА, у яких надавали першу медичну допомогу при сутичці з ворогом, інші – лікували поранених у підпільних шпитальках.

Проте санвідділи не могли паралельно займатися технічним та організаційним забезпеченням, тому допомогу отримували і від господарчого референта з жіночою сіткою, які відповідали за забезпечення необхідної кількості матеріалів [119, арк. 427]. Про таку співпрацю жіночої сітки з

санітарним відділом згадує Юлія Ганущак («Галичанка», «Марія») референтка жіночої сітки (згодом УЧХ) Дрогобицького окружного Проводу ОУН. Вона особисто контактувала з референтом медицини Дрогобицького обласного проводу ОУН Володимиром Михайлунівим («Баша») та виділяла санітарні кадри для лікарень УПА [21, арк. 20–21, 73]. Зі свого боку, Софія Парис («Іванка»), займаючи посаду підрайонної керівниці жіночої сітки ОУН, говорить, що на них покладались такі обов'язки: проводити збір одягу та продуктів харчування для вояків, організовувати збори станичних, на яких підготовлювати їх до санітарної роботи [15, арк. 13].

Проте репресивна політика радянської влади призвела до того, що на Прикарпатті на початку весни 1945 р. відбуваються суттєві зміни: скасована жіноча референтура та після нового адміністративного поділу (округа, надрайон, район) залишився тереновий провідник, референтура пропаганди, СБ та військова, яка у своєму складі мала УЧХ [88, арк. 8]. На Тернопільщині цей процес відбувся швидше – у січні 1945 р. [87, арк. 373]. Уся робота УЧХ фактично проводилася у трьох напрямках: Служба здоров'я (СЗ), фармацевтично-аптечний відділ, суспільна опіка (СО) [96, арк. 305]. Таким чином, у зв'язку із величезними жіночими втратами, функції жіночої референтури з кінця лютого 1945 р. бере на себе УЧХ, який був заснований у Станіславівській області ще у 1943 р. під керівництвом Катерини Зарицької. Очолюючи тут УЧХ, вона організувала нелегальні лікарні для вояків, забезпечувала їх медикаментами та медперсоналом. В її обов'язки також входило проведення курсів для санітарок [95, арк. 54–55]. Про підготовку медичних кадрів як важливої складової санітарної ситуації йтиметься нижче. У контексті висвітлення діяльності УЧХ, треба відзначити уже згадану Юлію Ганущак. Окрім проведеної нею активної націоналістичної роботи, увагу заслуговує її діяльність щодо активізації роботи найнижчих структур УЧХ у Дрогобицькій області. Практично усі члени були залучені до збору продуктів, заготівлі медикаментів, медичних препаратів, а також до

проведення антирадянської розвідки чи поширення націоналістичних листівок і літератури [109, арк. 140].

З вищевикладеного можемо резюмувати, що діяльність УЧХ полягала у підготовці санітарок та медсестер, заготівлі медикаментів, догляду за пораненими, а також допомога сім'ям українських підпільників. УЧХ, окрім того, проводив активну пропагандистку роботу серед українського населення та надавав допомогу господарчій референтурі (заготівля продуктів, збір одягу). У звіті Самбірського надрайону за червень 1946 р. читаємо про відмінну роботу УЧХ: терен вдалося повністю забезпечити необхідною кількістю медикаментів для надання першої медичної допомоги, а також успішно проведено боротьбу з коростою [134, арк. 295].

Однак самостійна допомога і діяльність УЧХ на Прикарпатті тривала недовго. Із доручення від 22 липня 1945 р. бачимо про завдання ліквідувати на Прикарпатті УЧХ як окрему одиницю. Усі жіночі кадри, які виконували належно свої обов'язки, були приєднані до інших референтур і їм було передане все матеріальне забезпечення [134, арк. 108а–109а]. Це пов'язувалося з тим, що більша частина учасників УЧХ проживали та перебували у населених пунктах і водночас володіли інформацією щодо визвольного руху. Будучи арештованими, жінки спричиняли розконспірацію роботи ОУН. Так, наприклад, із діяльності УЧХ надрайону «Кожан» (Войнилівський р-н, Станіславська обл.) бачимо, що у 1945 р. двічі проводилося скорочення кадрів і залишилися лише ті, яким під силу було витримати вимоги підпільного життя [135, арк. 143]. У звіті (травень 1946 р.) Округного провідника ОУН Коломийщини Григорія Легкого («Бориса») до Ярослава Мельника («Роберта») йдеться про те, що діяльність у терені проводили лише десять дівчат, які були заангажовані в роботі УЧХ. Ці дівчата були найбільш ідейні, перевірені та перебували під наглядом [174, с. 68]. Підтвердження цього бачимо із діяльності Анни Годик («Ліщина», «Зеня»), яка була референтом УЧХ у Самбірському районі, а вже з лютого

1946 р. таку посаду не займала і вийшла зі складу УПА, однак підтримувала зв'язок з підпіллям.

Таким чином, забезпечення належного санітарно-медичного рівня відбувалося у дуже тісній співпраці санітарного відділу УПА та жіночої сітки, згодом УЧХ. Подекуди навіть складно розмежувати їхні компетенції, оскільки вони часто збігалися. Ключова відмінність полягала у їхньому підпорядкуванні: члени санітарного відділу були підзвітні командирі сотні чи куреня, а учасники УЧХ – зверхникові (провіднику) УЧХ.

Розуміючи та відчуваючи важливість кваліфікованих кадрів, керівництво ОУН та командування УПА вели підготовку спеціалістів у цій справі на відповідних санітарних курсах. До їх проведення висувалися значні вимоги, зокрема: учасники курсів не повинні були знати про місце проведення навчання, тому їх туди доправляли із закритими очима; учасники не могли знайомитись між собою, тому у денний час лице завжди прикривали маскою, яку дозволялось знімати лише при настанні повної темряви; заборонялися будь-які розмови між слухачами [96, арк. 15]. Підтвердження вищезазначеного простежуємо і з навчання, яке проводилось поблизу с. Корчівка Журавненського (тепер Стрийського) району у лісовому масиві. До нього були залучені близько 18 дівчат, які не були знайомі між собою, а мали присвоєні членські номери. Лише після закінчення вони отримали псевдоніми. Керувала курсами, які тривали 7–8 днів (10–18 липня 1944 р.), «Вихор». Окрім ідеологічної підготовки, слухачі курсів отримали знання щодо надання першої медичної допомоги потерпілим, вивчали лікарські особливості трав, а також набували необхідні базові медичні навички [17, арк. 20]. Десять днів тривали курси і в лісі поблизу с. Недільна (Самбірський р-н), які закінчили близько 10 дівчат [22, арк. 24, 29]. Елементарні знання у цій галузі підпільниці здобували і на зборах УЧХ. Наприклад, у 1944 р. таке навчання організувала Ольга Федішин («Степова», «Ліда», «Леся»). Дівчат (Софію Парис («Іванку»), Людвігу Ганусик («Зірку»), Людвігу Лазуркевич («Іскру»), Анну Строцьку, Ольгу Страхову («Чорну»,

«Бояриню»)) навчали правил надання першої медичної допомоги [15, арк. 28, 38].

З метою підтримання належного рівня здоров'я у кожній станиці обов'язковою була наявність аптечки, наповненої такими медикаментами, як: йод, спирт, аспірин, калій, йодоформ, ксероформ, вазелін, амоняк, марля, бинт, вата, пластирі [89, арк. 145]. Заборонялось зберігати медикаменти у непередбачених для цього місцях, тому для цього спеціально облаштовували бункери чи криївки (с. Середній Угринів Перегінського р-н, с. Тужилів Калуського р-ну) [7, арк. 102–103]. Торкаючись теми медикаментів, зауважимо, що їх заготовляли учасники ОУН за розпорядженням надрайонних чи районних проводів чи для їх придбання виділялись кошти. Отримані ліки намагалися завжди піддавати лабораторній перевірці задля уникнення отруєння чи з'ясування терміну придатності. За це відповідало керівництво СБ ОУН [7, арк. 105]. Референти могли вести облік медикаментів: вносили відомості щодо їх кількості та яким шляхом отримали, коли і чому були використані. У підпільних умовах важко було вносити відомості своєчасно. Вояки Самбірщини часто ставали свідками того, як дівчата («Зеня» та «Ліщина») займались сортуванням та впорядкуванням медикаментів, що були у лісовій «лікарні», однак скаржились на те, що наповненість аптечки є досить слабкою. В основному бракувало матеріалів для перев'язки і знеболювальних препаратів: морфіну та кокаїну. Нагальним було забезпечення протитифозними сироватками і спиртом [197, с. 73, 167].

Забезпечити належний санітарний рівень можна було виключно розбудовою широкої мережі медичних пунктів та лікарень. Такий активний процес спостерігаємо на Прикарпатті з 1944 р. Проте на початковому етапі бракувало не лише медичних препаратів, а й кадрів. На заклик вояків відгукнулися студенти та лікарі. За короткий час у містах і селах було створено розгалужену сітку шпиталів і перев'язочних пунктів, складались аптечки [32, арк 31]. Із інструктивних матеріалів бачимо, що кожен повіт

станом на 1 січня 1944 р. мав бути забезпечений розташованим у безпечному місці шпиталем на 20–30 ліжок та необхідним інвентарем, а також при нагляді сотні санітарок [118, арк. 31]. Шпитальки старалися укріпити: довкола робили окопи та різні захисні споруди [385, с. 449]. Про одну з таких медустанов згадує Анастасія Вишивана, яка після закінчення медичних курсів була призначена начальницею однієї з них, що розташовувалася у лісі неподалік с. Поляна (весна-літо 1944 р.) [9, арк. 93]. Марія Івановська («Орлиця»), яка у 1945–1946 рр. виконувала свої обов'язки, зазначає, що поблизу с. Труханів (Сколівський р-н) існував санітарний пункт, на якому її завдання полягало у зборі харчових продуктів для поранених бійців УПА. Окрім того, вона відповідала за прання білизни. Згодом, займаючи посаду референта УЧХ Стрийського надрайонного проводу, займалась лікуванням хворих учасників ОУН та контролювала роботу районних і надрайонних санітарів [23, арк. 24–25]. До речі, саме тут працював лікар-східняк, який прибув разом із двома санітарами. Зберігся і детальний опис цієї «лікарні»: була досить просторою, тому її порівнювали з великою стодолюю. Ділилась на декілька приміщень: у першому були влаштовані нари, на яких лежали 28 поранених повстанців. За наметом, який служив дверима до другого відділу, посередині розміщувалася кухонна плита, а по боках – нари для санітарів. З цього відділу, повернувши ліворуч, можна було потрапити в інший – хірургічний. Тут стояли лише великий стіл та ліжко для лікаря [197, с. 64, 94, 118].

Проте з початком радянської окупації стан з лікарнями був незадовільний, точніше – занедбаний. Їх просто не було, а за лікування хворих відповідали санітари з «порожніми сумками». Усіх хворих та поранених направляли у ближні села, де ними опікувалось місцеве населення. Для того, щоб не обтяжувати їх ще цією справою, рекомендували копати у лісі бункери і там приймати хворих. На цьому наголошував і командир Роман Шухевич, додаючи, що лікування у місцевих жителів призведе до їх переслідування та загибелі [197, с. 99]. Проте такі шпитальки

при господарствах мешканців організовувались та проводили свою діяльність. Тут були і криївки для переховування хворих [188, с. 38]. Зрозуміло і те, що санітарні умови у лісових «лікарнях» були не найкращі через високу вологість, неприємний запах, відсутність світла, постійні зсуви землі чи каміння. Ускладнювалась ситуація і постачанням їжі: харчування хворим приносили цивільні і, зрозуміло, що під час облав їм доводилось по декілька днів голодувати. Тому часто траплялися випадки, коли пацієнти були подібні на неживих. Під час викриття шпитальок радянські силовики легкохворих чи поранених забирали, а хто був у гіршому стані – залишали помирати на місці [36, арк. 17].

Проте позитивна зміна відбулась, коли опіку над раненими та хворими передали УЧХ. Так, уже кожен потребуєчий міг отримати лікарську опіку, харчі, ліки та інші необхідні речі [36, арк. 26–27]. Позитивним моментом у таких умовах була наявність, окрім медичних сестер і санітарок, лікарів-спеціалістів: терапевтів, гінекологів, хірургів [7, арк. 98–100]. Так, спеціалістами в курені «Іскри» був лікар-єврей, у «Хмари» – медик «Остап», у «Прута» – медик Ярослав Мартинець («Берест») [158, арк. 22–23].

Відомі були і методи лікування різних захворювань. Через те, що криївки були «нездоровими», повстанці часто та масово хворіли на коросту. Найчастіше для її лікування практикували вигрівання на сонці [59, арк. 5–6], також приписували вивар із сосонки, чемериці чи тютюну або ж рекомендували намащувати тіло сірчаною маззю [36, арк. 75]. У разі масового поширення інфекційних захворювань керівництво УЧХ вживало низку заходів щодо профілактики: головно щеплення [7, арк. 106]. Звичайну простуду лікували банками [59, арк. 9]. За свідченнями Панаса Фищика, при тифі лікарі, які, як правило, щодень відвідували хворих та надавали відповідні інструкції санітаркам, зазвичай приписували дієтичне харчування, приймання ліків та уколів [7, арк. 117–118]. Дієта при тифі практично забороняла будь-що їсти. При порушенні цієї норми хворий був приречений на смерть [194, с. 33]. Дарія Малярчин детально описує боротьбу із цією

жахливою недугою: «Бракує слів описати дорогу після третього тифу. Гарячка понад 40 градусів, обезсилена я плелася по глибокому снігу на гору. Мене вели попід руки. У долину погодилися стягнути на ялинових гілках. Але нічого не вийшло, гілки розсипалися і я падала на сніг. [...] «моя Голгофа», але ще важча, бо хрестом моїм був тиф-іспанка» [194, с. 35]. Не впізнав себе у дзеркалі після захворювання на тиф «Клименко». Декілька днів хвороби, під час якої марив та просив лише пити, повністю його змінили: під очима були синці, на губах водяні міхурі, борода повністю заросла [197, с. 104]. За наявності, від гарячки у підпіллі приймали аспірин, а ознакою доброї дії вважали потовиділення [197, с. 43].

Лікування вояків не завжди проходило у шпиталях. Були численні випадки, коли поранення вони лікували самотійно, виготовляючи суміш із воску та смоли дерева, яку перетоплювали, і прикладали до рани. Окрім лікування звичайних «побутових» хворіб, у підпіллі виникала необхідність проведення складних операцій, головне – ампутації кінцівок. Для цього організовувались лікарні спеціального призначення (с. Камінь Калуський р-н) [2, арк. 15]. Взагалі поранення кінцівок – найбільш поширене. У такій ситуації опинився Василь Андрусак («Різун»). При зустрічі з нареченою, яка відвідала його у підпільній шпитальці: «підняв ліву руку, збандажовану, друга, права була ранена в лікті розривною кулею. Чоло було гаряче, бо мав температуру, губи потріскані». Згодом повстанський хірург Олексій Зеленьок («Пастер») зробив операцію. «Різун» не міг терпіти болю, тому благав про ампутацію, проте бойові товариші наполягали на збереженні руки. У кінцевому результаті, рука функціонувала неповноцінно, бракувало декілька сантиметрів кістки. Продовжував лікувати «Різуна» лікар Ярослав Мартинець («Брест»). Не менш поширеними травмами були переломи, які часто отримували разом із пораненням. Очевидці пригадують, що «Павло» отримав постріл у плече та перелом правого передпліччя. Йому було накладено гіпс, проте жодних знеболювальних засобів не було, тому коли біль брав гору, «Павло» починав співати. Через незадовільні санітарні норми

загоювання відбувалось погано, пальці синіли, а рука збільшилася у декілька разів. Після того, як зняли гіпс, почалася гангрена. Важко уявити, що «наживо» вставлявся дренаж, хоча потерпілий навіть не подав жодного звуку [188, с. 35–36, 38–39]. Усіма можливими способами шукали медикаменти й інструменти, щоб провести операцію вояку, в якого був прострелений сечовий міхур, почався запальний процес та все виходило назовні через рану. У безвихідній ситуації вояк пролежав ще декілька днів [197].

Тяжкі умови життя, напружена робота призвели до того, що практично кожен підпільник мав серцеві захворювання чи хворів на цингу. Гострої проблеми з медикаментами не було, правда, вояки не завжди знали, як їх приймати [72, арк. 72]. Через велику кількість захворювань, а особливо на недуги, що швидко розповсюджуються серед вояків (тиф), боєздатність сотень різко знижувалася, а бо ж взагалі втрачалась, і вони були розпущені [25, арк. 34].

Таким чином, проблема задовільного здоров'я у тогочасних умовах стояла не менш гостро. Чинниками, що негативно на неї впливали, передовсім була неможливість дотримання елементарних приписів гігієни, що породжувало велику кількість захворювань. Підривав рівень здоров'я підпільників і повстанців зимовий період із сезонними недугами, що вимагали для лікування належних умов і засобів. До цього ж бойові травми і поранення, потребували значно більше ресурсів і кваліфікованих кадрів. Увесь тягар цієї роботи падав на санітарний відділ УПА, жіночу сітку, а згодом – УЧХ та самих підпільників і повстанців, які дбали про наявність санітарів, лікарів і заготівлю медикаментів.

2.4 Криївки як вид житла

Цілком очевидно, що житлові умови, у яких доводилося вести боротьбу українським повстанцям, відрізнялися залежно від періоду національно-

визвольних змагань, активності більшовиків в окремих регіонах чи можливості співпраці з місцевим населенням. На перший погляд може скластися цілком позитивне враження, читаючи, до прикладу, спогади (1944 р.): «... табір у Чорному лісі зробив на мене приємне враження. ... По обидвох боках потічка розташовані колиби, в яких сиділи повстанці. Деякі з них чистили зброю, взуття; деякі, збившись у гуртки, коло ватер, жартували; інші ж знову співали повстанських пісень. ... осторонь колиб стояла кухня» [163, с. 272]. На ранніх етапах визвольних змагань лісове таборування чи квартирування було одним з основних способів проживання українських повстанців. До речі, його вони досить вдало поєднували з постоями в селах (під час виконання завдань на довгих дистанціях чи заготівлі продуктів). Так, наприклад, ще на початку серпня 1946 р. відділ Михайла Борисюка («Тура») квартирував у лісі поблизу села Добротів Ланчинського району Станіславської області (тепер – Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.), а на вечерю заходив до села і робив собі заготівлю харчів на день [59, арк. 14]. Під час перебування у місцевих господарів підпільники та повстанці любили відпочивати на п'єцу, який жартома називали «хутір» [197, с. 96]. Проте вже у травні-червні 1947 р. повстанці квартирували в лісі без сталого постою, практично щодня змінювали місце перебування. Це могли бути ліси чи поля, засіяні житом. Очевидно, постійного місця проживання не мали не лише стрільці, а й провідники та командири. Члени ОУН і УПА активно переховувались, що давало переваги: так вони конспірувалися і убезпечували себе від розвідки, оскільки про місце перебування знали одиниці [156, арк. 10], проте у вечірній час ще навідувались у села [59, арк. 17]. Під час постоїв активно будували землянки або ж колиби, які, за спогадами, мали такий вигляд: «наш постій це велика хата, яка має два вікна. Задне – велике і мале збоку. Є по одному і по другому боці двоповерхові прічі. Були лавки, на яких також спали. Коло малого вікна стояв стіл та полка з книжками. Коло дверей по лівому боці була кухня, у якій палили сухими дровами, щоб не було диму» [55, арк. 32].

Проте така ситуація тривала недовго. Зі зміною тактики боротьби у зв'язку з посиленням дій радянських силовиків і великими людськими втратами із метою збереження кадрів були проведені заходи щодо збереження підпілля. Вони головно пов'язувалися із дотриманням вимог конспірації. Так, важливим випробуванням для вояків у тогочасних умовах боротьби постало забезпечення житлом – криївками. Різні природо-ландшафтні й архітектурні чинники, а також умови тогочасної дійсності, мали безпосередній вплив на хід будівництва, зовнішній вигляд помешкань та інтер'єр. Тому на сьогодні доводиться мати справу з різними типами криївок як основним видом місця проживання і діяльності українських націоналістів під час визвольних змагань. З метою упорядкування та систематизації інформації про досить розгалужену систему криївок вважаємо доцільною їх класифікацію на території Прикарпаття за такими критеріями:

територією розташування:

✓ лісові та гірські

Криївка «Клима» розміщувалася у лісному масиві поблизу с. Ясень тепер Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., збудована навесні 1947 р. Мала форму квадрата площею близько 30 м². Покрівля була з кори. Тут в одній кімнаті стояли стіл і ліжко, була металева піч, зроблена з бочки від бензину, радіоприймач і друкарська машинка [8, арк. 49–50]. Криївка «Ганжі» розташовувалася поблизу с. Микуличин цієї ж області, на схилі г. Цапул [8, арк. 75].

✓ у помешканнях місцевого населення

Криївка «Козака» була влаштована між с. Угринь Середній та Угринь Старий (тепер – Середній Угринів і Старий Угринів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) під підлогою одного з будинків, який, порівняно з іншими, мав гірший стан й вигляд (критий соломною, без сіней). Вхід до бункеру був біля пічки, закривався дерев'яними люками, присипаними глиною, бо підлога в будинку була такою ж. У середині – оббитий дошками [8, арк. 72–73]. Облаштоване помешкання підпільників було і в с. Орів (тепер

– Дрогобицького р-ну Львівської обл.). Криївка також розташовувалася під підлогою в одному з будинків, однак вхід до неї – через дахове приміщення між основною та спеціально добудованою стіною [143, арк. 14].

✓ на території релігійних споруд

У м. Рудки (тепер – Самбірського р-ну) сховище розміщувалася у банній частині церкви. Вхід у криївку мав розмір 30×50 см і закривався дерев'яними дверцятами, добре замаскованими. Вояки спали на дошках, критих сіном, а з побутових речей мали посуд, одяг, швейні приладдя, друкарську машинку та продукти харчування [102, арк. 73–74]. У с. Стопчатів Яблунівського р-ну (тепер – Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) також у банній частині храму була облаштована криївка для місцевих вояків. Вхід до неї забезпечувала мотузкова драбина, яка за необхідності входу чи виходу опускалася. Священник та дяк інформували підпільників щодо ситуації в селі й забезпечували їх продуктами [106, арк. 70].

способом будівництва:

- ✓ риті (довбані)
- ✓ розкопувані [96, арк. 95]

типом будівництва:

- ✓ однокімнатні
- ✓ багатокімнатні.

Багатокімнатні криївки здебільшого передбачали приміщення для проживання та зберігання продуктів [84, арк. 16]. Вони зазвичай з'єднувалися підземним ходом [86, арк. 31].

призначенням:

✓ місця проживання чи переховування (у таких заборонялося зберігати будь-які інші предмети, які не є речами першої необхідності для проживання [118, арк. 70])

- ✓ для проведення сходин чи зустрічей
- ✓ лікарні (оснащені всім необхідним для лікування). У такому пункті мали перебувати до двох хворих, санітарка та двоє членів-

підпільників, які споруджували цю криївку – виконували роль охорони. Крім того, призначався провідник, який забезпечував навчання, а референти УЧХ відповідали за дотримання норм моралі [118, арк. 23–24]. Такі розташовувалися поблизу с. Камінь (Калуський р-н, Івано-Франківська обл.), с. Космач (Івано-Франківський р-н, Івано-Франківська обл.), с. Труханів та с. Кам'янка (Сколівський р-н, Львівська обл.)

✓ друкарні, бібліотеки (були осередком діяльності референтури пропаганди. На зимовий період рекомендували кожному забезпечити 20–25 тис. аркушами, 1,5–2 тис. – для копіювання, фарбою, друкарськими машинками й основними лозунгами [118, арк. 24]. Такі, наприклад, розташовувались у с. Медвежа Дрогобицького р-ну Львівської обл., де випускали журнал «Самостійник» [33, арк. 20]; у с. Довге Підбузького р-ну (тепер – Довге-Гірське Дрогобицького р-ну Львівської обл.) у будинку директора школи В. Деленка радянські військові виявили криївку між стінами й підлогою будинку. Тут вилучили понад тону націоналістичної літератури та устаткування для видання різних матеріалів. Усю продукцію виготовлено на замовлення Дрогобицького окружного проводу ОУН [109, арк. 171–173]).

✓ господарські (переважно склади із продуктами чи іншими необхідними матеріалами. Зазвичай вони розташовувались на господарстві місцевого населення. Так, наприклад, у с. Лукавиця Самбірського р-ну Львівської обл. у сараї Івана Пагути ворожі силовики виявили дві ями, де зберігалося пшоно, житнє борошно, ячмінь, сухарі, кава та цукор. Такі ж сховища були на подвір'ї Юрія Юзифовича й Миколи Даниляка [144, арк. 47, 63]).

✓ архіви (зберігалися документи. Члени ОУН та УПА розуміли, що в будь-який момент можуть потрапити до рук ворога, тому наголошували на зашифруванні матеріалів або ж їхньому знищенні відразу після ознайомлення. Доступ до такої криївки мав бути легким, щоб на шляху не залишалося слідів, а саме приміщення – сухе, щоб не нищилися документи.

Суворо заборонялось їх робити у приміщеннях, де мешкають вояки, або з предметами, які містять відомості ідентифікації підпільників [126, арк. 54]).

статусом:

- ✓ залежні від місцевого населення
- ✓ незалежні [96, арк. 99].

Так, можна говорити про ретельну підготовку до успішного проведення боротьби за УССД, а велика кількість видів помешкань – свідчення усвідомлення її складності та максимального пристосування до будь-яких умов.

Переховування як один із основних чинників успішного існування підпілля створювало необхідність широкої мережі криївок – замаскованих землянок. Здебільшого їх споруджували для проживання на зимово-весняний період. Тому вже з літа оунівці одержували накази, у яких мовилося про підготовку помешкання на зиму. Так, рекомендувалось, щоб повстанці жили трійками та забезпечили себе двома місцями проживання [108, арк. 67]. З метою конспірації щодо будівництва висувалися значні вимоги. Зокрема, закликали тримати в суворій таємниці будову й місце її розташування, спосіб копання, а особливо – маскуванню і входи у криївку. Це мало залишатися таємницею і для інших учасників підпілля. Важливо було замаскувати й вириту землю, щоб не привертала уваги [96, арк. 15]. Про криївку мали знати лише ті, хто там переховувалися. Землянки добре маскувались. Спершу поверх накладался шар кори, а тоді зрізаний пласт землі з рослинами, що тут зростали. Розпізнати криївку було досить складно, навіть стоячи на ній. Тому радянські силовики закликали використовувати для викриття собак [27, арк. 16].

На практиці це могло виглядати так: якщо група вояків облаштовує криївку неподалік річки, щоб мати легкий доступ до води, то серед інших підпільників їм варто говорити про те, що вони важко працюють і копають 10-метровий колодязь безпосередньо у сховищі. Так, факт розташування їхнього схову близько водойми відразу буде відкинутий. У випадку, якщо хтось інший із членів підпілля дізнається про місце розташування укриття,

його треба долучити до групи або ж тримати під контролем [88, арк. 213–214]. Строго регламентувалась і чисельність тих, хто проживав, – заборонялося велике скупчення людей. У криївці могли проживати від трьох до п'яти вояків. За безпеку відповідали зверхники або визначені особи, яким доручено таку справу [118, арк. 70–71, 119].

Поширеним серед підпільників був алгоритм процесу спорудження криївки. Він передбачав такі етапи:

1. Підбір місця для будівництва.
2. Підготовка будівельного матеріалу та знаряддя.
3. Спорудження.
4. Перебування [96, арк. 92].

Очевидно, весь процес починався з вибору місця для облаштування криївки. Найкраще для цього підходили лісові масиви. Однак тут підпільникам треба було провести ретельну роботу. Обираючи ліс, спершу звертали увагу на його «вік»: не старий, бо в зимовий період могли проводити технічну вирубку, що загрожувало розконспірацією; не молодий, бо місцеве населення часто навідуватиметься до нього по матеріал для господарства. Так, для будівництва криївки годилися лісові масиви середнього віку, а відтак – досить густі [95, арк. 162]. Потрібно розуміти, що дотримуватись цих рекомендацій вдавалося не завжди, оскільки важливим чинником ставали особливості кожної місцевості. Проте найголовнішим правилом залишалось, щоб на території не була поширена діяльність радянської агентури [96, арк. 92].

Наступний крок – оцінка території, оскільки поряд не могли розташовуватися пасовища, сінокоси, поляни, грибні місця чи будь-які інші, які привертати б увагу мешканців. Також криївки не споруджували у глухих, віддалених від поселень масивах, бо місцеве населення було практично єдиним джерелом постачання продуктів та інформування щодо загальної ситуації в регіоні. Тому їх розміщували неподалік облаштованих сховищ із продуктами, щоб мати до них легкий доступ. Рекомендували також місце на

схилі, що забезпечувало добре стікання дощової води [95, арк. 162]. Важливий момент – наявність легкого доступу в будь-який час, до прикладу, щоб під час приходу вояків не гавкали надто голосно собаки чи в місячні ночі не було надто видиме місце. Основна умова підбору території – розпорошеність – споруджувати криївки далеко одна від одної, оскільки це змушувало радянську агентуру докладати більше зусиль до пошуку [96, арк. 93]. Досить яскравим прикладом постає випадок, який трапився 10 березня 1949 року у селі Чорний Потік Печеніжинського району Станіславської області (тепер Надвірнянський р-н, Івано-Франківська обл.). Внаслідок оточення більшовиків було викрито криївку та загинули три повстанці. Серед причин таких подій називають недотримання вимог конспірації. Оскільки криївка розташовувалась близько від крайньої хати села, на неї неодноразово натрапляла мешканка цього будинку, коли ходила до лісу за деревиною, собаки, які були в лісі разом зі своїми господарями, неодноразово знаходили та приносили їм свіжі рештки їжі [56, арк. 1].

У гірській місцевості заборонялось споруджувати закриту криївку де завгодно – обов'язково наголошували на близькому розташовані до джерел. За їх наявності, криївку облаштовували буквально за 100 м, оскільки викопати у сховищі колодязь самотужки в таких умовах було неможливо.

Не менш поширене явище на Прикарпатті – спорудження криївок на території помешкання місцевих мешканців. Однак спершу треба було переконатись у врівноваженості господарів, звернути увагу на їхню морально-ідеологічну стійкість, впевнитись, що вони не люблять гроші й інші матеріальні цінності, а тоді провести для них інструктаж. Зокрема, повідомити про поведінку у випадку обшуку чи контакту з ворогом, а також про основний обов'язок – контроль за добрим маскуванню входів до криївки. Заборонялось споруджувати в людей, до яких часто заходять сторонні особи, до прикладу, у ремісників чи тих, що організують вечорниці. Треба було віднайти таких господарів, у яких ворог не зміг би розпізнати помешкання вояків [96, арк. 15, 92–93]. Варто наголосити й на

перевагах тих криївок, які забезпечували кращий доступ до продуктів чи якісніше харчування, які воякам надавали господарі [84, арк. 26].

Чергові дії передбачали підбір матеріалів і знарядь для будівництва. З метою кращої конспірації їх заготівля розпочиналася на кілька місяців до початку будівництва. Весь процес проходив безшумно та максимально таємно від місцевого населення. Люди, які допомагали з матеріалом (купували чи перевозили), перебували під постійним контролем. Цю справу заборонялось доручати тим мешканцям, які вже були залучені до масової роботи: проводили заготівлю продуктів чи здійснювали збір коштів, оскільки зростали шанси на їх викриття. Найбільш поширений матеріал – дошки, стовпи та цвяхи, а серед знарядь – лопати, джигани, тачки й ін. Усе необхідне доставляли до визначеного місця винятково в нічний час. Здебільшого переносили на плечах, рідше – привозили на возах. Візниками не могли бути цивільні – лише самі підпільники [96, арк. 94–95].

Вигляд криївки відповідно до часу будівництва, умов і потреб зазнавав змін. Так, наприклад, спершу укриття на зимовий період споруджували з вікнами та дверима, щоб можна було вийти за потреби. Вже з другої половини 1940-х рр. спостерігаємо будівництво закритих підземних із люками. У середині стіни облаштовували деревом, як і покрівлю [95, арк. 164–165].

Для будівництва вибирали оптимальний час, коли діяльність радянських спецслужб у цій місцевості була мінімальною. З цією метою вояки проводили розвідувальні роботи. Розпочинали спорудження криївки із призначення стійкового – підпільника, до обов'язків якого входило контролювати місце будівництва, щоб ніхто випадково на нього не натрапив чи цілеспрямовано не дізнався. Він не мав привертати до себе уваги, тому наголошувалося на добрій конспірації. У випадку виявлення будь-яких підозрілих обставин, він зобов'язувався повідомляти працівників. Якщо будівництво відбувалося на території проживання цивільних, а шум неможливо приховати, господарі мали проводити будь-які інші ремонтні

роботи в помешканні, щоби зменшити підозри в сусідів. З цією ж метою проведення будь-яких гучних робіт мало відбуватися у вітряну та дощову погоду. На будівництво криївки серед населення мало витратись не більше двох діб. Тому таке помешкання зазвичай займало невелику площу [96, арк. 95].

Не менш важливо було забезпечити опалення у зимовий період, що могло відбуватися двома способами: за допомогою примусів і паління дровами в металевих печах – усе залежало від особливостей розташування помешкання. Це спричиняло нові труднощі, оскільки дим сприяв розконспірації. Так, наприклад, сталось із криївкою групи «Хмара», що розташовувалася у лісовому масиві хут. Лавки Підбузького (тепер – Дрогобицького) р-ну Дрогобицької (тепер – Львівської) обл. Більшовицькі силовики, обшукуючи ліс, виявили добре замасковану землянку, з труби якої ішов дим [143, арк. 29]. Велику увагу приділяли монтажу вентиляційних труб. Через них у помешкання мала потрапляти необхідна кількість повітря, але вони не повинні були привертати до себе уваги. Для правильного кріплення рекомендацій не було. Основну роль тут відігравали винахідливість будівничих та особливості місцевості [96, арк. 95].

Справжнім випробуванням залишалась утилізація викопаної землі чи глини. Її рекомендували виносити в мішках чи відрами, а на новому місці – добре маскувати. У самій криївці глину треба було добре втрамбувати [96, арк. 95].

Найбільш складний час проживання у криївці – зима. Її на цей період готували заздалегідь, як і продукти. Особливість таких помешкань – їх споруджували як простору кімнату з місцем для викидання сміття – ямою. Вхід рекомендували робити дещо іншим – мав бути довшим і забитим спеціальними подушками, щоб не топився сніг. З цією ж метою закликали робити подвійні стелі чи давати додатковий шар бляхи, а також у середині – підтримувати не надто високу температуру повітря. У морозяну ранкову

пору – закривати будь-яким підручним матеріалом вентиляційні труби, щоб не було видно пари [96, арк. 102–103].

Після закінчення будівництва тут можна було мешкати. Залежно від місця розташування криївки мали особливості. Так, наприклад, у розміщеній серед цивільних, повстанці мушили перебувати цілий день. Лише в нічний час із неї дозволялося виходити, проте заборонялося перебувати довгий час поблизу. Проживаючи в такій у с. Ямниця Станіславського району Станіславської області (тепер – Івано-Франківський р-н Івано-Франківської обл.), вояки пригадують, що після сніданку на цілий день переховувались, а «пізно пополудні ми вийшли із криївки і подякували Богові, що врешті сидження в криївці скінчилося. Нам той день здавався роком, бо ми до криївки не привикли» [168, с. 101]. Вояки, які мешкали у криївках, що розташовувались у лісах, горах чи полях, здебільшого могли виходити в будь-який час доби (якщо дозволяли умови). Також важливо було щоразу змінювати шлях, щоб не утворювати стежок. Незалежно від місця розташування криївки, заборонялось голосно розмовляти, співати, влаштовувати гучні забави [96, арк. 96–102].

Вояки старалися не порушувати вказівок щодо чисельності проживання. Проте відомо про випадки спільного перебування чоловіків і жінок: «... нас було четверо. Найстарший тато – 33 роки, Оресту – 28, його нареченій Юстині з Богородчан – 18. Вона була вже на п'ятому місяці. Четвертий називався Василь» [182, с. 141]. Відповідно такі криївки мали особливості. До прикладу, задля зручності й комфорту для жінок облаштовували окремий простір у кімнаті, відгороджений ширмою [280, с. 37]. Якщо у криївці проживали чоловік та дружина, разом із іншими членами підпілля, то звертались один до одного виключно на «ти», не називаючи імені [55, арк. 32].

Щодо речей, то їх мінімальна кількість була обов'язковою. Зрозуміло, – це одяг і продукти, а крім того, кілька книг, але не ціла бібліотека. Так само з коштами – невелика сума для індивідуальних потреб, але не ціла каса,

зброя – лише та, якою користуються, а не цілі магазини [96, арк. 70; 126, с. 36]. Їх мали зберігати лише в металевих бідонах (переважно з-під молока) або ж у великому скляному посуді (бутлях). Не рекомендували тримати харчі з вираженим запахом [96, арк. 101]. Заборонялося зберігати речі у відкритих місцевостях, оскільки це спричиняло розконспірацію [96, арк. 49]. Не завжди це були ліжка, спальні місця часто робили на швидкоруч та з наявних матеріалів, до прикладу, з пеньків, які накривали шматками покривала [188, с. 43].

Важливим викликом залишалось забезпечення продуктами. Воно могло відбуватися тільки двома шляхами: безпосередньо (повстанці особисто збирали серед населення) та опосередковано (збір від легальників на мертвих пунктах); доставка продуктів місцем населенням до криївки – суворо зборонялася [96, арк. 102]. У Карпатських умовах про це потрібно було дбати завчасно, бо перебування в землянці могло тривати і до шести місяців. Саме на стільки затягувався зимовий період. Підтвердження цього – книга «Півроку під землею» провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Володимира Фрайта («Жар», «Карб», «Владан» та ін.). Уся складність підтверджується і тим, що, покинувши криївку, воякам було складно дивитися та перебувати на сонці, свіже повітря для них видавалося чимось надзвичайним. «Наземне» життя потребувало пристосування, яке могло в будь-який час закінчитись смертю. Цілу зиму з криївок нікуди не виходили вчили історію та географію України, зрідка займались стройовою підготовкою [5, арк. 76]. Самі ж підпільники і повстанці пригадують: «минають дні, минають тижні, а весна ніби й не збирається загостити в холодні Карпати» [197, с. 139]. У разі важливої потреби дозволялось покинути криївку, коли падав лапятий сніг, щоб одразу «замітав» сліди [188, с. 43].

Важкі умови проживання, особливо у зимовий період, часто знаходили вияв у повстанській творчості. Відомий тогочасний поет Марко Боеслав не залишив поза своєю увагою цю важку сторінку повсякдення, пишучи: «Ну

що ж? – Ходімо в нашу хату. Зайшли. – Од холоду трясе. Широкий світ – нема де стати! – Низенькі нари – от і все. Та й тут в землі нема спокою – Кремлівський кнур всю землю зрив. О весно, швидше клич до бою – З нас триска бойовий порив» [141, арк. 121].

Отже, з метою успішної боротьби за УССД українські націоналісти змушені були проживати в екстремальних умовах, бо лише так можна схарактеризувати всі вимоги конспірації та описані вище умови життя. Проте це не завадило їм пристосуватися до таких реалій часу та, створивши широку мережу криївок на території Прикарпаття, вести активну боротьбу з радянськими силовиками. Цьому сприяли природо-ландшафтні умови, а також позитивне ставлення місцевого населення до українських повстанців і національно-визвольного руху загалом. Різні види криївок, а також детальне продумування їхнього внутрішнього наповнення, з наявністю практично всіх необхідних зручностей, – свідчення високої майстерності та винахідливості. Варто розуміти й те, що при ретельному дотриманні всіх вимог, криївки були чи не найбезпечнішим місцем переховування та проживання, чинником, який уможливив продовження боротьби проти радянської влади. Однак увесь трагізм у тому, що при найменшій помилці вони швидко перетворювалися на братські могили.

Висновки до розділу

Під побутовою складовою повсякденного життя членів ОУН і УПА вважаємо потреби першочергової необхідності: харчування, одяг, лікування, житло. Відтак військове повсякдення вносило вагомі корективи, які безпосередньо залежали від дій окупаційних режимів.

Позитивну динаміку у забезпеченні підпільників і повстанців спостерігаємо у перші роки організаційної розбудови формацій визвольного руху. Відтак високо оцінюємо діяльність господарчої референтури на Прикарпатті, яка на вимоги військових інтендантів постачала воякам необхідні засоби для проведення діяльності. У цьому контексті неможливо не говорити про місцеве населення, яке добровільно жертвувало усе необхідне.

Гостро протягом усього часу ведення боротьби стояло питання уніформи. На жаль, не вдалося реалізувати проєкт власного військового строю, проте члени ОУН і УПА у такій ситуації використовували трофейне вбрання, яке оздоблювали розпізнавальними знаками – українською символікою, а тому зовнішній вигляд характеризуємо як неоднорідний.

Діяльність жіночої сітки та УЧХ на якісний рівень вивели медицину, яка у військових умовах була однією з основ життєдіяльності. Ретельна підготовка кадрів, розбудова лікарень та поширення відповідних знань серед підпільників і повстанців уможливили зменшення кількості внутрішніх проблем, які підривали бойову діяльність.

Зі становлення радянської влади, яка ключовим завданням вбачала боротьбу з визвольним рухом, ситуація кардинально змінюється. Численні втрати кадрів призвели до ліквідації референтур як матеріальної основи існування ОУН і УПА, що невдовзі поставило під сумнів доцільність продовження боротьби. Проте швидке реагування на виклики часу: впровадження конспірації, яка головно проявлялась через розбудову широкої мережі криївок, – забезпечило її продовження та засвідчило про силу національної ідеї. Отримані висновки систематизовано у Додатку Б (таблиця «Вплив політичної ситуації на матеріальне становище українських повстанців»).

Екстремальні умови ускладнювалися і зимовим періодом, під час якого облави радянської влади пошквлювались. Відтак виникали нові проблеми, викликаними нестачею теплого одягу і взуття, сезонними захворюваннями, логістикою. Проте ключова мета – створення УССД, змусила пристосуватись до усіх викликів та вивела на перший план збереження власного життя, а відтак – ОУН і УПА.

Знищення нормального функціонування «установ», що відповідали за матеріальну основу життєдіяльності членів ОУН і УПА; розрив зв'язків з місцевим населенням; репресії проти прихильників визвольного руху – значно змінили і погіршили ситуацію в усіх складових повсякденного життя,

а особливо вплинули на морально-психологічні настрої. Спостерігається загострене відчуття страху, посилення релігійності, невпевненість у діях, пониження моральної поведінки тощо. Краще зрозуміти цей зміст допоможе проведена паралель із сьогоденням. Практично кожен (незважаючи на карту фронтового протистояння та форми участі у ньому) добре відчуває на собі вплив війни, «нестабільної ситуації», «військового стану», «переломного моменту»: мобілізація, нові правила поведінки, міграція, заходи економії, втрата близьких і майна, насильство змінюють ціннісні орієнтири, серед яких на перше місце виходить збереження життя, не кажучи вже про зміну його ритму, побудову планів на майбутнє, руйнацію соціальних зв'язків тощо.

РОЗДІЛ 3

ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННЯ

Життєвий процес, що є основою повсякдення, не обмежується лише рамками побутового (матеріального) існування. Він головно залежить і від професійного оточення, у якому людина проводить досить багато часу. У таких умовах формується її світогляд, моральні цінності; відбувається самоствердження та поєднання суспільних і власних інтересів. Вступ до лав ОУН і УПА кардинально змінював життя їхніх членів, а особливо – особисту сферу, яка ставала контрольованою вищим керівництвом. Це пояснюється тим, що військове повсякдення – це повсякдення армії, з усіма нюансами: режимом, «ритуалами», а найголовніше – нівелюванням будь-яких індивідуалістичних проявів, які перешкоджали досягненню всезагальної мети – здобуття вільної, незалежної Української держави. У таких умовах «мікросвіт» окремої людини формувався і диктувався досить жорсткими законами підпільної повстанської боротьби.

3.1 Режим дня

Режим дня прийнято трактувати як чіткий розподіл часу, який передбачає дві фази: діяльність та відпочинок. Проте відмінність між військовим режимом дня та «цивільним» полягає головно у тому, хто його формує. І вже починаючи з цього етапу, «особистий» розпорядок дня членів УПА узалежнювався від завдань, які вони виконували, та наказів командування. При його формуванні першочерговий акцент робився на потребі постійної бойової готовності, враховувалися пора року та дні тижня. Режим дня членів УПА наведено у додатку В.

Про ранню зорю упівцям сповіщав сурмач внутрішньої варти, що було ознакою пробудження зі сну. У зимовий період вона розпочиналась о 6 годині. У неділю та святкові дні – на годину пізніше [131, арк. 449]. Проте часто прокидалися набагато швидше, якщо основна робота вимагала великої кількості денного часу, до прикладу, друкарки чи машиністи, які у нічну пору займалися приготуванням їжі. Для того, щоб забезпечити трапезою повстанців вчасно, дівчата прокидалися о 3:30 [194, с. 29]. Зарядка найчастіше відбувалася на свіжому повітрі, проте частина вояків практикували це робити і в криївці. Для урізноманітнення вправ підпільники та повстанці часто майстрували собі турники [194, с. 29]. Вмивались здебільшого біля власноруч зроблених умивальників – дерев'яних жолобків, до яких з гірських джерел текла холодна вода. У весняно-літній період, при наявності поблизу потічка чи річки, спускались туди [385, с. 449]. Після руханки та спільної молитви стрільці готували сніданок. Особливість була в тому, що це відбувалось на майже погаслих вогнищах, бо удень вогонь палити було заборонено, оскільки над лісом кружляли літаки та слідкували, чи не видно диму [163, с. 130]. Так вони виявляли місця дислокації українських вояків. Очевидці пригадують: «день був поділений так, що кожна година була призначена на іншу працю. Заняття тривали цілий день. До полудня пророблювали практичний вишкіл, а пополудні теоретичний» [168, с. 184]. Зі спогадів дізнаємось, що у разі відсутності боїв, усі були залучені до навчання та прочитання різної літератури. При необхідності впорядковували зброю, чистили взуття та одяг [182, с. 62]. Друкарка Дарія Малярчин пригадує, що день у день усі працювали. Винятком була лише обідня перерва, після якої можна було на декілька хвилин вийти на повітря. Петро Федун («Полтава», «Север») любив обідній сон та практикував його. Тривалість не перевищувала 10–15 хв. Цього йому було достатньо, щоб організм відпочив і відновився [194, с. 26]. На складності усієї ситуації акцентує увагу ройовий «Хмара», відзначаючи: «цікаве життя українського повстанця. От хоч би зараз всьо спить, а нехай впаде наказ – готувитись до

відходу – і всьо підхоплюється, збирає все своє і йде куди йому кажуть. Не легкий це хід. Часом дощ, часом пільма ... Часом на дорозі ріка, потік чи стрімка гірська стіна. Все це треба перебороти і далі йти до назначеної мети» [385, с. 174–175].

У вечірній час, у разі відсутності ворожих облав, співали пісні, ділилися враженнями про боротьбу, розповідали анекдоти [327, с. 36]. Хто чим би у цей час не займався, усіх близько 21:00 об'єднувала вечірня молитва. До неї закликали звуковим сигналом (свистком). Тоді ж припинялась будь-яка робота, чоловіки знімали головні убори та ставали струнко. Так готувались до промовляння слів: «Боже, вислухай благання – нищить незгода наш край. В єдності сила народу, Боже, нам єдність подай!...» [163, с. 244].

Неділя вважалась вільним від роботи днем. Воякам наказували вислухати Службу Божу, а решту часу присвятити освітній та культурній діяльності або ж забавам [131, арк. 341–342]. До цього ставилися сумлінно. Однак священницькі місії часто переривали повідомлення командирів про небезпеку [197, с. 46].

Усі важливі завдання чи пересування територією відбувались, в основному, вночі з метою дотримання вимог конспірації. Тому одне із завдань вояків у вільний час, полягало у тому, щоб вести щоденники спостереження. У них записували годину сходу та заходу сонця, для того, щоб знати тривалість дня і ночі [84, арк. 187]. Окрім того, поширеним явищем серед повстанців було ведення особистих щоденників, у яких записували ту чи ту цікаву інформацію. Правда, часу вести їх не завжди вистачало, томцу нотатки у ній могли робити й інші члени підпілля. У блокноті робили відмітки щодо виконання необхідних завдань, вивчення чи прочитання націоналістичної літератури або ж відомості з історії чи географії [75, арк. 190–191]. Вносили відомості про цікаві книги, графік проведення програм на радіо тощо.

Позаяк фотографування підпільників також було справою повсякдення, не рекомендували зберігати фотокартки у різних книжках чи записниках,

поширеним явищем було заведення окремих блокнотів, куди їх вставляли [75, арк. 239].

Щодо радіо, то із записів дізнаємось, що у вільний час слухали передачі антирадянського змісту з Рима, Нью-Йорка, Лондона, а читали літературу історичного спрямування (М. Грушевського, І. Крип'якевича) та українських класиків – І. Франка, Т. Шевченка, Лесі Українки [84, арк. 199]. Траплялись випадки, коли передплачували тогочасні часописи, номери яких отримували через довірених місцевих жителів. Зимові випуски зазвичай до них доходили аж навесні [194, с. 26]. Таке дозвілля позитивно оцінювалось керівним складом, а тим більше – заохочувалося та підтримувалося. Дбали про наявність у всіх хоча б мінімальної кількості книжок і радіопристроїв. Так, наприклад, на Прикарпатті відомо про здачу звіту щодо стану та необхідної кількості радіоприймачів [118, арк. 98]. Окремим підпільникам і повстанцям на початковому етапі дещо абсурдним видалось студіювання у вільний час різних предметів чи іноземної літератури, оскільки невдовзі могла настати смерть. Проте самонавчання було на досить високому рівні, бо люди, котрі потрапили до лав ОУН і УПА «неписемними», могли згодом скласти іспит за середню школу на «відмінно» [385, с. 479]. Розуміючи усю політику радянської влади, її форми і методи боротьби з українським підпіллям на Прикарпатті, членів УПА та ОУН закликали до збирання і збереження будь-яких історичних пам'яток, які у майбутньому мали б велику історичну цінність. Вояків закликали збирати та записувати пісні, оповідання, легенди, вірші, які описують героїку українських визвольних змагань. Заборонялось робити будь-які зміни у тексті, навіть стилістичні. Дозволялося лише вносити корективи у назви місцевостей чи особисті дані героїв, якщо виникала така потреба. Треба було усе занотовувати так, як збереглося у народі. Формулювалися навіть певні рекомендації щодо написання: якщо це відбувалось в ручну – чіткість [118, арк. 177]. Не менш цінними матеріалами, які можна було отримати від місцевого населення, були: образи, картини,

книги, монети та банкноти, зброя, документи, фотографії та інше. Усі зібрані речі приписувалося упорядковувати та реєструвати [118, арк. 83].

Окрім того, повстанців спонукали то творчої самостійної роботи, яка передбачала написання споминів чи оповідань, які мали б на меті висвітлювати усі події УПА чи діяльність окремих історичних постатей. Спогади дозволялось записувати у довільній формі: у хронологічному порядку (упорядковано за часом усі події, що пережив автор) або ж епізодично (окремі події). Автор у кінці запису обов'язково мав вказати своє псевдо, рік народження та соціальне походження [118, арк. 46–47]. До сьогодні також збереглась чимала кількість збірників пісень чи колядок, які власне укладали українські повстанці. Так, наприклад, на Прикарпатті, у 1947 р. невеликим накладом вийшла друком збірка пісень, яка складалася із п'яти частин. Кожна з них передбачала комплекс творів, різних за тематикою [140, арк. 238].

Досить поширеним явищем серед учасників підпілля було складання календарів, правда, не класичних, а націоналістичних. У них відображались пам'ятні дні та дати святкувань, які проводились [118, арк. 178; 75, арк. 208–209].

Творча робота передбачалась і серед референтури пропаганди. Так, наприклад, «Крилан» («Омелян», «Ераст», «Чорний») займав посаду художника та гравера в Самбірському надрайонному проводі ОУН, а згодом у Дрогобицькому окружному проводі ОУН. До його обов'язків входило художньо оформляти надруковану літературу. Він навіть за вдало виконану роботу отримав подяку, у якій йшлося: «Вам як рисівникові (...) за вашу творчу працю, за Вашу акуратність у виконанні роботи, за карність і обов'язковість (...) складається признання» [109, арк. 147–148].

З липня 1945 р. вступав у дію наказ, який передбачав особисту щомісячну звітність члена-підпільника. Таким чином, місяць вояка складався із роботи в терені, на яку виділялося близько трьох тижнів, а написання звітів, відпочинок, особисте навчання у сумі займали приблизно сім днів.

Треба було вказати територію, на якій проводив діяльність, виконану роботу та скільки часу на це витратив [118, арк. 57–58, 102].

У лісових умовах любили співати та грати на музичних інструментах. Були і ті, хто у підпілля «взяв» своє хобі з «до підпільних» часів. Так, хлопці займалися різьбленням по дереву та ніколи не полишали власних інструментів. Вони для них були своєрідним «наверненням» [385, с. 479]. Найбільш поширеними іграми були карти та шахи. Пригадують, що асами у цій справі були Зиновій Тершаковець («Федор»), Роман Шухевич («Чупринка»), Василь Мізерний («Рен»). День вважався незавершеним, якщо не відбулось декілька партій. Часто це викликало у підпільників та повстанців почуття азарту, і вонибилися об заклад, а змагання тривали до пізньої ночі. «Рен» на свою перемогу над «Федором» навіть поклав золотий годинник, який довелося віддати. Хоча останній відмовлявся, аргументуючи, що все відбувалось для розваги, а не збагачення [327, с. 37; 55, арк. 16].

Не менш важливим завданням для вояків залишалася фізична активність. У підпільних умовах вона розглядалась через призму спорту. Керівництво неодноразово наголошувало на його важливості. Зокрема, у вишкільних матеріалах зазначалось: «велике значення спорту головно в тому, що він вводить у свої вправи ті всі чинники, які стрічаємо в житті, вчить поборювати життєві перешкоди. Можна навести тисячі примірів на те, щоб засвідчити це важливе значення спортивних вправ для кожної людини в щоденному житті. Часто життєві невдачі людини є наслідком її не загартованості, слабкої віри в свої сили, браком відповідного спортивного виховання» [116, арк. 998].

Чіткий та завантажений розпорядок дня українських повстанців, окрім щоденної руханки, яка тривала близько десяти хвилин, передбачав щотижневу недалеку прогулянку, маршрут якої складав від трьох до п'яти кілометрів. Найбільш вдалим днем для цього вважалася неділя. У літню пору року рекомендувалось опанувати плавання, організувати змагання з бігу, стрибків у довжину та висоту, а також кидання каменю. Травень вважався

періодом марширування на дистанцію 10 км. [117, арк. 261]. Фізичне виховання за допомогою руханок, різних видів спорту, спортивних ігор, мандрівок і таборування мало виробити в молоді незламний характер, сильну волю та товариськість. Заняття спортом мало стати справою всього українського народу [117, арк. 999].

Поширювались вказівки щодо проведення марширувань. Вони в основному були пов'язані з дотриманням вимог конспірації. Насамперед рекомендували обрати зручне місце: це не могли бути відкриті поля чи поляни, не підходили лісові дороги, які було видно здалеку. Особливу увагу приділялося слідам, тому до взуття носили лише з гладкою підошвою. Заборонялися будь-які розмови, окрім наказів. Під час відпочинку не дозволялось збиратись групами та курити, оскільки за таких умов ворог легко міг викрити їх місце розташування [126, арк. 71–72].

Заборонялось і будь-яке перебування підпільника у великих товариствах чи на забавах, бо це могло викликати його розконспірацію. Тому наголошувалось на утриманні від подібних заходів. Проте такі дії мали бути природними та відповідати попередній поведінці. Тому цей процес забороняли робити раптовим. Краще, щоб відмова та ігнорування заходів були повільними та з добре продуманими реальними причинами [142, арк. 74].

Неозброєним оком помітна завантаженість українських повстанців і підпільників. Усе це здійснювалося не задля додаткового виснаження після боїв з ворогом чи виконання організаційної роботи. Запровадження різних форм проведення «вільного» часу передовсім мало на меті зняти напругу, яка щораз збільшувалася та виснажувала членів ОУН і УПА морально сильніше за бойові дії. Крім того, припускаємо, що така різноманітність спровокована необхідністю позбавлення від «фронтної нудьги», що було наслідком меншої активності ворога. У відносно спокійний час і, відповідно, не завантажений, спостерігається більша можливість розвитку відчуття суму та апатії, страху та

переживання, виникнення депресивних станів, що впливало на морально-психологічний стан чи підрив дисципліни – основи успішної боротьби.

З вищезазначеного можемо резюмувати, що режим для повстанців був укладений з дотриманням усіх гігієнічних вимог. Попри складну військово-політичну ситуацію українські націоналісти велику увагу приділяли фізичному та психічному відновленню. Не менш важливим аспектом національно-визвольних змагань було виховання націоналістично підкованого громадянина, і з огляду на це гостро стояла проблема навчання та самонавчання, для чого створювались відповідні умови. Релігійний та культурний чинники мали не менший вплив на розвиток особистості і знаходили місце в напруженій боротьбі з окупаційними режимами.

3.2 Поведінкові та дисциплінарні норми

Прийнято вважати, що дисципліна – це поведінка людей, яка відповідає установленим нормам права та моралі, які склались у суспільстві чи організації, тому вона завжди була і є частиною людського життя. Під час військової служби в УПА дотримуватися дисципліни було надважливо, оскільки вояки більшість часу проводили у колективі, моральний рівень якого безпосередньо залежав від поведінки кожного з них. Безлад, хаос, розруха – наслідки її відсутності, про які було відомо командуванню УПА та провідникам ОУН, тому наголошувалось: «дисципліна – це головний фундамент кожної організації і її збереження – це велике добродійство для всіх» [114, арк. 7]. З огляду на це накази й інструкції провідників сумлінні кадри старалися завжди виконувати точно і якнайкраще. Безумовно, саме завдяки високим моральним якостям своїх членів УПА здобула чимало перемог; а ОУН переросла у найбільшу політичну силу України та єдину силу українського народу [61, арк. 2].

Для підтримання належного рівня дисципліни командири використовували різні методи, а з-поміж найбільш поширених – власний приклад і добрий вплив на підлеглих, нагоди та покарання. Останні практикували лише у явних та критичних випадках. В основному закликалось підтримувати дисципліну у відділі виховними засобами, а менше – карними [133, арк. 90]. Тому задля ефективної діяльності та необхідності продовження боротьби, проводилась пропагандистська робота щодо належного поведіння і зразкової поведінки. До обов'язків усіх без винятку членів підпілля входило дотримання дисциплінарних вимог. Так, кожен учасник, окрім того, що сам мав прагнути до дотримання норм конспіративного військового життя, мав слідкувати за поведінкою інших. Своїми діями, у будь-яких ситуаціях, не мав права допускати випадків, які передбачали покарання [89, арк. 240].

У таких умовах зразковим прикладом для рядових бійців мали стати командири [133, арк. 89]. Вважалося, що це найкращі члени відділу, тому мали бути першими у всьому; першими виконувати те, що вимагали від інших учасників підпілля [114, арк. 2]. Одним із таких був Василь Андрусак («Різун», «Грегит»). Очевидці відзначають, що славився великим авторитетом та довірою, а вояки були готові піти за ним «у вогонь та воду»; це була людина, яка дбала про належне становище свого куреня (забезпечення одягом, продуктами, зброєю) та його постійну бойову готовність. Старався завжди похвалити військових за добрі вчинки, але за недоліки винуватцям припадало відповідно (незважаючи на ступінь чи виконувані функції) [168, с. 97]. Забезпечив собі авторитет серед підпілля і Микола Твердохліб («Грім»). У складних умовах, був цілковито відданий ідеї – боротьбі за Українську державу, володів вродженим талантом доброго промовця, умів переконувати людей. Вів за собою не методом наказування, а переконанням і власним прикладом. Зі щирою повагою ставились до нього усі члени підпілля [327, с. 56]. Взірцем для вояків був і Василь Сенчак («Ворон»). Командир,

який завжди дбав про свій зовнішній вигляд, був нещадним до ворогів, але шанобливо ставився до підлеглих та зверхників [348, с. 25–26].

Позитивно відгукувалися і про Ярослава Мельника («Роберта») «знає, що дати наказ, не провіривши, як його виконано, ще замало. Тому він пильно й невтомно контролює по цілому довіреному йому терені, як за справою діють підпільні органи, карає за невиконання і тут вчить, вчить і вчить яким способом найуспішніше боротись з ворогом. Усюди де появляється «Роберт», хоч би там тиск ворога був не знати яким сильний і місцеві люди попали не знати в яку зневіру, то немов від помаху чарівної палички «Робертова» віра в безсмертя і перемогу святої Справи, його енергія і незламний дух, передається всім. І організаційне життя закипало наново, заgravало наново по всіх бючках і артеріях» [62, арк. 12]. Проте були і ті, які до такої роботи не годилися. Василь Столащук («Шагай») був політичним референтом сотні «Вихоря» та, за словами очевидців, займаній посаді не відповідав, оскільки мав слабку політичну та професійну підготовку, точніше, взагалі такої не мав [1, арк. 34зв.]. Чотовий Іван Мельник («Залізник») сотні «Вихоря» не користувався авторитетом оскільки за своїм характером був нестриманий, не любив порядку та підпорядковуватись старшим [1, арк. 35].

Інструктивні матеріали деталізують вищенаведені свідчення. Так, командирам треба було належно: 1) виконувати доручення і накази своїх зверхників; 2) службово видавати вказівки та перевіряти їх виконання; 3) не критикувати своїх керівників чи бути присутнім під час такої ситуації серед підвладних; 4) притягувати до відповідальності порушників; 5) кожен належний вчинок відзначити нагородою [133, арк. 90]. Отже, констатуємо, що дисципліна й атмосфера внутрішнього життя у відділах безпосередньо залежала від характеру та моральних якостей командира.

На основі опрацьованих джерел можемо твердити, що основними виховними засобами в тогочасних умовах, з одного боку, були визнання і похвала, а з іншого – догана і покарання. Наголошувалось на правильності їх

застосування, оскільки похвала та достатня увага могли стимулювати членів підпілля до більших звершень, а неправильне покарання – відбити у них будь-які амбіції чи охоту до роботи [114, арк. 60]. Виховання дисципліни також могло відбуватися за допомогою заохочення, до прикладу, найпростішими вважалися елементарні відповіді командира чи провідника («добре», «правильно» та ін.) на звіти про виконання завдання. Навіть звичайне кивання головою на знак схвалення дій підбадьорювало вояків, а доручення важливих завдань з наголошенням на довірі до особи виконавця підкреслювало важливість та особливість кожного [114, арк. 174]. Це помічали і рядові члени, тому активніше обирали собі таких командирів. Так, наприклад, хлопці з великим бажанням вступали у сотню Василя Дуди («Моряка»). Це пояснюється його «помірною» політикою: якщо хтось із повстанців провинився, то він переконував словом, власним прикладом, а не жорстокими покараннями чи криком. Попри те, що був досить тактовним та інтелігентним, у важливих ситуаціях проявляв себе вимогливим і безстрашним [195, с. 32].

Не менш важливим стимулом до активної діяльності та дотримання зразкової поведінки було нагородження кращих учасників українського визвольного руху. 27 січня 1944 р. Роман Шухевич видав наказ № 3/44 про впровадження військових відзначень за бойові заслуги, присудження військових відзначень полеглим. У ньому зазначаються чотири військові відзначення: 1) відзначення бойової заслуги; 2) Хрест бойової заслуги; 3) відзначення за рани; 4) пропам'ятна відзнака УПА [127, арк. 226–267]. Перше ж нагородження датується наказом від 25 квітня 1945 р. Він передбачав відзначення 56 повстанців, серед яких: командир старшинської школи «Олені» Федір Польовий («Поль»), командир ВО «Говерля» Іван Бутковський («Гуцул») та командир ТВ «Чорний ліс» ВО «Говерля» Василь Андрусак («Різун»). Вищеперелічені особи отримали нагороду Золотий хрест бойової заслуги 2-го класу [320, с. 318]. 2 грудня 1945 р. вояки та командир куреня «Перемога», що діяв на Станіславщині, отримали наказ про

«Спеціальну похвалу та признання», у якому йшлося про організаційні та бойові успіхи та наступне відзначення: «честь, шана і похвала щоденним героям, що борються за Самостійну Українську Державу проти жорстокого большевицького окупанта» [122, арк. 2].

Починаючи з червня 1947 р., Хрести бойової заслуги могли отримати усі учасники українських визвольних змагань, які активно включалися у боротьбу, незалежно від того, яке становище займали [319, с. 273–275]. Однак такі відзначення треба було справді заслужити своєю діяльністю та належною поведінкою. Кожен претендент, який висувався на нагородження, мав отримати відповідні позитивні рекомендації. Так, наприклад, рекомендуючи кандидатуру Ярослави Семко («Тамари»), вказували: «... Відзначалася незвичайною працьовитістю та відданістю для справи визволення українського народу»; про «Отаву» (Юліана Кирилюка) писали: «відзначається солідністю та працьовитістю»; таку ж характеристику має «Левич» з доповненням про виконання організаційних доручень у надскладних умовах. За активність в організаційній роботі рекомендували нагородити Василя Заставного («Шершеня») [128, арк. 74–75].

Розгалуженою була і система військових ступенів. Цікавим є факт посмертного присудження ступеня полковника Василеві Андрусяку («Різуну») командирі ТВ УПА «Чорний ліс». Це непоширений відомий випадок, який передбачає присудження ступеня полковника командирі ТВ, оскільки більшість з них займали посади від хорунжого до майора [168, с. 96–97].

Однак незважаючи на декларовані норми поведінки та стимулювальні засоби, дисципліна у підпільному житті залишалася досить слабким місцем. Із інструктивних матеріалів дізнаємось про часті випадки морального упадку вояків, які проявлялися у пиятиці, аморальній поведінці чи хуліганстві. Такі прояви не були таємницею для керівного складу, тому при будь-якій можливості наголошувалось на необхідності швидкого виявлення порушення поведінкових норм [118, арк. 26]. Так, наприклад, в обіжнику УПА-

«Говерля» від 15 липня 1945 р. читаємо про те, що як командний склад, так і стрілецьтво неналежно виконують свої обов'язки. Простежується відсутність навчання та масове байдикування [129, арк. 155]. Відтак, розуміємо, це проблема не лише нижніх ланок – вона мала загальний характер.

Одним зі шляхів запобігання поширенню серед підпілля злочинних проявів була організація сходин виховно-вишкільного характеру. Найбільшої популярності вони набували у зимовий період. Проходили переважно у лекційній формі під керівництвом співробітників референтури пропаганди. Джерелом для формування та удосконалення військового етикету є знання з історії та літератури власного народу, мови, психології, тому для вояків УПА передбачались відповідні навчання з цих предметів [86, арк. 32]. Однак особливого загострення це питання набуло з 1949 р., тому військове командування закликала обов'язково зробити засвоєння знань щотижневим і активним не лише у зимову пору, а й у літню [157, арк. 1]. Такого плану заходи мали на меті виховати в українських вояків найкращі якості через зачитування лекцій патріотичного змісту, про захист держави, карність і дисципліну в УПА [129, арк. 149зв.]. Це було одне з першочергових завдань, оскільки не усі хлопці та дівчата, які потрапляли в підпілля, мали належно сформовані етичні та патріотичні переконання. Сімейне виховання накладало свій відбиток на військове життя, а відтак виникала необхідність навчання правил поведінки у різних ситуаціях чи навіть ретельного відучування від злочинних нахилів.

З метою виявлення маргінальних явищ чи врегулювання будь-яких інших конфліктних ситуацій, організовувались надзвичайні сходи. Вони передбачали усунення проблем дисципліни, підвищення морального стану вояків та відповідальності, посилення вимог конспірації тощо. Наголошувалось на строгому виконанні наказів, а також регулюванні стосунків між підвладним та провідником [118, арк. 26]. Уся відповідальність за дотримання дисциплінарних норм покладалась на референта Окружного проводу. Кожен одноосібно мав отримати покарання у випадку проявів анархії [118, арк. 23].

Важливо розуміти і те, що ступінь відповідальності членів підпілля був різним. Це залежало від того, яке становище в лавах УПА займала особа: командира чи звичайного бійця. Якщо другий відповідав лише за себе, надану йому зброю чи за належне виконання наказів, то перший мав дещо більше обов'язків: совісне та вчасне виконання доручених завдань, планування і здійснення бойових дій, відповідальність за увесь відділ та наявне майно [118, арк. 218зв.]. У разі порушення дисциплінарних вимог, підпільнику загрожувало покарання. Тереновий Організаційний Суд (ТОС) чи Суд Адміністративним Порядком (САП) міг присудити покарання найвищої міри – смерть [100, арк. 295–296]. Судові процеси над винуватцями відбувалися у випадках вчинення важких злочинів [89, арк. 137]. Це могло відбуватись на козацьких судах, участь у яких брав увесь відділ. Якщо була встановлена слабша міра покарання, вояк міг повернутися до виконання своїх обов'язків та після її відбування користувався усіма правами. Присуд такого суду обов'язково мав затвердити командир частини, який, відповідно, його і скликав. Козацькі суди заборонялось скликати у разі вчинення дрібних злочинів. Навпаки, він мав припис розглядати справи, що належали до юрисдикції Військових судів, однак лише тоді, коли діяльність попередніх була неможлива. Щодо діяльності Військових судів, цілком очевидно, що на їх розгляд потрапляли справи, які не належали до компетенції поодиноких командирів. Він розглядав провини як поодиноких вояків, так і місцевого населення, спрямовані проти війська та вояків УПА. Такий суд складався із трьох суддів та прокурора. Вирок виносили командири згідно з власним сумлінням [89, арк. 128–129].

Варто додати, що у зв'язку з тогочасними військовими умовами, вибір покарання був дещо обмежений. Строго заборонялося використовувати методи, які принижували гідність вояка. До них відносили: фізичне побиття, голодування, засоби впливу, які мають негативні наслідки для здоров'я, тортури чи будь-які інші непристойні міри покарання [89, арк. 128]. Однак часто застосовували такі: завдання (індивідуальне або публічне), догана,

виконання спеціальних карних завдань, виключення з членів організації, відсторонення від виконання організаційної роботи, передання члена-підпільника під Революційний трибунал [89, арк. 240].

Покарання могло виявлятися через невдоволення, яке проявлялось докірливим жестом, поглядом чи словом. Поширеними були зауваження: чіткі за формулюванням, без різких слів чи насмішок, у яких обов'язково наголошувалася шкідливість вчинку. Щодо призначення догани, то її форма (усна чи письмова) визначалася на розсуд командира, який визначав і спосіб повідомлення (індивідуальний чи публічний) про неї. Часто тако практикувалися карні доручення та пониження у посаді [114, арк. 175]. Так, наприклад, з усмішкою (щоб не образити) довелось «Різуну» покарати чоту «Славка» за неналежну поведінку: «Ви не були слухняні своїм зверхникам і я мушу вас покарати. Від сьогодні ви стаєте карною чотою, будете мусіли виконувати найнебезпечніші роботи, на чолі зі своїм кулеметником, а тепер, від нині чотовим «Хмарою» [168, с. 81–82].

З метою чіткого визначення методу впливу на порушників в ОУН і УПА була встановлена класифікація кримінальних злочинів. Так, до першої групи відносили вбивства, пограбування, мордування, аборти. До другої – крадіжки, які, зі свого боку, поділялись на важкі та звичайні. Третю групу становили злочини, що мали в основі фальсифікацію грошей, документів та інших цінних матеріалів. І, остання, четверта група – злочини особові: згвалтування, торгівля жінками, гомосексуалізм. Перелічені вище порушення суттєво впливали на моральний стан вояків у відділах, тим самим понижували його та вели до упадку всю Організацію, тому з ними велася ретельна боротьба [129, арк. 81]. Так, починаючи уже з 1 серпня 1945 р. вступав у законну дію «Правильник Судівництва в ОУН» [129, арк. 85].

Одним з найбільш розповсюджених порушень серед українських вояків було дезертирство. З метою його попередження і недопущення, проводом ОУН, була створена воєнно-польова жандармерія (ВПЖ) (листопад 1944 р.). Правда, її існування не було тривалим: на Прикарпатті фактично

функціонувала до травня 1945 р., а за наказами командування УПА згорнулась ще у березні [77, арк. 12]. Жандармерія в УПА була двох видів: польова та безпосередня у складі підрозділів УПА. Щодо першої, то основне її завдання полягало у викритті дезертирів та їх покаранні. До обов'язків другої входило проводити розвідувально-навчальну роботу серед вояків, виявляти ненадійних членів та припиняти таку їхню діяльність [78, арк. 22–23].

Цікавими є свідчення, що фіксуються у протоколі допиту Олександра Луцького («Клименко», «Беркут»), який говорить про те, що ВПЖ була відсутня в централізованому плані, тобто у цій структурі не було чіткої вертикалі. Вона створювалася при відділах, де і проводила діяльність. За організацію цього органу відповідав командир, який і призначав осіб (з членів підпілля), які виконували функцію жандарма [90, арк. 187]. Із відомостей, які під час допиту дав Дмитро Вітовський («Зміюка»), дізнаємося, що за період 1944–1945 р., лише у Станіславській області ВПЖ здійснила 240 розстрілів вояків-дезертирів (особисто він – 14) [77, арк. 13]. Окрім того, попри заборону фізичного побиття, за дезертирство польовий суд виносив вироки, що передбачали побиття буками (25–50 разів) [123, арк. 374–375].

Після згорання діяльності ВПЖ її функції на себе перебрала СБ ОУН [77, арк. 12]. Однак розслідування такого злочину у цих формуваннях дещо відрізнялося. ВПЖ розглядала справу у будь-якому випадку виявлення факту дезертирства в УПА, а СБ ОУН – за умови, якщо вояк з'явиться з повинною до органів радянської влади, лише тоді таку особу вважали «зрадником народу» [99, арк. 160]. «У випадку дезертирства без з'ясувань – карати карою смерті», – зазначає провідник Крайового проводу ОУН у наказі до провідника Коломийського окружного проводу ОУН Василя Савчака («Сталь») [110, арк. 54]. Закони судівництва в ОУН були зацікавлені у збереженні підпілля. Тому за невиконання організаційних вказівок, поширення пліток та наклепів могли призначити слабше покарання. Так, наприклад, «Павленко» – працівник техзвена на Долинщині був покараний

спершу 100 разів «долів» та понижений до рядового бійця, однак, коли не змінив своєї поведінки, – поплатився життям [39, арк. 1; 40, арк. 1]. Також Анастасія Гуц з чоловіком (жителі села Пасічна Надвірнянського р-ну), які були агентами радянських органів, після допиту СБ ОУН були звільнені. Таке рішення прийняв Лука Гринішак («Довбуш») референт СБ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН на основі прохання місцевих жителів та обіцянки винних більше не співпрацювати з органами МГБ [80, арк. 161]. Виконання вироку зазвичай відбувалось за участі усього відділу [168, с. 82]. Власне, з наведених даних бачимо усі масштаби проблеми, яка не була локальною чи внутрішньовійськовою, а гостро стояла на всезагальному рівні.

Підпільні поведінкові норми були націлені на гостру боротьбу з алкоголізмом. Проблема вживання алкоголю українським суспільством гостро стояла у середині ХХ ст.: «тим часом алкоголь опановує наші села й міста, п'ють не тільки молоді й старі чоловіки і жінки, не гордує чаркою навіть молодь і дівчата» [116, арк. 1008]. Українська нація, що мала на меті власне визволення, потребувала тільки таких людей, що гідно змогли б протистояти спокусам, що вміли б постояти за справу, пожертвувати себе, а в хвилинках спокуси сказати коротко, але твердо: «Ні!» [116, арк. 1004]. Тому активно поширювались заклики до молоді такого змісту: «Українська молоде! Не шукай розради та забуття в горілці. Шукай їх в активній боротьбі проти російсько-більшовицьких поневолювачів. Хай живе здорова та патріотична українська молодь!» [120, арк. 245–246].

Керівництво ОУН і УПА вважало, що існування підпільних структур неможливе і несумісне із вживанням алкоголю. Особи, які його вживали, одразу ж ставали ворогами організації, оскільки у стані сп'яніння унеможлиблювалось виконання покладених на них обов'язків належним чином. Крім того, така людина перестає контролювати свої дії, що розглядалось як один з легких шляхів ворога до отримання таємниць організації [89, арк. 152; 116, арк. 1006]. Тобто інакше кажучи, алкоголь – це

ворог конспірації [126, арк. 159]. Так, бачимо, що злочинцями визнали Василя Бамбуляка («Буркута») і Василя Захарука («Сокільський», «Степ»), які пиячили та займались розпустою. Про це було відомо більшовикам, тому керівництво закликала розривати стосунки з такими людьми [34, арк. 1].

З метою боротьби з алкоголізмом на Прикарпатті у листопаді 1945 р. проводилось анкетування, яке передбачало відповіді на питання щодо характеристики випадків, які спричиняють вживання алкоголю, надання свідчення того, що пияцтво сприяє розконспірації Організації, деморалізаційної поведінки вояків у стані алкогольного сп'яніння, матеріальних витрат на купівлю самогону та інше [118, арк. 125]. Дозвіл на одноразове вживання алкоголю можна було отримати лише від лікаря, порадившись з командиром чи провідником (у медичних цілях). Усіх порушників наказувати буками, а тих, що не виправились, – карою смерті. Командир мав право розстріляти свого підопічного без суду, якщо побачив його у стані алкогольного сп'яніння [89, арк. 189].

Оунівці усвідомлювали, що пропагування пияцтва було одним із методів боротьби радянської системи, тому поширювали такі гасла: «Алкоголь – це засіб окупанта вбити, пристати і вбити політичний змісл народу, відвернути його увагу від боротьби за самостійну Соборну Українську Державу» [116, арк. 1008], «Українська молоде! Коли ти запиваєшся, ворог тішиться з того, ворог добре знає, що горілкою доведе тебе до руїни. То ж всі, як один, перестаньте пити горілку!» [120, арк. 245–246].

Негатив посилювався тим, що під впливом алкоголю зростала і чисельність злочинів, оскільки у такому стані член організації більше здатен на вбивства, крадіжки авантюри, інші аморальні злочини [116, арк. 1007]. Так, наприклад, ТОС у 1946 р. присудив кару смерті Карлові Морозу («Слухові») за пияцтво, аморальні вчинки та дезертирство [26, арк. 2].

Не менш важливою була боротьба із палінням тютюну. Однак щодо цієї звички керівництво не було настільки категоричним. Наголошувалось на впливі тютюну на організм та звиканні до куріння цигарок. У поширених

листівках читаємо: «Обмежуйся з куривом, а коли можеш то зовсім відмовся. Бо курення шкодить загально на твій організм, а особливо легені» [116, арк. 1018], «Куріння нищить твоє здоров'я. Куріння заставляє тебе принижуватися: жєбрати тютюну, красти його. Куріння робить тебе невільником тютюну. Тому не кури!» [120, арк. 245–246].

Отже, констатуємо, що проблема алкоголізму, аморальної поведінки охоплювала як низи, так і верхи підпілля та «процвітала» у період німецької окупації. Проте вже у 1945–1946 рр. ситуація, шляхом запровадження заборони та жорстокого контролю, змінюється [72, арк. 72].

Військова дисципліна також вимагала свідомого дотримання усіх наказів та розпоряджень. Отримані вказівки мали виконуватись пильно і своєчасно, а тим більше охоче, незважаючи на складність чи небезпеку [133, арк. 89]. Очевидці пригадують, що провідник Петро Полтава («Север») нічого не наказував і не приказував. Всі розуміли, те, що лунає з його уст, обов'язкове для виконання [194, с. 63], бо невиконання завдань чи наказів спричиняло занепад Організації [114, арк. 63]. Карою смерті 15 січня 1948 р. був покараний «Горлоріз» (Самбірський надрайон) за свою деморалізаційну поведінку, недотримання конспірації, самовільний розстріл «Комара» та свідоме невиконання організаційної роботи [45, арк. 1]. Також труднощі з дисципліною виникали унаслідок загибелі командирів, а згодом і їх нестачею. Повстанці у такому випадку, знаючи про слабкий контроль, поводитись самокритично і безчинно, навіть порушували правила конспірації та прогулювались зі зброєю селами. Впливало це і на матеріальне становище, оскільки через невиконання обов'язків окремих осіб, налагоджені процеси працювали не так ефективно. Так, 1947 р. поблизу с. Корчин Стрийського району, через недбалість та невчасну доставку під купою листя просто зігнило близько 60 кг сиру. Такий безпорядок виник після смерті «Корчака» [194, с. 66]. Траплялися випадки, коли за невиконання наказів, аморальну поведінку та недотримання вимог конспірації були вжиті слабші заходи покарання – переведення в інший район. Таку ситуацію спостерігаємо на

пізніших етапах існування підпілля. Такі дії були вимушені і вчинялися задля збереження кадрів [4, арк. 161]. До певних порушень вдавався і Ярослав Мельник («Роберт»), проте з метою якнайкраще налагодити роботу. Неодноразово найближчі друзі звертали йому увагу, що людині на такому становищі потрібно більше дбати про конспірацію. Часто на такі зауваги віджартовувався, бо постійно був у гарному настрої [62, арк. 9]. Водночас він постійно відвідував відділи та слідкував за тим, як здаються перші іспити партизанки в боях і сутичках із радянським ворогом. Не всі командири надавали цьому належну увагу [62, арк. 11]. 11 жовтня 1945 р. кару смерті через розстріл на Станіславщині присудили надрайонному референту пропаганди «Ролянду», який протягом восьми місяців саботував роботу (січень-серпень 1945 р.), не відповідав на повідомлення зверхників та ігнорував накази. Крім того, вів аморальний спосіб життя: пиячив, деморалізуюче впливав на жінок та мав венеричне захворювання [124, арк. 319]. Звідси бачимо, що не менш гострим було питання належних відносин між чоловіками та жінками. Гендерні стосунки були важливим аспектом національно-визвольних змагань, а роль жіноцтва у них – важко переоцінити. Конфліктні ситуації, які виникали на цьому рівні, є яскравим свідченням важких умов боротьби, через які моральний рівень окремих вояків сягав низових щаблів, а відповідна поведінка – передбачала розстріл.

Таким чином, існування будь-якої військової організації не обходиться без регламентування правил поведінки. УПА в цьому контексті не була винятком. Незважаючи на умови діяльності, керівний склад докладав усіх зусиль, щоб українські вояки боролись у лавах конкурентоспроможної армії. Свідченням високої організації, яка неможлива без дотримання військової дисципліни, є найдовша тривалість боротьби з тоталітарними режимами в Європі.

Підтримка дисципліни керівним складом за допомогою нагород та покарань, самодисципліни вояків, створення і діяльність спеціальних органів – дали змогу продовжити боротьбу за створення Української держави.

Наведені приклади порушень та встановлення відповідного покарання є підтвердженням дії законів у підпіллі та усвідомленням наслідків бездіяльності чи поблажливого ставлення до порушників. Маргінальні явища, зі свого боку, виступали свідченням складних умов діяльності, що виявлялися у пониженні морального-психологічного стану.

3.3 Гендерні відносини

На початку ХХ ст. гендерні уявлення в українському суспільстві не були до кінця сформовані. У процесі історичного розвитку склались стереотипи щодо традиційного сприйняття чоловіка як годувальника, захисника, мисливця та жінки як домогосподарки, матері. Проте у цей час відбувається руйнування таких основ, що було пов'язано із впливом моделі гендерних відносин країн Заходу. Відтак радянська влада взяла курс на зрівняння у правах і можливостях чоловіків та жінок. Це головне було зроблено шляхом ліквідації соціально-економічного ладу, який був основою приватної власності. Проте суспільство не було готове до таких перетворень, тому назріла проблема визначення ролі і місця жінки: опіка над «сімейним вогнищем» чи активне суспільне життя? Це у кінцевому результаті призвело до сумісництва, а неможливість чи неналежне виконання таких ролей відповідати очікуванням суспільства спровокувало хвилю негативу.

Такий самий погляд на цей аспект проблеми декларувався у тогочасних випусках україномовної американської газети «Свобода». Так, жіноцтво ділилось на дві групи: жінки-героїні, які долучилися до визвольної боротьби, та не менш героїчні – жінки, які опікувались домашніми справами. Перші гідно несли свій «хрест» та, незважаючи на великі втрати собі подібних, поповнювали ці лави та продовжували боротьбу. Другі – берегли українську родину від занепаду, руйнації чи розпаду. Вони створювали і берегли

культурне середовище, де формували у своїх дітей добрі манери, повагу та пошану, довіру; зберігали звичаї [405, с. 2, 4].

Водночас керівництво ОУН та командування УПА усвідомлювали усю складність перебування жінок у тогочасному суспільстві, тому у програмних документах декларували свою позицію: «за повну рівність жінки з чоловіком в усіх громадських правах та обов'язках, за вільний доступ жінки до усіх шкіл, до всіх професій, за першочергове право жінки на легшу працю, щоб жінка не шукала заробітку на праці в шахтах, рудниках та інших тяжких промислових і в наслідок цього не руйнувала свого здоров'я» [101, арк. 27].

Гендерні відносини пропонуємо розглянути на загальному рівні (між керівництвом ОУН і УПА та гендерними групами) та відносини на рівні «гендер – гендер».

Щодо характеристики гендерних відносин на загальному рівні, то в основному вони обґрунтовувалися «соціальною політикою» та вибудовувалися на основі гендерної ідеології – уявлень про те, якими мають бути гендерні ролі загалом, у нашому випадку, як повинні поводитися, виглядати українські підпільники та повстанці, їхній правовий та соціальний статус, взаємини з суспільством тощо. У цьому контексті відзначимо, що ретельний відбір та підготовка кадрів стосувався як жінок, так і чоловіків. Інструкція передбачала, що у ряди Організації може вступити кожний, без огляду на національне походження. Така людина мала любити волю та на смерть і життя вести боротьбу з фашизмом. Членом можна було стати лише після проходження двотижневого кандидатського стажування та згоди командування [137, арк. 120]. Також варто зазначити, що процедура вступу до лав ОУН не була короткотривалою та мала такий вигляд: кандидат → дійсний член → присяжний член. Кандидатами (симпатиками) були особи, які мали намір стати дійсними членами. Для них був встановлений шестимісячний термін кандидатства, під час якого керівні органи ОУН розглядали придатність такої особи для подальшої співпраці. При необхідності випробувальний термін міг скорочуватися або продовжуватись. Маючи кандидатський стаж, будучи

ідеологічно та практично підготовленим, а також при наявності двох поручителів (осіб, які вже є дійсними членами), склавши зобов'язуючу присягу ОУН, можна було стати дійсним членом [112, арк. 14]. Стати присяжним членом ОУН було ще важче. Окрім того, що така людина мала володіти високими особистими якостями, треба було таке звання заслужити практичною діяльністю. Встановлювався віковий ценз – 25 років та вимагався досвід роботи у лавах ОУН – три роки. Можливий був виняток для осіб, які мали особливі заслуги у визвольній боротьбі українського народу [112, арк. 15].

Вишкіл кандидаток мав на меті провести націоналістичне виховання та привити націоналістичний світогляд. При виявленні непослуху та неналежну покірність жінок, як і чоловіків, переставали вважати кандидатками. Тих, що стали вже членкинями, вважали фундаментом ОУН і кожен наказ для них мав бути святим. Усі особисті справи тепер підпорядковувались справам загальними. Окрім ідеологічного вишколу для дівчат, організовувався санітарний та військовий, які були покликані дати знання з надання першої медичної допомоги, а також відомості щодо роботи в розвідці, зв'язку, картографії тощо. Більше того, підготовка дівчат до роботи в підпіллі відбувалась згідно з положеннями загальних інструкцій. Зазначалось, що члени-жінки здатні до виконання таких самих завдань, як і члени-чоловіки, тому непоодиноким явищем була їхня участь у військовий діях, а відтак – в УПА, де показували чудові результати, зокрема, «володіли зброєю, коли зайде потреба, на рівні зі стрільцями» [112, арк. 13]. Самі ж учасники увіковічили цей порив у повстанчій пісні: «... ворог атакує, у грудях пече рана, а біля кулемета дівчина кохана ...» [101, арк. 26]. Промовистим вважаємо випадок, який згадується в україномовній американській газеті: «Старшина, який допитував і його протоколянт вирячили очі, коли дівчина поклала на стіл доказові речі: заряджену пістолу, повішену за звичаєм кримінального урядовця через плече, ампулку з отруєю, забруджену і пім'яту посвідку командування УПА і коперту з багатьма документами ...» [404,

с. 1]. Вікова категорія дівчат охоплювала 18–30 років. Усі вони вступили в лави та діяли на основі національних переконань і завдань [404, с. 4].

Проте аналіз інструктивних матеріалів дає підстави говорити про розуміння керівництвом ОУН і УПА гендерної ідеології як «патріархальної», тобто декларувався поділ праці між чоловіками та жінками, але ключовою ознакою є взаємодоповнення виконуваних функцій, а не протиставлення. Традиційні уявлення про місце жінки в суспільстві мали вплив на формування керівництвом ОУН і УПА гендерних відносин. Тому з огляду на психологічні особливості жінкам рекомендували опановувати «напівмирні» чи «мирні» професії. До уваги такої стратифікації брався психологічний та біологічний фактор, що простежуємо у збережених свідченнях: «На думку курінного, ніжність та інші особливості жіночої природи, не дозволяють їм ставати фронтовими вояками» [169, с. 107], тому керівництво заохочувало жіноцтво до виконання інших обов'язків: «...для жінки місце в Українському Червоному Хресті, в медично-санітарних пунктах по селах, лісових шпиталиках, у службі зв'язку, розвідці та відділах постачання. Праця в тих ділянках дозволяє підпільницям створювати для себе трохи легші побутові умови, що неможливо здійснити в бойових відділах УПА, особливо в тих, які будуть діяти у більшовицькому запіллі» [169, с. 107–108]. Це підтверджує також Інструкція СБ ОУН: «Жінки мають власне всі прикмети підступу, атракційність і це ставить жінку, як таку, що створює атмосферу для правдивого розвідчика» [176, с. 107]. Можемо твердити і про те, що такий розподіл «сил» не викликав заперечення у жінок. Під час інтерв'ю відзначають: «Мужчини борються зі зброєю проти гніту: проти німецького, проти російського, проти польського, проти кожного. Я помагаю їм, як тільки можу. Жінки можуть зробити дещо легше, аніж чоловіки...» [404, с. 4].

У збережених ідеологічних матеріалах чітко відзначається про «багатовекторне» місце жінок у тогочасному суспільстві, і відповідно різні соціальні ролі, які вони виконували під час визвольних змагань. Промовистими є думки такого змісту: «в боротьбі за Українську Державу, як

мати, так і українська дружина гідно сповняє свої обов'язки. Вона стоїть на осторожі святості свого вогнища, шукає друга життя, який, як вона, був би вірний своєму народові. [...] На ЗУЗ стає українська дружина як воїн-пограничник, заступається в обличчі переважаючих сил ворога за наші непорушені кордони. [...] А дружина українського революціонера-підпільника, переслідувана ворогом, гнана по чужих хатах, у важких матеріальних умовах бореться з життям, щоб виховати дрібні діти. [...] В лавах українських революціонерів стають побіч себе селянка і студентка, робітниця і урядничка. Разом з друзями поборюють вони всі труднощі підпільного життя, слабші не раз фізично, ніколи не скаржаться і не нарікають» [101, арк. 25–26].

Проте з утвердження радянської влади довіра до жінок була цілеспрямовано спровокована та підірвана радянською тоталітарною системою. Радянська влада, маючи на меті остаточно утвердитись на українських землях та послабити сили українських повстанців, активно залучала жіноцтво до викриття відділів ОУН і УПА. Діяли по-різному: від словесного переконання до повного арешту. Метод шантажу українських підпільників близькими людьми був одним з найбільш застосованих радянськими спецслужбами [406, с. 144]. Так, затримавши громадянку Юлію Крюченко («Уляна»), змусили її дати згоду на те, щоб видати органам МДБ свого чоловіка – провідника ОУН Василя Кука [145, арк. 52]. Через арешт Анастасії Яхторович (дружина Василя Забродського), планувалося провести удар по підпільниках, однак через відмову дівчини виконувати будь-які вказівки, операція була провалена [145, 96–97, 110].

Радянські спецслужби переманювали жінок та перетворювали їх на агенток. Робота агентом полягала в тому, щоб заслужити довір'я та навіть викликати любовні почуття у чоловіків-підпільників. Про політичну роботу мали право розпитувати лише у випадку твердого переконання, що їм вдалось вступити у тісні особисті стосунки. З цієї причини командування забороняло підпільникам підтримувати тісні контакти з жінками. При

наявності таких керуватись холодним розумом, а не серцем. На першому плані у вояка завжди мала бути Україна, а вже тоді – родина і дівчина [142, арк. 77]. Так, до прикладу, затримавши Осипу Мацкевич та допитуючи її, було встановлено, що вона співпрацює з українським підпіллям з 1941 р., її дім був місцем зустрічі, а сама вона належала до групи «Баяна» та підтримувала стосунки з «Орлом» і «Максимом». Використовуючи здобуту інформацію, її було завербовано під псевдонімом «Мирослава» [146, арк. 94]. Доля бути завербованою спіткала і Анну Бучко («Лена»), дружину провідника Болехівського районного проводу ОУН «Барвінка» – саме через неї силовики намагалися вийти на зустріч із її чоловіком [146, арк. 96–97]. Безперечно, жінки ставали засобом викриття українського підпілля. Підтвердженням цього слугує постать Євгенії Чеканської, яка, перебуваючи у тісних стосунках з вояками, забезпечувала їх продуктами харчування. Однак місцеве населення неодноразово звертало увагу на те, що досить часто вона буває у товаристві молодих радянських силовиків (агентка «Доля»). Це згодом і позначилось на долі повстанців, що дислокувалися у лісі поблизу с. Височанка Галицького району Станіславської області (тепер Івано-Франківської обл.) та чекали від неї приготовленого обіду. Вона його приготувала, проте вже за два дні у лісі сталась облава. Ще один випадок був пов'язаний із постачанням від неї воякам масла, замість якого повстанці отримали чимало облав. Іншого разу видала господиню, у якої переховувались вояки, за що та була арештована органами МДБ [58, арк. 1–2].

Такого роду «співпраці» були вимушені задля одного – збереження власного життя. Виконання завдань були недобровільні, а тим більше вступ у будь-які стосунки з радянськими силовиками. Про це яскраво свідчать факти небажаної вагітності та цілеспрямованого позбавлення від дитини [58, арк. 5]. Агентурна робота призвела до того, що Володимир Депутат («Довбуш») (сотенний «Опришків») полюбив «Оленку», яку усі вояки від самого початку називали «крупним большевицьким провокатором». Проте Володимир Депутат («Довбуш») у це вірити не хотів, лише після свідчень,

які дала СБ ОУН, він у цьому переконався. Така новина дуже похитнула його, тому він переживав, що через його особисті помилки потерпало підпілля. Соромно було за те, що любив таку «морально низьку» особу [36, арк. 53].

Щоб мінімізувати виникнення любовних романів як можливості проникнення агентурного елемента, керівництвом ОУН і УПА було започатковано окремі навчання для хлопців і дівчат [7, арк. 29–31]. Підтвердження цього бачимо у свідченнях Володимира Нечая: «досить гостро стояло питання щодо заборони вступати у будь-які зв'язки з жінками чи молодими дівчатами, бо часто серед них могла діяти більшовицька агентура» [95, арк. 239]. Тим не менше, діяли радянські спецслужби не лише через жінок. Арешту, шантажу, вербуванню, винищенню підлягали цілі родини підпільників. Чекісти добре розуміли, що сім'я – це слабе місце і вміло користувались цим [279 с. 405].

Щодо другого рівня гендерних відносин – «гендер – гендер» або «особистість – особистість» (різні за статтю), то для нього характерні ієрархічність та міжгрупова дискримінація (оцінювання власної групи вище). Найчастіше в підпільних реаліях така взаємодія відбувалася у професійній (діловій) сфері, що характеризується певними особливостями. У такому спілкуванні завжди присутня нерівність у займаних посадах і становищах. Загальновідомо, що члени-чоловіки в ОУН і УПА займали головно керівні посади, а жінки виступали у ролі підлеглих. Такі відносини обумовлювалися умовами діяльності та були наповнені високою емоційністю, що впливало на їх становлення та розвиток. Не менш важливу роль тут має і суб'єктивний фактор – особливості кожного з гендерів.

З вищезазначеного випливає, що стосовно жінок у міжособистісній взаємодії могли проявлятися утиски, недооцінення їхньої роботи (міжгрупова дискримінація) та інші прояви меншовартісності. Проте присутність жінок у підпіллі, незважаючи на політичну ситуацію та вимушені кроки, характеризувалась позитивним впливом на повстанців, бо створювала ілюзію

«нормального життя», оскільки молоді дівчата паралельно перебирали на себе роль опікунок, господинь, надавали психологічну та моральну допомогу [305, с. 94], а отже, виконували традиційну для тогочасного суспільства гендерну роль. На формування недискримінованих відносин впливало повною мірою виховання, а тому керівництво ОУН актуалізувало цю проблему та наголошували на шанобливому ставленні до жінок, які у визвольній боротьбі мали стати товаришками по духу, ідеї та праці. Окрім того, йшлося і про традиційну функцію – материнство, яке потребувало окремої шани та відваги у тогочасних умовах [115, арк. 48]. Факти підтвердження належного ставлення до жінок натрапляємо у спогадах про В. Мізерного: ««Рен» шанував і належно оцінював жінок за їхній вклад у підпільну повстанську боротьбу. Він подивляв їхню відвагу та посвяту у виконванні складних завдань, часто в незвичайно небезпечних ситуаціях. На пізнішому етапі повстанської боротьби «Рен» старався помагати нашим підпільницям, як лише міг. З великою вдячністю та особливою пошаною ставився «Рен» до жінок-селянок, з якими йому коли-небудь доводилося зустрічатися. Він високо цинив їхню допомогу, висловлюючи їм признання й подяку за їхню посвяту» [169, с. 107–108].

Простежити гендерні відносини на рівні «гендер – гендер» найкраще вдається на основі сімейних пар.

Можемо твердити, що певні утиски стосовно жінок у тогочасних умовах простежуються. проте це був наслідок умов боротьби, функціонування військової формації як ієрархічної структури і певною мірою бажання убезпечити їхнє життя. Варто додати, що чисельність жінок у підпіллі була у десятки, а то і сотні разів менша від чоловічої. В умовах війни та підпільного життя намагалися підтримувати дружні та рівні відносини, щоб уникати конфліктів і не ставити під загрозу боєздатність та діяльність ОУН і УПА. Командування та керівництво усвідомлювало, що жінки є активною і творчою частиною не лише суспільства, а й підпільного життя, а їхня участь потрібна для досягнення найвищої мети національно-визвольних змагань.

Тому закликалось створювати усі належні умови для роботи жінок у лавах ОУН і УПА [118, арк. 108а].

3.4 Морально-психологічний стан

Закономірно, що основою будь-якої організації є її учасники, а їх моральний, психологічний стан – запорука досягнення поставлених цілей. Більше того, без морально підготовлених кадрів будь-яка ідея приречена на поразку. Варто додати, що усталених моральних норм не існує. Усі вони під впливом реалій дійсності чи переконань у суспільному житті змінюються. Середина ХХ ст. стала викликом, оскільки обставини (політика радянської влади) склалися так, щоб цю моральність зруйнувати, а не підтримати чи «збудувати». Виходячи з цих причин, керівництво наголошувало, що життєві труднощі – найгірші побутові умови, голод, холод, страх, муки, тортури – не повинні зламати українських вояків [114, арк. 223]. Відповідно, у сотнях УПА, де було відмінне харчування, добре забезпечення одягом та взуттям, успішно проходили операції – панував позитивний настрій. І навпаки [90, арк. 176]. На внутрішні почування повстанців і підпільників великою мірою впливали умови лісового життя. Через те Назарій Данилюк («Перебийніс») був налаштований скептично та ставив під сумнів будь-які майбутні успішні результати. Важко давались ці умови проживання і частині низових ланок ОУН і УПА, вони погоджувалися на будь-яку зміну, тільки би вибратись з цього [93, арк. 37]. Однак їх побратими, будучи морально сильнішими – Ярослав Мельник («Роберт»), Микола Твердохліб («Грім») та інші, вірили, що рано чи пізно перемога буде за українським народом [90, арк. 177]. На основі їх настроїв простежуємо досить актуальну тактику «тотального опору», яка не асоціювала війну виключно зі справою армії, і не припинялась через те, що не розбито військо ворога чи, зрештою, результат боротьби не зводився до перемоги чи поразки. Суть цієї боротьби полягала у боях до

«самого кінця» за право бути українцями, боротьба, яка йшла за власний світогляд.

З огляду на це не можемо говорити про всезагальний та постійний морально-психологічний стан українських націоналістів у підпіллі. Розуміємо, що справа надто індивідуальна та суб'єктивна, тому нижче пропонуємо лише тенденції, які вдалося простежити на основі опрацьованих джерел і літератури.

Великий вплив на погіршення морального становища вояків мала саме політика радянської влади, тому поширеними були спогади такого змісту: «Командир та стрільці чуються не добре, бо по селах за квартирували гарнізони, не можна до села зайти доводиться мерзнути та голодувати, з цього приводу багато стрільців втекли додому та з'явилися з повинною» [59, арк. 10]. Унаслідок чого учасники ОУН і УПА мали пригнічений настрій та всі думки були про те, що рано чи пізно їх чекає арешт або ж – смерть [4, арк. 76–77]. В інструктивних матеріалах за 1948 р. наголошувалось на тому, що становище повстанців і підпільників на цей час характеризувалося великим браком стійких кадрів, які могли би виконати основні завдання активної збройної боротьби проти радянської влади та роботи серед населення західних областей в антирадянському націоналістичному дусі. До цієї ж проблеми, підпілля щоденно втрачало найбільш загартованих, перевірених, фанатично вірних націоналістичній ідеї, людей, яких не було ким замінити [92, арк. 82–83]. Усі випробування здатен був витримати лише молодий організм. Був період, коли лави ОУН і УПА активно поповнилися за рахунок старших чоловіків. Це було спровоковано другою хвилею мобілізації до радянського війська. Відповідно під мобілізацію до ЧА підлягали чоловіки віком до 50 років (така вікова межа декларувалась у наказі ДКО «Про мобілізацію радянських громадян у звільнених від німецьких окупантів районах Західної України і Західної Білорусії» від 25 січня 1944 р.) [251, с. 234]. Для того, щоб не йти воювати далеко від дому (були сімейні та з дітьми), люди, яким загрожувала така доля, – обирали підпілля. Проте

витримати довго такі умови боротьби вони не змогли, тому швидко «самозвільнялися». Правда, в більшості, не з'явилися з повинною і не викрили справжніх підпільників [36, арк. 38].

Зрозуміло, що матеріальне забезпечення і моральний стан вояків залежав від різних факторів: було обмежене, з одного боку, відсутністю зовнішньої підтримки, а з іншого – ненадійність допомоги з боку місцевих жителів. В один і той самий час відділи могли перебувати у кардинально різних ситуаціях. Так, можна порівняти становище сотні «Опришки» та сотні «Журавлі», які у листопаді 1945 р. дислокувалися у Станіславській області. Щодо перших можемо твердити про задовільний моральний стан вояків, відмінне технічне та господарське забезпечення: зброя, одяг, харчі, відсутність фактів дезертирства у відділі. Однак про таку ж ситуацію не можемо говорити щодо других. Погане матеріальне забезпечення позначалося на моральному стані вояків, що призводило до дезертирства. Вояки, босі та обдерті, по декілька тижнів переховувалися далеко в горах. Це пояснювалось більшою активністю більшовиків у цьому районі, що унеможлиблювало належне забезпечення відділу [118, арк. 131].

Крім вищезгаданих чинників, які негативно впливали на морально-психологічний стан вояків, не менш негативним був зимовий період. Він часто провокував різке зниження у настроях, ускладнював повстанське життя та робив вояків залежними від даху і вогню [90, арк. 176]. Коли дошкуляв мороз, відмовляли пальці, а зігрітися при ватрі не можна із конспіративних вимог, – складно шукати позитивні моменти у житті. Підтвердження цього знаходимо у звіті куреня «Підкарпатський» (за період 1 січня – 31 серпня 1946 р.). Йдеться про те, що у зимовий період значного погіршилось моральне становище вояків: брак харчів («за кожен кусок хліба мусіли платити життям стрільців»), холод змушував повстанців «боротися завзято на життя і смерть і вмирати по-геройськи, підриваючи себе гранатами» [129, арк. 180]. До цього ж, заборона покидати криївку призводила до розлуки з рідними. Відомо, що серед членів підпілля була велика частина вояків-

сім'янинів, жінок, які боротьбу за УССД поставили вище батьків, одного з подружжя чи дітей та жертвували теплими родинними відносинами [114, арк. 225]. Щоб зустрітися з рідними, хоча б на декілька хвилин, повстанці були готові до надто жертвних дій. Так, дружина Василя Андрусяка («Різуна», «Грегіта») пригадує, що на зустріч з мамою ішла босою по льоду, пізніше пливла водою, що не чула ніг, згодом бігла, доки ноги не стали гарячі. Застала матір змучену, хвору та постарілу, яка померла практично у неї «на руках» [188, с. 32]. Провідник ОУН М. Завгородній («Ігор»), залишивши малого сина, мріяв про зустріч з ним кожної миті. При такій нагоді, яку отримав згодом, спілкувався з ним ридаючи; вже як дорослий з дорослим, але все одно з елементами дитинства, батьківської любові, а водночас з невимовним сумом та думками про швидку розлуку. Говорили про родинні справи, ділилися переживаннями, цікавились життям один одного. Зі сльозами на очах завжди зустрічався і зі своєю дружиною [196, с. 35, 49]. Щоб мінімізувати смуток, сестра Григорія Легкого («Бориса») пробралась до нього в криївку. Це були одні з найщасливіших хвилин її життя. Вони цілувались, обнімались, обмінювались добрими та трагічними новинами [315, с. 76–78]. Командир ГВШ УПА Олекса Гасин («Лицар»), щоб втамувати тугу за дружиною та сім'єю, завжди при собі носив фотографію [194, с. 94]. Фото рідних при собі мав і «Орел», яке перед смертю тричі поцілував та розірвав на шматки. Юрій Будинкевич, сумуючи за своєю донечкою, яку залишив декількамісячною, зберігав у нагрудній кишені її шапочку та розлітайку. Радянські силовики, добиваючи його, всі речі розкинули по землі [385, с. 479, 481].

Говорити про особисте в лавах ОУН і УПА було заборонено. Проте спостерігаючи за поведінкою товаришів по помешканню, часто самі того не бажаючи, ставали свідками тих чи тих подій. Говорячи про Богдану-Марію Світлик («Долю») згадували факт, що раз на рік (переважно зимовий час) у неї був день, який вона присвячувала комусь з рідних або дуже близьких.

Після роботи старалася залишитись наодинці, заплющити очі та поринути у спогади. Можливо, у цей час молилась, можливо, плакала [194, с. 98].

Неминучим явищем, у військових реаліях, для українських націоналістів залишалися різного роду хвороби. Вони були спричинені як незадовільними умовами (холод, вологість), способом життя (слабке й нерегулярне харчування, гігієна, напружена нервово-фізична робота, розпуста), так і психосоматичного характеру (стрес, переживання). Відповідно також впливали на внутрішні почування підпільників і повстанців. Це призвело до того, що майже кожний член ОУН, УПА мав серцеві захворювання, важко переносив застуди, які нерідко давали серйозні ускладнення. Через брак відповідного харчування поширеною недугою стала цинга [99, арк. 27–29]. Іван Долішний пригадує, що морально важко було йому через те, що бачив страждання своїх побратимів. Одного разу, йому довелося стати свідком, коли вояку по коліно відрізали ногу, через зараження крові. Відповідних інструментів та медикаментів не було, тому лікар «Новокаїн» просто відрізав її ножівкою. Кінцівку хлопці закопали під смерекою. Усі були пригнічені тим фактом, розуміючи, що від каліцтва не застережений ніхто [385, с. 450].

Незважаючи на те, що у підпіллі була чисельною саме чоловіча частина суспільства, нерідко вони проявляли «слабкі» якості. Плач та сльози – явище, яке не одразу асоціюємо з вояком, проте умови не залишали іншого вибору. Перебуваючи на лікуванні у підпільній лікарні, один повстанець плакав у ганчірку, як дитина, інші – зривалися та виходили на двір. Розчулення викликало і розставання з бойовими побратимами, під час яких можна було почути плач і бачити поцілунки [36, арк. 25, 37].

Роздуми про важкість боротьби, можливу поразку та безвихідь мали великий вплив на вояків, що позначалось на їх роботі [57, арк. 3]. Водночас великою силою володів страх, опанувати який давалося важко. Це у своєму наслідку змушувало вживати крайніх заходів – передчасного закінчення життя. У повідомленні, що поширювалось серед українських націоналістів, читаємо: «26 вересня 1947 року трагічною смертю загинув районний

референт СБ Болехівського району друг «Бистрий» [Володимир Костів]. Застрелився сам без загрози збоку більшовиків. Перед тим був легко поранений, що спонукало др. «Б» до самогубства – невідомо» [93, арк. 2]. Часто важких умов проживання не витримували і жінки, що спонукало їх до думок про закінчення життя. «Я не хочу жити», – звернулася дружина до Василя Андрусика («Різуна»). На що він їй відповів: «Ти повинна жити, ти скоро мамою будеш, ти сильна, – витримаєш» [188, с. 43]. У записці до друга Ярослав Мельник («Роберт») писав: «Ситуація дуже тяжка. (...) Держіться кріпко і тримайте mocno терен. Якщо б біля мене трапилося нещастя, з вірою і повним відданням продовжуй роботу. Якщо загину – то гідно і дорого». Написаний текст був у смертельній небезпеці, коли життя трималось на останній нитці, однак жодного натяку про страх перед смертю [62, арк. 13–14]. Підтримка рідних у підпіллі часто виконувала велику психологічну функцію.

Вище акцентували, що люди, які довший час жили у підпіллі, були нервово вичерпані, тому на побутовому рівні могли спалахувати сварки. Будь-які непорозуміння, що виникали між вояками, керівництвом чи населенням, були лише на руку радянським силовикам, які закликали активно створювати такі ситуації та навіть більше того, давали прямі вказівки: «за всяку ціну треба вдержати стан непорозуміння між тереном і військовими. При всяких розмовах з командирами нарікати на теренові чинники, але робити це обережно, хай в першу чергу хтось почне нарікати, а ви вже різними репліками будете підтверджувати це. От мовляв «де вони знають біду, де вони знають вояка. Ніколи навіть на перегляд до війська не прийдуть, а накази давали б. Самі добре живуть, безпечно, по бункерах, добре їдять, а тому бідному воякові і їсти забороняють давати. От такий «Всеволод» сам не військовий, на війську не розуміється, а береться вам давати оперативні накази» [158, арк. 25].

Проаналізувавши усі доступні документи й виокремивши складні, напружені стосунки між членами ОУН і УПА, провідниками чи командирами, можна виділити дві великі групи конфліктних ситуацій:

1) *особисті* (неприязнь між окремими членами, співдіяльність представників різних поколінь, конфлікт між представниками різних етнографічних груп (буковинці, галичани, наддніпрянці), а також через жінок);

2) *організаційні (ділові)* (боротьба за владу в Організації, прояви амбітності та небажання дотримуватися статуту Організації, непорозуміння між командирами відділів УПА і тереновими провідниками, стратегічно-тактичні розходження).

Стереотипно асоціюємо конфлікти з негативом, не звертаючи увагу на позитив: на те, що таким чином можна отримати інформацію про діяльність, що мала прихований незаконний характер та, у кінцевому результаті, зміцнити стосунки між учасниками. Проте негативну сторону заперечувати не будемо, бо вплив її куди небезпечніший.

У цьому контексті пропонуємо розглянути при прикладі окремих осіб увесь згубний вплив конфліктних відносин. Так, досить непротими були стосунки між Назарієм Данилюком («Перебийносом») та Юліаном Матвіївим («Недобитим»), які виявлялися практично у всіх сферах, а тому безпосередньо впливали на життя Організації. Особиста неприязнь переростала у конкуренцію як у «професійній» діяльності, так і в ставленні до жінок. На цій основі «Недобитий» неодноразово перед стрільцями називав «Перебийноса» бандитом, «барахольщиком», радянським агентом тощо. З метою підриву авторитету поширював наклепи та погрози щодо фізичної розправи над ним [25, арк. 46]. Проте з метою морального послаблення чи навіть знищення Назарія Данилюка («Перебийноса») Юліан Матвіїв («Недобитий») вважав Дмитра Білінчука («Хмару») «його старим партизаном, який вичерпав себе фізично». Такого типу висловлювання мали загострити конфлікт з Дмитром Білінчуком («Хмарою») [25, арк. 47].

Непорозуміння щодо відповідності займаних посад також не оминула їхніх особистостей. Так, Назарій Данилюк («Перебийніс») наголошував на особі Юліана Матвіїва («Недобитого») виключно як кар'єриста, що не дбає про організаційні справи. Для підтвердження цього наводив факт, що «Недобитий» втратив як своїх, так і його вояків через відсутність відповідних знань та неналежну поведінку. Водночас оволодівши куренем «Степового», відібравши посади у «Тиміша» та Романа Тучака («Кірова»), шляхом хамства, інтриг та пліток, жодних позитивних результатів не здобув, а призначення його на посаду надрайонного референта СБ – ще одна помилка керівництва. Кар'єрне зростання, будучи при посаді, бажав забезпечити і своєму другові Петрові Кузьменюку («Морозенкові») референтові СБ Коломийської округи ОУН, якого висував на присвоєння звання хорунжого, проте жодних даних про нього не подав, а тим більше не вказав відповідних заслуг. Ніхто не мав на меті перешкодити цьому процесу, а лише задля справедливості взялися з'ясувати деталі [25, арк. 39, 50].

Радянська влада мала на меті спровокувати непорозуміння не лише між підпільниками Галичини та Буковини, а й між місцевими жителями загалом. Так, було заборонено перепливати річку Черемош: конфіскували човни та призначили силовиків для встановлення контролю над цією територією. Перехід був можливий лише через один міст, на якому перевіряли речі та документи [25, арк. 60]. На тлі цього протистояння «галичани – буковинці» траплялись навіть непоодинокі відмови у наданні військової допомоги у критичних ситуаціях, які несли загрозу не окремій території, а Організації загалом. Так, планувалося проведення спільної операції щодо знищення ворога одночасно зі сторони Галичини під керівництвом Ю. Матвіїва («Недобитого») та Буковини під керівництвом Н. Данилюка («Перебийноса»), однак вона була нереалізована через відмову перших. З цього приводу «Недобитий» категорично заявив: «Кого б'ють, нехай той і воює, мене ще не б'ють, то в мене нема ще необхідності воювати». З огляду на таку категоричність Ю. Матвіїв-«Недобитий» звинувачувався у несерйозному

ставленні до інтересів організації, а така поведінка гостро засуджувалась [25, арк. 35].

Варто додати, що буковинські вояки, які перейшли в Галичину, зазнавали побутових утисків. Найбільш гострою була заборона на отримання продуктів, тому періодично частина з них направлялася на Буковину за харчами. Зрозуміло, що це несло за собою втрату вояків, які пробирались через облави ворога. У збережених документах акцентується більше увага на односторонній неприязні з боку галичан. Так, наприклад, вже буковинці гостинно прийняли на своїй території курінь «Степового», не беручи до уваги територіальні розбіжності. Крім того, незважаючи на ворожі настрої Ю. Матвіїва («Недобитого»), йому пропонували, під час активізації облав в Галичині, знайти прихисток у більш безпечній місцевості на той час – Буковині. Однак той під впливом своєї незаконної дружини Омеляни відмовився, що призвело до трагічних наслідків [25, арк. 38].

Конфлікт стосовно жінок існував і між колишніми друзями Ю. Матвіївим-«Недобитим» та Д. Білінчуком – «Хмарою». Другий звинувачував першого у тому, що той підривав моральність організації своїми ганебними вчинками, зокрема незаконними стосунками з його дружиною Омеляною. З цього приводу пише: « Дуже мені дивно, що він мав відвагу говорити про свою високу мораль, бо його мораль коло Омеляни, а також коло молодиць в терені, добре знана як стрільцям, так і цивільним». «Недобитий» у свій захист прикривався вищою освітою, яка не дала б змоги піти на такі вчинки, але ж паралельно проводив різного роду заходи, щоб знищити «Хмару» як людину, яка сприяє викриттю неналежної поведінки та конкурента на жіноче серце. Варто додати, що врегулювання таких конфліктів було чи не найскладнішим, незважаючи на те, що вони мали суто побутовий характер. Третій стороні, покликаний встановити істину, будь-які рішення давались важко, тому здебільшого непорозуміння знаходили розв'язку між ворогуючими сторонами. З цього приводу Г. Легкий-«Борис» висловився: «Я ще такі справи не розбирав і не

хочу далі розбирати. Подайте один одному руки і справа на цьому хай закінчиться» [25, арк. 79–80].

Акцентуємо, що у судебнику ОУН за невиконання наказів передбачалось найжорстокіше покарання – кара смерті через розстріл. Унаслідок саботажу організаційної роботи такий вирок отримав «Гайдамак»; «Тис», зі свого боку, через невідповідне виконання наказів, «Снігур» – за неналежну поведінку щодо керівників [89, арк. 190]. Такі дії були вимушені з огляду на врегулювання дисципліни. Говорячи про конфлікти на цьому ґрунті, яскравою є ситуація, що трапилась навесні 1948 р. Правда, причиною до неї послугувало і важке моральне становище: референт СБ Львівського крайового проводу ОУН Ярослав Дякон («Мирон») і його заступник Богдан Прокопів («Степан») зі своєю охороною (8 осіб) при зіткненні з малочисельною ворожою групою склали зброю та втекли, залишивши у небезпеці референта СБ Рогатинського окружного проводу ОУН «Гармаша» з бойовиками, внаслідок чого останній загинув [113, арк. 82–83].

Вищеохарактеризовані реалії були відомі керівництву, яке всіляко намагалось їх виправити та зосередити увагу на піднятті морально-психологічного стану кадрів. Збереження віри у власну справу давала можливість здобути перемогу на пропагандистському і деморалізаційному фронті. Позитивно позначилося на морально-психологічному стані передання низки функцій УЧХ. Так, вояки були певні, що у разі потреби отримають належну лікарську допомогу. Зрештою, змогли відчутти себе у безпеці та потрібними [36, арк. 27]. Не меншу функцію виконувало читання літератури та газет [36, арк. 25], тому закликали забезпечувати підпільників і місцевих жителів друкованим словом у великих обсягах.

Окрім вищезгаданого, на підвищення морально-психологічного стану учасників визвольного руху впливав рівень підтримки місцевого населення, який загалом був високим, хоч у партійних звітах постійно наголошувалося на протилежному. Населення не тільки допомагало підпіллю їжею, одягом, надавало прихисток, але й інформувало про пересування, місця дислокації,

чисельність репресивно-каральних органів, саботувало державні програми, було джерелом поповнення підпільних кадрів, створювало організацію для боротьби з радянською адміністрацією, зривало офіційні заходи влади, збирало різноманітні свідчення, залучало нових членів, осіб, які проживали легально, збирало гроші, розклеювало, поширювало пропаганду тощо [4, арк. 45, 91, 104, 107, 141, 143–148].

Крім того, на формування морального обличчя повстанців великий вплив мав добрий фізичний стан, якого досягти можна було у процесі важкої праці, бо вважалося, що за таких умов формується організм, виховуються витримка, дисципліна, старанність та наполегливість [4, арк. 169]. Пропаганда здорового способу життя також посідала особливе місце. Передовсім закликали відмовлятися від чинників, які його послаблювали: розпусти, алкоголю, лінощів та інших шкідливих звичок, оскільки під їх впливом погіршується рухливість та втрачається бажання до проведення подальшої роботи, підпільник руйнує себе, а відтак – усю Організацію. Неможливість відмови від цих залежностей розглядалась проявом низької моральної вартісності та унеможлиблювала подальшу боротьбу у лавах підпілля [114, арк. 224, 320]. Фізичне здоров'я вояків закликали підтримувати за допомогою спорту. Моральний рівень підпільників завжди був на першому місці протягом усієї боротьби. Навіть упродовж 1951 р. на зборах давались рекомендації щодо боротьби з пиятикою і венеричними хворобами. Спершу було рішення, щоб всіх венерично хворих забрати з підпілля. Проте коли побачили, що в окремих районах, наприклад Надвірнянському, це набуло масового характеру, то прийшли до думки, щоб усіх хворих – лікувати, оскільки будь-яке інше рішення могло негативно позначитись на продовженні боротьби. Також було домовлено видати наказ по Станіславському округу про повну заборону вживання спиртних напоїв, а за її порушення запровадити розстріл [4, арк. 160].

Важливу моральну та психологічну функцію для вояків виконувала дружба, яку у вишкільних матеріалах ОУН трактували насамперед як

взаємну повагу та відповідальність, допомогу й співчуття. Відтак дружба – більше рішуче та відважне почуття, аніж сентиментальне (спільні співи, забави), яке ґрунтувалось на принципі «в вогонь і в воду» та відкидало будь-які прояви егоїзму і заздрості. Військові реалії, а з ними: стресові ситуації, хвилювання, страх сильно зближували учасників підпілля [114, арк. 63в.]. Приязні стосунки могли гарантувати виникнення меншої кількості конфліктів. На основі опрацьованих джерел, розуміємо, що взаємовідносини між членами підпілля впливали на моральну атмосферу й успішність проведених дій. Стосунки мали будуватись на взаємній повазі та довірі. Навіть більше того, підтримка дружності розглядалась як обов'язок вояків та велика внутрішня сила колективу. Позитивно впливали на моральний стан мали і приязні стосунки з командирами, що, безумовно, позначалося на всіх сферах діяльності. Виховання такого почуття відбувалося різними шляхами: роз'ясненням, переконанням, розкриттям морального значення цього поняття, а найбільше – прикладом. Прикладом справжньої дружби, що присутня протягом усього підпільного життя (при маршируваннях, простоях, боях, контактах з місцевим населенням тощо), але яка ніколи не переходить у панібратство [114, арк. 184–186]. Це простежуємо і на основі свідчень про «Різуна»: «в таборовому житті в лісі між стрільцтвом все можна було почути жарти, спів та його анекдоти. Ніколи не було так, щоб командир, проходячи попри стрільця, не запитав його, як йому живеться, чого йому бракує. Він умів по-батьківськи порадити і навчити» [163, с. 42] або: ««Різун» зробив на мене гарне враження. Він знаний мені ще раніше, відношення його до мене майже товариське. Ми говорили з ним на різні теми як військові, так і політичні. Він орієнтований і мудрий, вроджений повстанський ватажок. Користувався загальною любов'ю та пошаною стрільцтва і населення. В приватній розмові товариський, веселий, балакучий; в службових – конкретний і офіційний» [158, арк. 25]. Він був не тільки командиром, а й найближчим другом та опікуном. Характеризували його товариським і позитивним у час дозвілля, строгим та вимогливим – при військовій службі

[168, с. 226]. Дружні відносини підтримував курінний Павло Вацик («Прут»), якого вважають тінню командира «Різуна». Він у будь-який спосіб старався полегшити службу вояка. Окрім того, дуже важко переносив кожну звістку про загибель військових побратимів, особливо тих, що були обдаровані у цій справі. Стрільці ставились до нього з «повним довірям, бо знали його вже довго як успішного бойового командира» [168, с. 98]. Друкарка Дарія Малярчин, пригадує, що швидко подружилася з Анною Черешньовською («Ганею»), з якою ділася враженнями, співали пісні та допомагали одна одній [194, с. 48]. Теплі дружні стосунки були у вояків із командиром куреня «Перемоги» «Степовим». Він був дуже надійною одиницею підпілля. Усі його хвалили та підкреслювали його військову ерудицію, загалом був одним із здібніших командирів УПА [36, арк. 37].

Часто вживаними для характеристики українських націоналістів у радянській термінології є слова «бандити» чи «грубіяни». З цього приводу доцільно наголосити, що у лавах ОУН і УПА панувала взаємоповага. Навіть саме звертання «друже» мало великий прихований зміст. Траплялись випадки, коли своїх командирів чи провідників вважали не лише друзями, а й порівнювали їх з батьками. Вони часто могли розрадити, підтримати та заспокоїти. Яскраво це простежуємо у критичних ситуаціях: коли «Бей» не міг самостійно пересуватись, вояки не везли його на санях до лікарні, а несли на руках. Так хотіли засвідчити свою шану та віддячити за надану їм повсякчасну моральну допомогу [385, с. 478–479].

Звільнення від виконання обов'язків на короткий термін – явище, яке не часто поширювалось підпіллям. Проте з метою «внутрішнього» відновлення, воякам надавали дозвіл повернутись додому. Як правило, це було у надкритичних ситуаціях. До прикладу, М. Завгородній («Ігор») отримав таку можливість від районного проводу, коли захворів. Перебування у рідному домі було досить небезпечно, тому для нього облаштували дві криївки: в stodолі під соломою та під гноєм. Остання була не надто комфортна, однак надійна та тепла. Відпустка не означала повний відрив від підпільного життя,

зміни способу життя і т. д., у таких умовах конспірація мала бути у разі кращою [196, с. 36].

Отже, можна резюмувати, що, не менш важливий вплив на проведення боротьби мав морально-психологічний стан українських повстанців і підпільників. Від його рівня залежала подальша доля визвольного руху. Проте вже останній період боротьби характеризується вигоранням членів ОУН і УПА, тому командири та провідники наголошували на заходах, які мали на меті його підняти та виховували мужність, стійкість і витривалість, що мало зменшити вплив негативних подій.

Висновки до розділу

Зважаючи на умови боротьби, аспекти особистого життя: формування режиму дня, гендерні відносини, морально-психологічний стан регулювалися та були контрольовані професійною сферою – військовим і підпільним життям, що, зі свого боку, вимагало заходів щодо регулювання дисципліни, а відтак – запровадження системи правил, відзнак і покарань.

Режим дня українських повстанців і підпільників, передбачаючи час на харчування, сон та виконання військових завдань, виділяв час і для «власних справ». Проте рекомендації щодо його проведення чітко визначались та були спрямовані на досягнення всезагальної мети. Вільний від роботи час здебільшого спрямовувався на особисте виховання в націоналістичному дусі. Вивчення історії України, читання творів українських класиків, ведення щоденників, написання звітів практично не залишали часу для ігор, співів чи байдикування. Попри завантажений графік дня українські повстанці вже ж знаходили можливість для гри у шахи, фотографування та інших улюблених занять.

Відносини між чоловіками та жінками, які виключно стосуються індивідуальної поведінки, ставали справою війська та підпілля. Запроваджені норми чітко декларували позицію керівництва ОУН і УПА, виходячи із політики радянської влади, ситуації у суспільстві та українському підпіллі. З

огляду на цю проблему їх розглянуто на двох рівнях: загальному (між керівництвом ОУН і УПА та гендерними групами та міжособистісному («гендер – гендер»)), що дало змогу простежити усі запроваджені обмеження щодо жінок та загалом їхню роль і місце під час визвольного руху. Керуючись психологічними особливостями жіночої натури, керівництво навало перевагу їхньому залученню до так званих «напівмирних» професій: зв'язкових, машиністок, лікарів тощо. Проте це не було перешкодою для вступу у військову формацію на рівні з чоловіками. Як чоловіки, так і жінки, намагалися підтримувати дружні стосунки, які були запорукою проведення успішної боротьби, а відтак повага та розуміння ставали «позитивним кліматом» лісового життя.

Попри це важливою проблемою залишався морально-психологічний стан українських повстанців, який формували умови боротьби: харчування, одяг, лікування, зв'язок з рідними та місцевим населення, діяльність окупаційної влади, а також виховання патріотизму, власні успіхи в боротьбі з ворогом, дружба, віра у перемогу тощо. Усе залежало від індивідуальної стійкості членів ОУН і УПА. Паралельно простежено тенденцію, що початковий період боротьби характеризується більш високими позитивними показниками морально-психологічним стану, а починаючи з 1949 р. значно знижується. На цій основі активніше почали виникати конфлікти, які згрупували у такий спосіб: особисті й організаційні (ділові). Їх аналіз дає підставу стверджувати, що виникали вони на різних щаблях формацій визвольного руху.

РОЗДІЛ 4

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННЯ

Українські повстанці та підпільники – частина усього українського соціуму середини ХХ ст. Відтак їхній розвиток відбувався у тісному контакті та спілкуванні з іншими людьми, а усі життєві цінності та надбання були продуктом розвитку культури. Соціокультурна сфера трактується дослідниками різних галузей неоднозначно. Проте ключовими її компонентами вважають мову (спілкування), культуру та релігію. З огляду на сказане у цьому розділі пропонуємо розгляд вищезгаданих аспектів повсякденного життя, які, на перший погляд, виходять за його межі, а насправді – розбавляють буденність. Соціокультурна сфера, як і будь-яка інша, зазнавала трансформацій під впливом політичної ситуації, а відтак потребує дослідження.

4.1 Особливості комунікації

Загальновідомо, що комунікація – це процес людської взаємодії з метою обміну інформацією. Відомо і те, що комунікація є важливою складовою утворення суспільства, організацій, ключовим елементом існування малих об'єднаних груп тощо. Отже, про її важливе значення під час діяльності ОУН і УПА зайвий раз наголошувати не потрібно. У цьому контексті доцільно говорити про її форми та методи реалізації під час боротьби з окупаційними режимами. Та навіть більше, в період ретельної конспірації та прихованої діяльності.

Несприятливі умови боротьби стали викликом для керівництва ОУН та командування УПА, які внесли вагомі зміни у національно-визвольні змагання. Єдиний вихід, який було знайдено, – перебудова тактики, у якій

наймогутнішою зброєю стала конспірація. Вона не полягала в тому, щоб сховатися глибоко в підпілля та розірвати зв'язки з рідними чи загалом з місцевим населенням, вона не передбачала повного мовчання чи, як кажуть, «тримання язика за зубами», бо це було б лише свідченням бездіяльності та безчинності. Конспірація – це правильне ведення підпільної організаційної роботи у всіх сферах, не видаючи себе [126, арк. 2]. Таким чином, успішне продовження боротьби було безпосередньо зумовлене змістом та структурою комунікативного процесу на міжособистісному й організаційному рівнях та виявлялося в усній чи письмовій формі.

Найбільш ефективною формою передачі інформації вважається живе спілкування. За допомогою слів між учасниками бесіди можна швидко встановити зворотний зв'язок. Кращого результату можна досягти шляхом використання невербальних засобів: міміки, жестів чи тактильних відчуттів.

Міжособистісне спілкування – це безпосередній мовленнєвий контакт між людьми незалежно від гендерних особливостей, займаної посади, виховання тощо. Якщо у повсякденному житті словесна взаємодія між людьми розпочинається зі звернення до співрозмовника по імені чи з додаванням ще по батькові, то, потрапивши у середину підпілля, про ці особисті дані треба забути. Усіх учасників об'єднували псевда (псевдоніми). Їх особливість полягала в тому, що вони жодним чином не мали сприяти розшифруванню власника, позаяк не були пов'язані з їх справжнім іменем чи прізвищем, особливостями зовнішнього вигляду тощо.

Можемо твердити про те, що псевдо зазвичай отримували від командирів чи бойових побратимів. За загальним правилом, це відбувалось під час прийняття присяги. Вони могли бути зооморфного (назви диких звірів, свійських тварин, птахів тощо – «Яструб», «Цап», «Сокіл»), фітофорного (назви дерев, кущів, рослин тощо – «Сосна», «Дуб», «Хрін»), топонімійного (назви річок, гір, населених пунктів тощо – «Дунай», «Ворохта», «Чорногора») походження. Досить чисельними були прикметникові назви («Веселий», «Сталевий») чи похідні від імен («Орися»,

«Марічка»). Варто додати, що за структурою були здебільшого однослівні, рідше – складні [332, с. 276–278]. Призначення псевдонімів також регламентувалась. Так, у квітні 1946 р. було видано наказ про заборону та зміну псевдо, які характеризують людину з не найкращого боку. До таких відносили: «Різун», «Злодюга», «Лайдака» та ін. Заборонялось вживати псевда радянського та німецького походження: «Сталін», «Фріц», «Вишинський» тощо. Не рекомендували і присвоювати собі прізвища героїв національно-визвольних змагань: «Стецько», «Легенда» та ін. [44, арк. 1].

За правилами етикету розпочинати спілкування недоцільно без привітання. Незалежно від історичного періоду та умов, для українців це завжди був багатокомпонентний «ритуал». Так, з моменту вступу до формацій визвольного руху, всіх учасників закликали вітатись між собою націоналістичним гаслом – «Слава Україні! Героям Слава!» [94, арк. 86]. Проте лише в сприятливих для цього умовах. У час активної діяльності радянських силовиків, з метою самозбереження, рекомендували використовувати притаманні певній місцевості привітання. Поширеними були і релігійні: «Слава Ісусу Христу! Слава на віки!», «Христос Воскрес! Воістину Воскрес!» та «Христос ся рождає! Славити Його!» [114, арк. 235зв.]. Підсилювальними засобами служили невербальні жести. За їх допомогою передавались емоції та ставлення до співрозмовника. У спогадах читаємо: «Щиро здоровимося та міцно стискаємо один одному руки» [163, с. 62]. Рукостискання можна розглядати як символ довіри, поваги та, до речі, єдиний допустимий тактильний контакт і під час ділового спілкування. Наголошувалось на тому, що першими подавати руку мали провідники, командири або ж старші за віком члени підпілля. Під час розмови заборонялося надто близько підходити до співрозмовника – треба було дотримуватися дистанції [114, арк. 235]. У повсякденному міжособистісному спілкуванні були поширені й інші тактильні контакти. Як згадує Володимир Нечай («Еней»), при зустрічі з Миколою Долішняком («Буйтуром»): «... подали один одному руки, обійнялись та по-дружньому поцілувались» [163,

с. 243]. Поцілунки та обійми допускалися лише серед родичів чи військових побратимів.

При такому виді комунікації здавався би логічним та закономірним процес знайомства та обміну особистою інформацією. Проте не в підпіллі. Теми персональних даних (ПІБ, дата народження, місце народження та проживання, попередня робота, родичі і т. д.), власного минулого (псевда, функції, участь в гуртках, вишколах, боях тощо) та безпосередніх зверхників вважалися табу [98, арк. 247; 126, арк. 34]. Заборонялось говорити про організаційні справи при випадковій зустрічі з другом. Якщо потреба була нагальною, то вимагалось викласти матеріал максимально стисло та без будь-яких підозр у навколишніх [126, арк. 14]. Суттєво в таких ситуаціях допомагали невербальні домовленості між підпільниками, які узгоджувались заздалегідь. До прикладу, потирання голови долонею могло означати про організацію секретної справи, спершись головою на кулак – «давай, вийдемо зараз» та ін. [126, арк. 16]. Основними темами для розмови вважались політика та вояцьке життя [163, с. 62].

Складні умови життя не стали на заваді активному жартівливому спілкуванню. Згадуючи про Василя Андрусика («Різуна»), зауважують: «в таборовому житті в лісі між стрільцтвом все можна було почути жарти, спів та його анекдоти» [163, с. 42]. Варто додати, що сміх виконував велику оздоровчу функцію та був одним зі способів відволікання від тогочасних військових реалій та зняття напруги. Окрім того, розглядався як зброя проти ворожих режимів, бо «батіг сатири має великий вплив» [402]. У такій ситуації заборонялось розпускати плітки чи обговорювати інших осіб, а тим більше займатись ворожінням чи вживати прокльони, слова-паразити [114, арк. 235зв.].

Прощалися бойові побратими так само, як і віталися. Правда, «кожен, знаючи тверде революційне життя, прощався щиро-сердечно, – може вже й останній раз» [163, с. 247].

Комунікація з учасниками з-за межі організації відбувалась за правилом «про справу не говори з ким можна, але з ким треба». Висловлювання підпільників та повстанців мали бути надто обережними та торкатися лише теми, з приводу якої воно відбувалося [126, арк. 5, 35]. Закликали звертатись до цивільних: «пане добродію / пане добродійко!» та дякувати за найменшу допомогу [114, арк. 235зв.]. У будь-яких випадках заборонялось повідомляти про те, звідки прийшли та куди простували, а також про майбутні плани. Увагу треба було акцентувати на меті українського визвольного руху, внутрішньому та зовнішньому становищі, на критиці радянської влади та ін. [96, арк. 80; 98, арк. 248]. Одним із поширених засобів спілкування з місцевим населенням були збори. До прикладу, такі відбулись у селі Нижній Струтин Рожнятівського району Станіславської області (тепер Калуський район Івано-Франківської області) у приміщенні місцевого клубу. На зустріч з українськими націоналістами прийшли близько трьох сотень людей. В основному йшлося про бойкотування наказів радянської влади, а також про заборону використання радянської символіки чи інших матеріалів [67, арк. 268].

Організаційне (ділове) спілкування вважається своєрідною «кровоносною системою» для будь-якої структури, об'єднання чи групи людей, яких зближує процес щодо досягнення спільної мети. З огляду на це усі важливі внутрішні питання організації підпільного життя розв'язувалися шляхом скликання зустрічей або сходин. Щодо перших, то це не більше як двогодинна розмова командира чи провідника з підвладним, які мають на меті вирішити організаційні справи. Тобто участь у зустрічі брала мінімальна кількість осіб, а для спілкування – двоє. Для цього заздалегідь підготовлялося відповідне місце та час. Організація зустрічі не могла відбутись без домовленості про «виклик», «відгук» та «властивої клички» [126, арк. 22]. Так, наприклад, виконувач обов'язків господарчого референта Станіславського обласного проводу ОУН, згодом заступник референта пропаганди Крайового проводу ОУН Омелян Кочій («Левко») у повідомленні

до Надії Якимович («Оксани») вказував, що при передачі коштів їй доведеться зустрітись із Катрусею. При зустрічі використати кличку: «— Чи можна у Вас дістати кав'яр? — Вчора були із поліції і з'їли. Київ — Корсунь» [73, арк. 2]. Якщо зустріч відбувалась у нічну пору, то треба було відрекомендуватися, привітатись та приступати до з'ясування ключових моментів, з метою яких вона відбувалась. В іншому випадку — одразу, не гаючи часу, вирішувати поставлені завдання. Важливою умовою була максимально тиха розмова [126, арк. 6–7]. Під час розмови з командиром чи старшими бойовими побратимами наголошували стояти струнко та заборонялось тримати руки в кишенях [114, арк. 235].

Щодо сходин, а це більш масштабні зібрання, в яких брали участь усі учасники звена, і які тривали значно довше, ніж зустрічі, то у денну пору мали обов'язково проводитись у ретельно обраному приміщенні. На них не мали права приходити всі одночасно та одним шляхом. Так само і розходитись. Це все мало детально продумуватись командиром. Залежно від мети проведення зібрання поділялися на ділово-навчальні, святочні та контрольні, а залежно від учасників — на зенові та групові [126, арк. 76].

У підтриманні зв'язку з вищим керівництвом вирішальну роль відігравав провідник та його зв'язкові. Провідники мали право зустрічатися між собою, дотримуючись ієрархічного порядку, а для зв'язкових обирались найкращі члени підпілля, які діяли виключно за їх наказом. Зв'язкові, крім позитивних особистих, якостей мали характеризуватись мовчазливістю. Навіть серед товаришів заборонялось згадувати про будь-які адреси, місця зустрічі, клички, точки зв'язку тощо [126, арк. 12, 35].

Живий зв'язок у підпіллі був трьох видів і залежав від відстані: короткий (5–10 км, близько 2–3 години ходьби), середній (від 10 до 50 км, виключно у нічний час) та довгий (від 50 до 250–300 км). Якщо до живого зв'язку на коротку відстань залучали переважно жінок, то до інших — чоловіків. Чоловіки, що працювали на довгих дистанціях, були так званими «спецкур'єрами» та користувались велосипедами чи опановували їзду верхи

[97, арк. 202–203]. Лише їм було відомо про мертві точки – місця зустрічі для обміну інформацією, обговорення нагальних проблем чи здачі стислого звіту про виконання завдань. Їхня особливість полягала у розташуванні: територія ця мала бути не заселена, але з хорошим доступом до неї у будь-який час. Пунктом зв'язку могли бути і криївки, розташовані у гірських районах. Так, наприклад, у сховищі станичного на горі Цапул часто зустрічалися референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН Володимир Лівий («Митар»), провідник Коломийського окружного проводу ОУН Григорій Легкий («Борис») та референт референтури СБ цього ж окружного проводу Роман Тучак («Кіров») та ін. [72, арк. 188].

На противагу їм були створені живі точки, також місця для зустрічі, але вже у помешканні місцевого населення. Однак через небезпеку швидкого викриття, через особу господаря, були менш популярні. Та й, зрештою, не рекомендували часте їхнє використання [126, арк. 19]. Так, до прикладу, з агентурного донесення більшовикам стало відомо, що у жителя села Різдвяни Бурштинського району Станіславської області Богдана Казимиrowa часто збирались учасники ОУН, які були там і затримані [67, арк. 110]. Був спалений радянськими силовиками, через організацію в ньому зустрічей учасників ОУН і УПА, будинок Антоніни Атоман, жительки села Студінка Калуського району Станіславської області [67, арк. 117].

Варто додати, що при домовленості про зустріч недостатньо було повідомити лише про місце розташування: ретельно узгоджувалися додаткові знаки. Їх розташовували у 100–150 м від точки. Це міг бути хрестик, намальований крейдою на пеньку, подряпана кора дерева, вкопана в землю паличка тощо [126, арк. 20].

Варто зауважити, що у тогочасних умовах встановлення зв'язку було неможливе без топографічних карт [73, арк. 20].

Окремим засобом для комунікації з ЗЧ ОУН був радіозв'язок [97, арк. 204]. Так, у 1945 р. в Коломийському районі Станіславської області був затриманий викладач старшинської школи Трифун Гачіч («Гот»), який був

направлений в Югославію для зв'язку з Михайловичем щодо координації військових дій проти Червоної армії. Для контакту з проводом ОУН із Югославії мав використовувати радіозв'язок, для чого йому надали позивні, хвилі, коди [98, арк. 78]. У липні 1947 р. задля встановлення зв'язків з Проводом ОУН в англо-американській зоні окупації Німеччини, за кордон перейшов Іван Белейович («Дзвінчук») із групою людей у десять осіб. Василь Сидор («Шелест») надав йому шифри, документи та кошти. Серед них були радіошифри і ключі до них «вєгда», дав псевдоніми членів радіостанції «Захар» і графік її роботи. Радіостанція мала працювати 1, 10, 20, 30 числа кожного місяця на хвилі від 35 до 40 м. «Дзвінчук» також мав направляти листи про своє пересування на адресу с. Ясень Перегінського району Станіславської області (тепер с. Ясень Калуського р-ну) Даниїлу Василюшину. Ці листи від нього мав забрати «Клим» та передати «Шелесту». Однак підпільники були затримані на території Чехословаччини [72, арк. 79, 176–177].

Цікавим є факт про те, що в підпіллі були кваліфіковані працівники з радіозв'язку. Так, наприклад, «Іван», «Дуб» та Михайло Яремко закінчили англійську школу радистів (в Міттельвальді, Західна Німеччина), з метою діяльності на Західній Україні [74, арк. 31]. Тут вони отримали знання з будови радіоприймачів та мали практичні заняття щодо встановлення двостороннього радіозв'язку. Окрім того, вивчали коди та шифри, азбуку Морзе, топографію та особливості написання текстів симпатичним чорнилом [82, арк. 27].

Якщо ж передача інформації відбувалась письмово, то вирішальну роль надавали шифрам та кодам. Про звичайне листування та подачу інформації в підпільних умовах не йдеться. Повідомлення у письмовому вигляді мало відбуватися за принципом «пиши не те, що можна, а те, що треба» [96, арк. 80].

Наголошувалось на друкованому письмі, оскільки це ускладнювало можливість встановлення авторства, а при користуванні шифрами виключало

будь-які непорозуміння. Поганий почерк призводив до хибного прочитання тексту чи цілковитої безпорадності [126, арк. 54–54зв.96]. Зауважимо, що радянські силовики проводили широкий комплекс заходів щодо встановлення авторства за допомогою почерку. Останнім етапом було передання усіх зібраних матеріалів для графічного дослідження оперативному відділу Управління міліції, експерти якого давали відповідний висновок. У разі неможливості встановлення особи усі матеріали передавались експертам НКДБ чи МДБ УССР [67, арк. 236]. Про шифри та ключі до них знали лише адресат і адресант. Вони, крім того, мали між собою додаткові домовленості щодо ускладнення розшифрування тексту іншими особами. До прикладу, Василь Галаса, листуючись з Василем Куком («Лемішем»), після зашифрування кожних двох букв ставив довільне двозначне число, а після кожного зашифрованого слова тричі зашифровував букву «с». Існували домовленості щодо користування і книжковим шифром (більш поширений у Рівненській та Волинській областях). Командири по-різному домовлялися щодо підрахунку букв (з правого чи лівого боку), вирахуванням чи виключення розділових знаків тощо. Крім того, могли бути фальшиві рядки, зазвичай перші та останні, з яких розпочинали роботу працівники радянських органів [97, арк. 292, 296–297, 301]. Зазначимо, що зашифровані документи для радянських спецслужб становили «важливий оперативний інтерес», з ними наказували працювати в дуже обережній формі, але оперативно [70, арк. 49].

Розрізнити листування можна було і за звертанням. Звичайне повідомлення розпочиналось зі слова «дорогий ...», лист, написаний симпатичним чорнилом, – «колего ...», лист з використанням кодів – «любимий ...», а зашифрований – «шановний ...» [97, арк. 199].

На основі опрацьованих джерел, можемо твердити, що офіційні та напівофіційні листи мали чітку структуру написання. Ключовими моментами було звернення, лаконічні формулювання думок, а на завершення – побажання, дата та підпис. Яскраво простежуємо це на основі листа Богдана

Яцківа («Дениса») до референта СБ Долинського надрайонного проводу ОУН. Розпочинався словами «Друг «Олень»!», а даліше висвітлювалися основні пронумеровані проблеми, з приводу яких звертався адресант. У семи пунктах ішлося про підготовку до зими, засоби зв'язку у зимовий період, випадки можливого порушення подачі звітності, контроль за політикою більшовиків та інше. Варто зауважити, що виклад відбувався у наказовій формі без використання літературних засобів. Цікавим, проте, є закінчення: «Бажаю щасливо пережити зиму та зустрітись весною». Датований 10.XI.1947 з підписом «Денис» [96, арк. 327–328]. У листуваннях також ішлося про проблеми, з якими стикалися у підпіллі. Так, у серпні 1948 р. «200», звертаючись до «Шелеста» «Високошановний друг Провідник «02/8»!», писав про численні втрати та поранення, діяльність радянської агентури та її наслідки [97, арк. 151–154]. Варто акцентувати, що проміжок між написанням вищеаналізованих листів не є тривалим. Проте бачимо суттєві відмінності. Вони торкаються правил шифрування особистих даних на письмі. Очевидно, саме на період 1947–1948 рр. припадає «плавний» перехід від літерної подачі до цифрової. Додамо, що у цифровий формат переводили не лише дані адресата й адресанта, а й назви місцевостей, де створювалось повідомлення чи куди направлялося. Такі висновки можемо робити лише на основі аналізу збережених письмових документів, оскільки будь-яких інструктивних вказівок з цього приводу не виявлено.

Такі дії безпосередньо пов'язувалися з конспіративними вимогами та із забезпеченням неможливості прочитання тексту радянськими силовиками. Однак навіть ці заходи не стали на заваді більшовикам, тому практично у всіх збережених російських перекладах цих документів, у кінці тексту бачимо помітки щодо відповідного розшифрування. До прикладу, лист адресований «До 4-В» від «В-7», датований 3.X.1949, зі згадкою про «К-12» було розшифровано як лист провідника Дрогобицького обласного проводу ОУН і референта пропаганди цього ж проводу Володимира Фрайта («Владан», «Карб», «Жар») до референта пропаганди Самбірського

надрайонного проводу ОУН Петра Гаврилика («Верховинця») від 03.10.1949 р.. «К-12» – провідник Самбірського надрайонного проводу ОУН Опанас Шедний («Андрій») [97, арк. 143].

Поширеним як і в усній формі, було привітання «Слава Україні! – Героям Слава!» [97, арк. 166–170]. Правда, зазвичай подавалось у скороченій формі: на початку листа «С.У!», на завершення – «Г.С!».

Найбільш поширеним видом письмових робіт були штахети – організаційні записки. Виникає одразу запитання: на чому і як їх писали? Підбір матеріалу залежав від подальшого використання (переховування чи перенесення). Заборонялось такі записи робити у щоденниках, оскільки вони швидко привертали до себе увагу. Найкраще їх було виготовляти на матеріалі, що легко вшивався в одяг, а при русі не видавав звуку, а також був тонкий та м'який (легко було знищити). Більші за обсягом записи треба було фотографувати, а передавати невисвітленими. Рекомендували писати графічними та хімічними олівцями чи чорнилом. Якщо інформація була надто важлива, а штафета прочитувалась лише раз, – таємним чорнилом [126, арк. 54]. Щодо останніх, то цікавою була техніка виконання таких записів. Для цього треба було мати олівець синього кольору та виготовити так звану «кальку» – чистий аркуш паперу замальовували повністю олівцем, а потім протирали ватою. На іншому аркуші писали необхідний текст та прикладали лицевим боком до «кальки», а поверх накладали ще один чистий аркуш паперу. Так уся необхідна інформація відтискалась на середньому аркуші, який підлягав відправці, а «калька» й інший аркуш – знищувались. При написанні повідомлень таких способом заборонялося використовувати будь-які умовності [82, арк. 38].

Аналізуючи зміст таких записок, відзначимо, що вони характеризувалися стислим викладом тексту, відсутністю згадки військових звань (командир, провідник і т. д.) та особистих даних, не було також ніякої інформації про характеристику організації, її клітин тощо. Розпочинались зі звернення «До ...», де подавався умовний знак, число чи буква. Такі

організаційні записки не дозволялось зберігати, їх треба було знищити одразу після ознайомлення та запам'ятовування. Дозволялось важливу інформацію виписати на окремий аркуш [96, арк. 87; 126, арк. 33].

Не менш важливими були звіти, вишкільні матеріали, інструкції, репортажі тощо. Щодо них ставилася вимога писати ретельно й акуратно та навіть переписувати, зберігати у копіях, які робилися на друкарських машинках. Рукописи зберігати не дозволялось. Були теми, про які писати строго заборонялося. Таку інформацію подавали виключно усно. Це стосувалось кількісних показників: зброї, каси, учасників, харчів [126, арк. 33].

Зовсім іншими за стилем спілкування та зовнішнім оформленням були листи до рідних чи від них. Вони характеризуються великою кількістю пестливих слів, мінімально інформацією про організаційні справи, місця перебування тощо. У них можемо простежити особисті переживання чи риси характеру авторів. Такі повідомлення практично не датуються. У листі до молодшого брата Андрія Зиновій Тершаковець пише про своє добре здоров'я та моральний стан, погіршення становища церкви та натиск православ'я, турбується сімейними справами, переживає за батька з приводу смерті мами. Окрім того, не можемо залишити поза увагою його рішуче налаштування на продовження боротьби. Завершив лист побажанням здоров'я та передавав «привіт і поцілунок» найближчим рідним [31, арк. 1]. У листі до Василя Сидора («Шелеста») дружина звертається «моя пташко». Розповідає про свої переживання, викликані довгою відсутністю Василя, про погане матеріальне становище, а також про численні втрати та сподівається на швидку зустріч [97, арк. 176–177].

Водночас інформування місцевого населення Прикарпаття у письмовій формі відбувалося шляхом поширення листівок («За що бореться УПА?», «Вчителі!, «Молодь!» та ін.), газет («За волю України», «Повстанець Гуцульщини»), журналів («До зброї», «Повстанець», «Ідея та Чин») та інших друкованих матеріалів. Підпільні видання вважались чи не найбільш

правдивим засобом поширення інформації. Основне завдання полягало у тому, щоб викрити тоталітарний режим, а також його злочини проти української нації. Наголошувалось на важливості підтримання національно-визвольного руху.

Про передачу інформації та встановлення зв'язку за допомогою письмових повідомлень було відомо радянським силовикам, які вміло використовували це на свою користь. За допомогою агентів було встановлено, що Мирослава Павлишин, жителька м. Калуш, підтримувала контакти з українськими націоналістами та передавала «естафети» на адресу провідника Калуської округи («Беркута»), а також проводила розвідувальну роботу, яку подавала у формі звітів. Така її діяльність підтвердилася відповіддю на лист, який отримала ніби від хорошого знайомого «З» (Дмитра Вітовського («Зміюки»)), а насправді від агентки «Ганки» з лжебоївки «За Україну». Вона погодилась на зустріч та взяла з собою усі матеріали, які мала для друга, однак була затримана, а радянські силовики отримали чималу кількість документів для Дмитра Вітовського («Зміюки») та «Беркута», а також різну літературу [67, арк. 161–164]. Близько 20 естафет для підрайонного провідника ОУН Миколи Гошовського («Спартак») було отримано під час затримання пропагандиста Романа Влашина («Мирон») у селі Крехівці Станіславського району, а також випуски газети «Прикарпатська Україна» [67, арк. 169–170].

Таким чином, невід'ємною складовою повсякденного підпільного життя було спілкування. Однак конспіративні вимоги часу наклали на нього свій відбиток: воно виконувало не лише інформаційну функцію, а й навчальну, організаційну, виховну та навіть духовну. Комунікація ставала засобом боротьби з окупаційними режимами, консолідуючим чинником та способом зняття напруги чи подолання стресових ситуацій. Бачимо, що під час боротьби як усне слово, так і письмове – це палиця, яка мала два кінці: однаково могло допомогти та водночас – нашкодити. Тому керівництвом ОУН і УПА ретельно регламентувались теми для розмов між вояками, з

місцевим населенням та спілкування з приводу організаційних завдань. Важливу роль при усному спілкуванні відігравала мовчазливість, аналіз співрозмовника, а при написанні повідомлень – використання шифрів і кодів. Дотримання усіх вимог конспіративної комунікації у підпіллі розглядалось як чинник продовження власного життя, а відтак – Організації та успішної боротьби.

4.2 Відносини з місцевим населенням

Боротьба з радянською окупацією вимагала значного людського та матеріального ресурсу. Складніше її проводити, коли практично нема зовнішньої допомоги, а внутрішня ще й обмежена чи моментами відсутня через об'єктивні обставини. Тому соціальна база – місцеве населення (було і матеріальною) – це єдиний основний «стратегічний партнер» для українських повстанців. Говорячи про настрої тогочасного місцевого населення, важливо брати до уваги той факт, що свою діяльність здійснювало поміж двох вогнів: радянської адміністрації та війська – з одного боку, та вояків УПА, членів ОУН – з іншого. Як перші, так і другі, чинили на них тиск. Проте останні завжди пам'ятали, що вийшли з українського народу, тому тісно були пов'язані з ним та створили відповідно нерозривний і міцний ланцюжок. У цьому і полягала основна сила українського визвольного руху [96, арк. 3]. Учасники резюмують: «Місцеве населення створило УПА. Якби не їх підтримка, то нас і не було б. місцеве населення нас годувало, давало нам одяг; розвідку. Все що ми мали – було від пересічних українців. Без народної допомоги УПА не могла б утриматись і пів року, а ми воювали більше 10 років» [182, с. 61].

Закони повстанської боротьби передбачають неоднозначне ставлення місцевого населення до визвольної боротьби. Швейцарський військовий теоретик Ганс фон Дах визнає закономірним, що «така ситуація

змінюватиметься, причому щоразу більше, відповідно до того, як довго триватиме війна та окупація. Навіть якщо населення, всупереч твоїм очікуванням, загалом мляво реагує на твої потреби, то ти завжди зустрінеш людей, достатньо жертвних, аби послужили тобі у ролі спостерігачів, розвідників та інформаторів» [266, с. 17].

На початковому етапі проведення боротьби цивільні позитивно ставилися до вояків та намагалися усіляко допомогти. Вже починаючи з 1944 року, до акцій забезпечення УПА долучаються мешканці Станіславщини. Найбільше на такі заходи відгукувалось жіноцтво. Прямим доказом цього був захід 1943–1944 рр. під назвою «Різдвяні свята для неznаного вояка УПА», на якому люди готували пакунок для стрільців. Окрім різноманітного одягу та харчів, передавали тютюн та горілку, а також писали листи-побажання. Ці подарунки були роздані воякам під час Святої Вечері. Це спричинило великий вплив на підпільників, вони з великим трепетом відкривали подарунки та записки, які отримували. Розуміли, що разом з ними цілий український народ. Ці побажання вояки носили з собою і берегли як талісман [32, арк. 25, 39, 40].

Про співпрацю гуцульського населення з вояками згадує Емілія Стефурак: «місцеве населення, а головню жіноцтво із Союзу Українок ставилося дуже прихильно до свого рідного війська. Місцеві кравці й жінки пошили для всіх вояків нові уніформи, блюзи, штани й шапки-мазепинки. Шевці шили чоботи. Ця велика праця була розложена на кільканадцять сіл і вимагала багато посвяти. Не знаю, де люди дістали матерію, але уніформи шили з вовняного матеріялу, такого як тонкі коци. Всі однострої були зеленого кольору. Блюзки запиналися під шию та мали чотири кишені. Чоботи були пошиті з імпрегнованого матеріялу, а спід був шкіряний» [169, с. 281].

Варто акцентувати на тому, що українські повстанці усвідомлювали відмінність між сільським та міським населенням. Головно різниця полягала у способі життя, який впливав на інтелектуальний, культурний та духовний розвиток. Окрім того, важливим фактором був вплив радянської пропаганди на них. Звідси важливий напрям співпраці становили селяни. Це був

найбільш тривкий прошарок суспільства, який радо підтримував визвольну боротьбу та приязно ставився до ОУН і УПА. Вони старалися якнайкраще допомогти та виконували усі завдання у міру своїх можливостей [135, арк. 136]. Не менш важливою була співпраця з сільською інтелігенцією: священниками, вчителями, фельдшерами. На Станіславщині практична більшість з них підтримували визвольний рух та цікавилися націоналістичною підпільною літературою, світовими подіями, радо сприймали будь-які новини про поразки СРСР на міжнародній арені [135, арк. 113]. Продуктивністю характеризуються відносини з сільською молоддю, в основному з хлопцями, які проявляли інтерес до поповнення лав підпілля та самостійно проводили боротьбу з окупантом. Розповсюдження листівок відбувалося виключно за їхньою допомогою. Учні шкіл також чинили спротив шляхом бойкоту вивчення російської мови, а натомість співали революційні пісні. Промовистим є випадок, який трапився у Старих Скоморохах (Станіславська обл.): учні місцевої школи, коли дізнались, що у засідці з більшовиками загинув український вояк, вшанували його пам'ять хвилиною мовчання [136, арк. 118].

Куди важче давалась співпраця з міською інтелігенцією, оскільки встановити з нею контакти було досить складно. Вони були менш обізнані у справах визвольної боротьби, тому українські націоналісти були націлені на більш активну роботу: друк відповідної літератури, організацію зустрічей та масових заходів. Радянська влада, коли бачила будь-яку підтримку місцевої інтелігенції, свої дії спрямувала на її викорінення. Одним із шляхів було поширення агентури. Так, Василь Лесів («Гонтаренко») підтримував стосунки із агенткою-вчителькою, проте врятувати його життя вдалось за допомогою арешту останньої СБ ОУН [53, арк. 20].

Окремо доцільно звернути увагу на нечисельний прошарок – робітників, які були під постійним тиском радянської влади. Проте несприятливі умови праці, експлуатація, ненависть до ключових ідей розвитку СРСР лише посилювали підтримку ними визвольного руху. Правда,

дізнавались про нього лише за допомогою підпільної пропаганди, коли така була відсутня – втрачалась довіра. Робітники, попри усі перешкоди, допомагали розвідкою та виконували деякі доручення [50, арк. 43; 48, арк. 16; 49, арк. 17].

Варто відзначити про незначну чисельність на Прикарпатті українців зі східних областей, які також цікавились життям і діяльністю українських повстанців. До прикладу, у Вигодському районі був проведений мітинг з лісорубами, які працювали під постійною охороною. Вони проявили не менше співчуття та підтримку визвольному руху, аніж місцеві мешканці. З їхнього обговорення було зрозуміло про невдоволення окупаційним режимом та небажанням вести боротьбу. Правда, після того, як про це довідалося керівництво, – їх відправили додому [135, арк. 114].

Очевидно, вище йшлося про українців, а щодо інших національностей на Прикарпатті – росіян та поляків, то відповідно ареал їхнього розселення охоплював райцентри чи міста, а відтак вони працювали у радянській адміністрації та виконували ворожі вказівки [49, арк. 18]. Хоча траплялися випадки, коли польське населення на Дрогобиччині допомагало харчами, розвідкою та навіть бажало співпрацювати з українськими повстанцями. Проте останні розуміли, що такі дії були не щирі, а вимушені у зв'язку з важким становищем [134, арк. 247]. Щодо євреїв, то їхня спільнота на Прикарпатті була також досить чисельною, та і вони, працюючи в промисловості чи займаючись торгівлею, були на «вислужницькій» роботі [134, арк. 309].

В інформаційному звіті району Ворохта за серпень 1945 р. ідеться про те, що місцеве населення цілком приязно ставиться до українського підпілля. Лише незначна частина, близько 15 %, проявляють велику антипатію та переконані, що нічого вдіяти українські вояки проти радянської влади не зможуть [91, арк. 118]. Цілком очевидно, що така ситуація спостерігається у тих населених пунктах, де радянська пропаганда була розгорнута у більших масштабах і на постійній основі. Оскільки місцеве населення було вже

здеморалізоване такою політикою, то, відповідно, вірило в успішність боротьби українських повстанців і підпільників все менше. Таку ж ситуацію спостерігаємо і на території Калущини, Долини вже з літа 1945 р. [135, арк. 27]. У селах, де вояки УПА появлялися рідше, їх завжди зустрічали радо, навіть захоплено. Розпитували про проблеми, раділи за досягнуті успіхи. Українських вояків вважали за своїх захисників, месників за кривду [135, арк. 391]. Тому їй надавали продукти харчування добровільно: м'ясо, хліб, а вже великий товар (свиню, худобу) давали скупо [136, арк. 13]. Про добровільну підтримку місцевого населення визвольного руху йдеться і в документах окупаційної влади: під час військової операції, що проходила у Дрогобицькому районі (січень 1946 р.), радянські силовики у с. Брониця представились українськими націоналістами. Мешканці, довірившись їм, пожертвували їм кожухи, білизну, взуття, харчі. Окремі з них навіть накривали столи та частували «своїх» хлопців [154, арк. 62–66].

Окрім збору продуктів, місцеве населення також займалося вигодовуванням тварин для упівців. Так, наприклад, Єва Луцик у 1949 р. у с. Волосянка Славського району займалась утриманням двох корів для українського підпілля, які згодом віддала за наказом Никифора Зинича («Вітер») [18, арк. 15–16]. Окрім того, вона готувала сніданок, обід та вечерю для вояків с. Волосянка: Федора Буряка («Довбуш»), Никифора Зинича («Вітер»), Михайла Зинича («Байтур») та «Бистрого» [18, арк. 21, 44–45].

Проте траплялись випадки, коли матеріальна допомога була зворотна. Це простежуємо на аналізі інформаційних звітів по Перегінському та Долинському районах. Тут гірське населення (близько 30 %) у весняний період почало голодувати. Це було наслідком активних фронтових дій, які знищили усі посівні площі та викликали нестачу тяглової сили. В основному був відчутний брак зернових культур, що неможливо було вирішити через відсутність насіння. Нестача хліба була спровокована і численним перебуванням радянських військових, які харчувались за рахунок місцевих:

конфіскували зернові культури та навіть штучно створювали голод, забороняючи поставку харчів із сусідніх районів [135, арк. 116].

Відчутний позитивний вплив на відносини між повстанцями та місцевим населенням, на початковому етапі, мала діяльність відділу Суспільної опіки (СО), робота якого полягала у наданні допомоги потребуючим. Звітні дані наведено у таблиці нижче.

Таблиця 1

Звіт відділу Суспільної опіки по району Долина (жовтень 1945 р.)

[135, арк. 116]

Категорія потребуючих	Постійна допомога родинам	Постійна допомога особам	Одноразова допомога родинам	Одноразова допомога особам
Родичам підпільників	27	50	23	51
Родинам членів УПА	4	10	27	69
Виздоровцям	-	9	-	3
В'язням	-	-	22	43
Убогим	-	-	14	34
Сиротам	-	5	5	18
Похилого віку	5	9	3	9

До речі, на противагу СО радянська влада створила «жіночі ради». На думку українських націоналістів, це було здійснено з метою привласнення добрих справ [135, арк. 116].

За спогадами С. Вишатича, цивільні люди, які були перевірені, навіть копали для вояків землянки та облаштовували кімнати [164, с. 119]. Відомі випадки, коли жителі відбирали у п'яних силовиків зброю та передавали підпільникам зі словами: «Бийте, хлопці, бийте більшовицьких татар». Такі дії зафіксовані у селах Самбірщини та в районі Славського [104, арк. 156].

У звіті за червень 1946 р. по Дрогобицькому надрайону читаємо, що населення співчутливо ставиться до людських втрат у середині підпілля. Вони, окрім матеріальної допомоги, надавали підтримку в інформаційному плані: повідомляли про місця дислокації більшовиків і їх подальші плани [134, арк. 286]. Підтримка мешканців проявлялась через участь у відзначенні

націоналістичних свят. У такі дні селяни утримувалися від роботи, одягали святкове вбранні, відвідували Богослужіння. Усюди панував піднесений настрій, однак побоюючись подальших можливих репресій, утримувалися від демонстративних виступів чи коментарів. Сільські мешканці були більш обізнані в цьому плані і подекуди самостійно організовували вшанування тих чи тих героїв. Були випадки, коли самі розшукували підпільників, щоб дізнатись, коли і як проводити святкування (с. Фелиценталь Славського р-ну (тепер с. Долинівка Стрийського р-ну), 30 червня). Так, наприклад, у травні 1946 р. мешканці Станіславщини активно долучалися до відзначення дня Героїв: утримувались від важкої фізичної праці, а молодь несла квіти та вінки на могили борців за волю України. Таку ж роботу проводили на Зелені Свята, окрім покладання квітів, молодь на могилах запалювала свічки. Це спостерігаємо і навесні 1947 р., коли з власної ініціативи підростаюче покоління упорядковувало перед Великоднем та іншими святами могили полеглих вояків. Про подібне не можна говорити щодо міст, де більшовицький елемент був у більших масштабах. Тут місцеве населення було дезінформоване, тому про святкування завжди потрібно було повідомляти [104, арк. 136–137].

Місцеве населення Станіславщини, попри підтримку національно-визвольного руху, відчувало брак віри у власні сили. Підтримували морально повстанців, проте говорили: «Робіть, нехай Вам Бог помагає, а я Вам нічим не поможу»; сіяли сумніви щодо неможливості перемогти окупаційний режим. Проте швидко вони розвіювались, коли бачили активні дії УПА та пропагандистську роботу ОУН [135, арк. 40–41].

Однак, починаючи з 1949–1950-х рр., бачимо, що віра місцевого населення до визвольного руху відчутно слабшає. Люди, розчаровані та виснажені діями радянських силовиків, перестають вірити у перемогу визвольних змагань. Так, наприклад, із записки «Омеляна» провіднику Дрогобицького окружного проводу ОУН Володимирові Фрайту («Карбу») читаємо: «У село ходили два рази та вернулись з нічим. Якщо зуміли

здертися в село, то крім пари бульб (один раз зварити) більше нічого не можна було дістати» [109, арк. 149]. Не найкраща ситуація склалась на Коломийщині, про що було відомо Назарієві Данилюку («Перебийносу»), і який з цього приводу писав: «По усій території піднявся мавтьож і недовіра до Організації, усе населення чекало від керівництва будь-яких політичних рішень, щоб підняти моральну ситуацію та знайти вихід із важкого більшовицького становища» [110, арк. 61]. Василь Галаса, даючи свідчення, зазначає, що «місцеве західноукраїнське населення перестало вірити в нашу націоналістичну пропаганду, так як безперспективність боротьби підпілля ОУН стала очевидною для всіх. Населення ЗУЗ, за винятком антирадянсько налаштованих осіб, перестало матеріально допомагати учасникам підпілля, а тим більше – відмовлялись забезпечувати укриття у своїх домівках. Тому ми опинились у надто складних умовах і фактично ізольовані від місцевого населення» [110, арк. 302–303]. Вже у листі «Ромба» до «Роберта» читаємо: «місцеве населення дивиться на нас, підпільників, як приречених на смерть, співчуває, однак, не вірить в нашу перемогу і все менше хоче зв'язуватись з нами» [104, арк. 94].

Вагомо на підтримання зв'язку з українськими повстанцями вплинула наймасовіша депортація «Захід», яка розглядалася радянськими силовиками як ефективна боротьба з українським підпіллям, що призводило до збільшення кількості явок з повинною, перешкоджало оновленню членів в лавах Організації та підривало подальше продовольче забезпечення українських націоналістів [71, арк. 2]. Проте цілі проведення такої політики мали набагато ширші масштаби: викоринити духовні та культурні цінності українського народу, і водночас позбутися свідомого українського елемента. З цього приводу слушно висловився Володимир В'ятрович: «Навіть якби не існувало УПА, рівень та масштаби репресій були б не менші, тому що Сталіну йшлося про ліквідацію українців як національної спільноти» [397]. Під заплановані заходи вивезення підлягали усі повнолітні члени сім'ї засуджених, арештованих та убитих повстанців і підпільників. Неповнолітні

члени сімей також відправлялись разом зі своїми рідними [71, арк. 3]. У поданих звітах, у кінці жовтня 1947 р., читаємо: «По Дрогобицькій області операція «Захід» закінчена. Усього по області піднято, погружено та відправлено в ешелонах 4558 сімей, 14557 осіб. Операція пройшла організовано, конфліктів з бандитами не було». З них по Дрогобицькому районі – 375 сімей (1233 особи), а за звітом ОУН – з Дрогобицького району було виселено 575 сімей, з них: 746 жінок з дітьми, 395 чоловіків, що у сумі складало 1141 людину [66, арк. 61–62].

Обравши означений метод як дієвий у боротьбі з українським підпіллям, радянська адміністрація усвідомлювала, що веде боротьбу проти українського народу. Варто відзначити, що ні здолати, ні перемогти українських повстанців і підпільників депортаційним шляхом не вдалося. Мабуть, саме через провал планів, радянська влада надалі не проводила окремі масштабні операції, а звела їх до індивідуальних. Місцеве населення продовжувало вести боротьбу з радянською владою. Очевидно, що були нечисленні одиниці, в основному агенти, які приязно ставились до радянської влади. Населення розуміло, що всі дії, які проводять окупанти, мали на меті боротьбу з українським визвольним рухом та винищення української нації загалом [135, арк. 271]. Варто акцентувати на тому, що, попри увесь терор, залякування та інші злочинні дії, яких зазнавали мирні мешканці від радянської влади, вони були здатні на героїчні вчинки. Навіть після жахливої зимової блокади 1945–1946 рр., коли усі були затероризовані, місцеве населення постачало харчі та давало притулок повстанцям [135, арк. 185]; або ж проявляли свою підтримку будь-якими іншими способами, наприклад, долучившись 31 серпня 1946 р. до відзначення у районі Сколе свята Зброї: у цей день місцеві жителі відмовились від виконання будь-яких робіт, а натомість, святково одягнувшись, були присутні на Богослужінні [134, арк. 320].

Не менш яскравим свідченням ворожого ставлення до більшовицької влади був бойкот будь-яких культурних чи політичних заходів, а тому вони проводились під впливом застосування сили до місцевого населення. Так, за

згадками, у Станіславській окрузі ніхто добровільно не голосував на виборах. Були зафіксовані одиничні випадки волевиявлення і то із застосування терору. Всі інші бюлетені були кинуті у виборчі скриньки самими більшовиками [136, арк. 89]. Яскравим свідченням є випадок, який трапився у с. Лисовичі Стрийського району на більшовицькому мітингу (9.11.47 р.). Місцева жителька крикнула: «Нехай помре Сталін! Хватить йому жити!» [104, арк. 152]. Жителі с. Ралівка Самбірського району самі надавали підпільникам відомості щодо того, як знищувати ферми, оскільки розглядали це як можливість у подальшому самостійно працювати на своїх господарствах [104, арк. 161]. Ворожість місцевого населення до радянської влади була постійною. Проте селяни часто виконували забаганки останніх під тиском залякувань, терору, грабежу [50, арк. 40–41].

Таким чином, місцеве населення – це той чинник, який сприяв створенню ОУН і УПА; те середовище, яке допомагало певною мірою досягти поставлені цілі. Говорити про повсякчасні приязні чи не дуже відносини з українськими повстанцями та підпільниками досить складно, проте можемо твердити, що це був успішний тандем у боротьбі з радянським окупаційним режимом, учасники якого мали спільну єдину мету щодо майбутнього України.

Розглядати інший суб'єкт відносин українських повстанців – духовних настоятелів неможливо без вагомого впливу третьої сторони – радянської влади, вжиті заходи якої (масовий терор), передбачали знищення усіх супротивників. Такі дії були частиною трансформаційних змін усіх сфер життя, у тому числі й духовної. З огляду на вищезазначене, неможливо повноцінно висвітлити стосунки «повстанці – духовенство» без зображення загальної площини, у якій вони відбувались.

Загальновідомо, що ОУН поставила собі за мету збудувати Українську Самостійну Соборну Державу. Але не можна заперечити, що головною передумовою здобуття держави є якраз духовне народження народу [111, арк. 70–71]. Ба більше, аналізуючи події на західноукраїнських землях

середини ХХ ст., не замислюємось над тим, що допомогло зберегти національну ідентичність, дарувати життя спустошеним землям чи морально зневіреним людям, впливати на виховання молодого покоління, формувати культуру та зберегти історичну пам'ять у час, коли ідея України стиралась будь-якими засобами? Церква – це та соціальна та духовна інституція, яка протягом усієї нашої історії не стояла осторонь важливих державотворчих проблем і тісно була пов'язана з українським народом. З огляду на це радянська влада вдавалася до цілковитого знищення духовно-моральних вартостей українців. Тому паралельно з українським визвольним рухом велася боротьба з УГКЦ, шляхом цілеспрямованого послаблення впливу церкви на людей, радянська адміністрація підривала мораль серед народу.

З огляду на важливість релігійного чинника у розбудові держави та політичну ситуацію, співпраця духовенства з підпільниками не була односторонньою. Українські вояки мали надавати допомогу в плані відновлення УГКЦ, тому своїм важливим завданням вони вбачали оборону греко-католицької церкви. Священники, зі свого боку, мали стати на стороні ОУН і УПА, оскільки до цього часу лише одиниці з них розуміли сенс боротьби українських повстанців та співчували їм [156, арк. 15]. Про місію захисту та оборони греко-католицькою церкви йдеться також під час допиту радянськими спецслужбами В. Чижевського. 1945 р. було поставлено завдання щодо виготовлення листівок, які мали на меті проінформувати населення Західної України про підтримку церкви [81, арк. 231–232].

Уже на 1945 р. до підпілля увійшли священники, які були під охороною та на забезпеченні ОУН і УПА [81, арк. 233]. Так, відомо, що священники сіл Княгиничі та Помонята Станіславської області перейшли у підпілля та переховувалися на фальшивих документах, оскільки відмовились підписувати згоду на перехід у православ'я [136, арк. 148]. На парохів покладались різні обов'язки: відправляти Службу Божу, вінчати вояків, переховувати повстанців. Тим не менше, важливим є факт їх безпосередньої участі. До прикладу, настоятель церкви із села Криворівня Лука Дзеба

(«Богуслав») був призначений референтом пропаганди Косівського надрайонного проводу ОУН [107, арк. 71].

Окрім того, місцеві священники надавали воякам матеріальну допомогу. Одним з її найчисельніших виявів було забезпечення місцем проживання. Так, за свідченнями Богдана Фіголя (священник сіл Берлоги, Сваричев, Брошнів Станіславської області), він деякий час у своєму помешканні переховував Ярослава Мельника («Роберта»), а також спілкувався з керівним складом ОУН: Василем Сидором («Шелестом»), Миколою Твердохлібом («Громом»), Богданом Яцківим («Денисом»), Іваном Лаврівим («Нечаєм») та представницями жіночої референтури Ніною Посацькою («Уляною») і Надією Посацькою («Оленкою»). Важливо і те, що у будинку знайшли сховище і його родичі – Іван Гудзоватий «Дністровий» з дружиною, які переховувалися там з 1944 до 1946 р., та були повністю забезпечені продуктами від отця Богдана [102, арк. 400–401]. Настоятель храму села Пуків Рогатинського району облаштував бункер для Романа Шухевича. Отець Адам Яновський з цього ж району на подвір'ї свого господарства облаштував криївку для «Петра» [107, арк. 69]. З 1944 р. підтримував зв'язок з українськими націоналістами і парох села Волошиново Старосамбірського району Дрогобицької області (тепер – Самбірський р-н Львівської обл.) Володимир Диявил. У своєму будинку протягом 1947–1948 рр. неодноразово переховував референта пропаганди Самбірського надрайонного проводу ОУН «Верховинця». Отець, на прохання підпільників, у кінці 1948 р. відслужив молебень за полеглим вояком, на якому були присутні 30 озброєних побратимів. Окрім того, влітку 1949 р. надавав медичну допомогу пораненим воякам та забезпечив їх аптечкою. Внаслідок військової операції 8 червня 1950 р. на горищі отця було знайдено велику кількість націоналістичної літератури, яку писав особисто. За тісну співпрацю з підпіллям був заарештований [63, арк. 79]. До прикладу, священник села Брошнів Долинського району Станіславської області (тепер Рожнятівський р-н Івано-Франківської області) Ярослав Сов'як неодноразово давав кошти

повстанцям. Сума однієї допомоги становила не більше 50 карб. [102, арк. 387]. Отримали кошти вояки на Великдень 1848 р. і від отця Кіселевського (с. Стільсько, Миколаївський р-н, Дрогобицька обл.) [63, арк. 26].

В окремих церквах і монастирях облаштовували склади для зберігання зброї чи продуктів харчування. Так, парох с. Ворона Снятинського району за вівтарем під підлогою переховував підпільників. Вхід до місця був через спеціально облаштовані двері. Окрім того, переховував три гвинтівки, три гранати, два польові телефонні апарати, дві котушки військового телефонного кабелю та численну кількість брошур і листівок націоналістичного змісту [107, арк. 71]. Під час військової операції 21 березня 1950 р. у с. Дорожів (Дублянський р-н Дрогобицької обл., тепер Дрогобицький р-н Львівської обл.) було викрито два сховища із харчами, а настоятель місцевої церкви Михайло Матичак був заарештований [63, арк. 69]. Таких прикладів було чимало. Різною була лише кількість вилученого [102, арк. 73–75].

Кардинально іншим були стосунки з тими священниками, які перейшли на православ'я – їх ненавиділи та виганяли з сіл чи міст. Усі ті, хто зрікся греко-католицької церкви, отримав від українського підпілля листівки, у яких зазначалось про необхідність публічного зречення переходу на православ'я і відновлення попередніх обрядів богослужіння [135, арк. 250]. Траплялись випадки, коли СБ ОУН за невиконання таких «приказів» розстрілювала. Так, наприклад, трапилось із священниками сіл Кально та Тисів Болехівського району (Івано-Франківська обл.) [99, арк. 126]. У комунікаті зазначалось: «за перехід з греко-католицького обряду на більшовицько-православний [...], за ігнорування наказу, виданого Українською повстанською армією, в справі розірвання будь-яких зв'язків [...] з більшовицьким православ'ям, за вороже ставлення до революційно-визвольної боротьби українського народу [...]» [102, арк. 414]. Відомо і про факти виконання вказівок: священник с. Старі Кути Кутського району Станіславської області (тепер – Косівський р-н Івано-

Франківської обл.) у листопаді 1946 р. привселюдно в церкві, під час виголошення казання, зрікся православ'я і підтримав греко-католицьку церкву [136, арк. 36]. Підтримку у боротьбі з православною церквою надавало і місцеве населення, яке навіть чути не хотіло про будь-яке возз'єднання. Для бойкоту православних священників та церкви місцеве населення Станіслава ішло на службу в римо-католицький костел, та навіть хрестило тут своїх дітей, лише щоб не іти до православних. Керівництво ОУН та командування УПА закликали активно залучати місцеве населення до боротьби з православною церквою. Наголошувалось на необхідності відкликання тих, які правлять службу російською мовою чи перейшли у православ'я. Під процедурою «відкликання» малось на увазі вигнання із села. У випадку відправи російською парафіян закликали демонстративно залишати храми [97, арк. 140]. Із опрацьованих джерел маємо свідчення про такі випадки у Жидачівському районі під час одного із Богослужінь: місцеве населення демонстративно, покинувши церкву, відмовились бути на Службі Божій, яку самовільно вирішив провести православний священник. Лише після того, як повернувся попередній, – люди ввійшли до церкви та відновили Літургію [135, арк. 72, 101]. Не менш яскравим прикладом була відмова людей Долинського району іти до церкви на празник Воздвиження Чесного Хреста, коли дізнались, що відправу має служити православний священник з села Лолин [135, арк. 74].

Не менш важливу роль виконували монастирі. Випадків, коли українські націоналісти звертались до них про допомогу, було чимало. Особливо їх кількість чисельно зросла з 1944-х рр. Монахи, у міру свої можливостей намагались надати потрібну допомогу: харчі, медичний огляд, переховування. Однак є і свідчення відмови такої допомоги у зв'язку з можливими конфліктами із поліцією чи страхом бути арештованими [91, арк. 21–22, 132]. У монастирях часто переховувались учасники ОУН та вояки УПА. В одному з головних – Гошівському монастирі, свого часу переховувався референт пропаганди Долинського надрайонного проводу

ОУН Володимир Нечай («Еней»), який пригадує: «я прийшов до ігумена монастиря Гриня і попросив забезпечити мені переховування. Він залишив мене в монастирі. Тут я мав зустріч з референтом пропаганди Долинського надрайонного проводу ОУН Василем Косом («Беркутом») [107, арк. 80]. Монастирі розглядались також як платформа для проведення медичних курсів (санітарних вишколів) та пункти лікування поранених вояків. Відомо про організацію таких на початку 1944 р., на базі монастиря с. Підмихайловичі Рогатинського району Станіславської області. Вони тривали шість тижнів, а до навчання було залучено близько 15 підпільниць. Брала участь у їх проведенні та викладанні монахиня Таїса [91, арк. 134]. Настоятелька цього монастиря Полянська протягом 1945–1948 рр. переховувала тут підпільників, а також забезпечувала одягом, продуктами, а пораненим надавала медичну допомогу [107, арк. 71]. Сестри Василіянки Калуського монастиря також надавали активну медичну допомогу для підпілля. Неодноразово за їх сприяння госпіталі були забезпечені аспірином, гематогеном та іншими необхідними препаратами [2, арк. 52].

Співпраця селянства, греко-католицького духовенства, інтелігенції з ОУН і УПА мала свою тяглість протягом усього періоду українських визвольних змагань. Проблеми на релігійному підґрунті виступали чинником консолідації не лише серед мирного населення, а й з народною армією. Священники, селяни, вчителі, робітники – група людей, підтримка яких становила особливу цінність у протистоянні з радянською владою. Взаємодопомога та спільна мета змогли протистояти численним масовим та репресіям, що були спрямовані на знищення формацій визвольного руху чи залякування їхніх симпатиків.

4.3 Сімейна обрядовість

Значення обрядів для формування та утвердження національної самосвідомості нашого народу надважливе. Будучи невід’ємною частиною

повсякденного життя, вони розглядаються і як засіб збереження української ідентичності. У час боротьби з окупаційними режимами, складно, а зрештою, й небезпечно було дотримуватись їх у повному обсязі. Проте основний сенс та сакральний зміст, у підпільних умовах зберігся, а отже, можемо говорити про три основні обряди сімейної обрядовості, що пов'язані з біологічним циклом буття людини: народження, одруження (шлюб, весілля) та смерть (похорон).

Народження дітей та одруження – факти, які не одразу асоціюються з війною, однак мали місце під час визвольних змагань. Ставлячись з насторогою до сімейного життя в підпіллі, вище командування розуміло цінність родини для держави та підростаючого покоління зокрема наголошувалось на необхідності повноцінних сімей (батько, мати, діти) та забороні мішаних шлюбів [113, арк. 7]. Щодо смерті, все видається очевидним.

Виклад матеріалу пропонуємо у дещо «викривленій» послідовності, аніж ішлося вище, на перший погляд. Пояснюємо це тим, що підпільники та повстанці потрапляли у середовище ОУН і УПА досить молодими, тому перша обрядовість, з якою вони стикаються тут, – вінчання чи одруження, а далі закономірно – народження дітей та смерть.

Безперечно, під час ведення війни, а тим більше в підпільних умовах, з огляду на політику радянської влади щодо жінок, будь-які стосунки між чоловіками та жінками здебільшого розглядалися керівництвом насторожено. Однак варто наголосити на тому, що як дівчата, так і хлопці потрапляли у підпілля досить юними і, зрозуміло, що виникнення почуттів було особливістю їхнього віку. Аналізуючи людські історії з плином часу та через призму сучасних норм, не варто піддавати осуду їхні дії. Як зараз, так і тоді думки щодо доцільності стосунків у підпіллі кардинально розходилися. Так, багато дівчат, обравши шлях боротьби за УССД, щоб не ускладнювати собі життя, категорично відмовлялись від романтичних (тим більше статевих) стосунків з чоловіками. Щодо цього підпільниця Ярослава Саламаха у своїх

спогадах зазначає, що дівчата, які наважилися на вступ до лав УПА, вже характеризувались своєю сильною позицією, яка не мала послаблюватися любовними романами. Під час боротьби на перше місце вона закликала ставити військову дисципліну, а якщо таке зробити не виходить, – значить недоцільно іти у підпілля, яке не було місцем для стосунків з чоловіками та любовних справ [305, с. 596]. Таку ж думку підтримував В. Мізерний: «...повстанські умови не дозволяють на те, щоб вояки УПА або члени підпілля одружувалися. Супружжя зобов'язує до сімейних відповідальностей, які не легко поєднувати з обов'язками повстанця підпільника» [169, с. 108]. Окрім того, стосунки між чоловіками та жінками розглядались через призму поширення різних венеричних хвороб та інфекцій радянськими спецслужбами [279, с. 342].

Однак варто наголосити, що ні ОУН, ні УПА не були чернечими формуваннями, тому за великого бажання і необхідності, узаконити стосунки було цілком реально. Так, до прикладу, серед підпільників поширювали інструкцію СБ ОУН, у якій ішлося про те, що дозвіл на одруження видає провідник, а майбутня дружина має пройти перевірку СБ, бути морально стійкою, не заважати підпільнику [96, арк. 138]. Проте траплялись випадки, коли любовний фронт брав гору над військовим, коли повстанці грубо порушували приписи підпільної боротьби. До прикладу, референт пропаганди Петро Гаврилик (194, с. 52). Повстанці часто марили звичайним життям. У їхніх мріях були сюжети про створення сім'ї, а у побутових умовах охоче говорили про те, хто б кого взяв за жінку. Так, після зустрічі повстанців з родиною підпільника, Дмитро («Голуб») казав до Івана («Коцура»), що одружився б з його сестрою Оленою [38, арк. 19–20].

З огляду на це у лісових умовах лунало звичне: «Чи Ви згодні вийти за мене заміж?». Так звертався до медсестри «Тані» Ярослав Мельник («Роберт»). І вже через декілька днів на своєму весіллі Антоніна Король («Таня») була одягнена по-повстанчому, дуже скромно. Можемо твердити, що весілля проходило з дотриманням ключових українських традицій.

Вінчання давав у церкві знайомий священник, а після цього святкування відбувалось у школі, де молодят хлібом і сіллю вітали гості та навіть розбивали посуд «на щастя». практикувалася і традиція благословення. Позаяк батько «Роберта» був хворий, його замінив товариш – Степан Фрасуляк («Хмель»), а функції матері виконувала місцева вчителька. Зі сторони нареченої на весіллі нікого не було, тому під час благословення Антоніна Король («Таня») ридала. Степан Фрасуляк («Хмель») залишив виключно позитивні відгуки про дружину «Роберта» та відзначав її мужність: «(...) була не тільки вірною і тихою дружиною, але й відданою помічницею свого дуже здібного, імпульсивного, може не раз прикрого провідника Роберта. Вона ділила з ним долю і недолю. В тяжкій хвилині, під час наступу більшовиків на крайовий осередок в осені 1946 /перший сніг/ загинула з ним разом героїською смертю» [37, арк. 3–4]. До речі, через два тижні після цієї події планувалось відсвяткувати весілля провідника СБ «Митаря» з «Олею».

Про одруження, перебуваючи у підпіллі, Анастасії Вишиваної («Калини») у 1944 р із господарчим референтом Григорієм Гамкалом згадує її батько Федір Вишиваний. Вони узаконили свої стосунки, взявши церковний шлюб. Увесь процес відбувався у лісі, неподалік с. Городище Королівське Ходорівського району (тепер с. Городище Стрийського р-ну). Вінчав молодих священник, який був у сотні УПА. Все відбувалось так: у лісі стояв стіл, на ньому – релігійні книги та хрест, а після прочитання молитви нареченим одягнули обручки [9, арк. 41, 74, 77, 114]. Процес укладання церковного шлюбу міг відбуватись виключно за мирних умов. Через важкі умови вечірнє скромне вінчання у с. Посіч Тисменицького району 11 травня 1945 р. було і у Василя Андрусяка («Різуна») [188, с. 39].

З вищевикладеного можемо твердити, що процес вінчання міг відбуватись у польових умовах, або ж у місцевій церкві. Останнім способом поєднати свої долі вирішили повстанці Василь Савчин («Богун») та «Олеся». Священник села Кадобна, що на Калущині, погодився дати церковний шлюб, після чого молодята повертались до своєї домівки – лісу. Через зрадника у

своєму оточенні, одразу ж і загинули [195, с. 20–21]. Петро Федун («Полтава», «Север») займався організацією вінчання Івана Корчинського («Корчака», «Варяги») з Дарією Малярчин («Даркою»), навіть спланував, як, де і коли буде відбуватись весілля. Проте, як і попереднім, – не судилося. Смерть хлопця зруйнувала всі плани [194, с. 67].

Таким чином, практика укладання шлюбів є прямим свідченням того, що учасники як ОУН, так і УПА мали сформовану адекватну моральну та сімейну культуру, усвідомлювали усю важливість таких дій та їх наслідки. Варто зазначити, що керівництво розуміло усю важливість підтримки близьких людей для підпільників, яка виконувала моральну-психологічну функцію. Вести боротьбу, перебуваючи у складних умовах разом із рідними чи дружиною, було простіше [279, с. 404].

Народження дітей було другим важливим етапом подружнього підпільного життя тому звістки про таку подію часто піднімали настрій повстанцям та підпільникам. «Друже Провідник у Вас народилась донечка! (...) Друже! Маєте двійко діточок: народився ще і синочок». З таких радісних новин акушерки «Марійки» розпочалося 13 травня 1946 р. для Ярослава Мельника («Роберта»). Новонароджених назвали Віра та Роман. Діти росли кволими та часто хворіли. Відчувався брак свіжого повітря та нестача харчів. Через складні умови проживання в криївці, Віру на виховання взяла Віра Павлишин, а згодом Ганна Бучко [195, с. 18]. У 1945 р. збільшилась сім'я Миколи Яцури («Лимана», «Вира»). У нього також народилися хлопці-близнята: Павло і Микола [328, с. 76]. «Коли тобі родити?», – питав Василь Андрусак («Різун») свою дружину, на що отримав відповідь: «9–10 березня» [188, с. 44]. 9 березня Євгенії Гуцуляк («Мрії») стало дуже погано, в очах потемніло, а вже 10 березня 1946 р. народився син. Його батько загинув напередодні – 24 лютого цього ж року, тому хлопчик отримав його ім'я Василь. Пологи приймала акушерка села Хмелівка. Після чого матір чотири місяці із немовлятком проживала у місцевого жителя Миколи Романіва. Бойові побратими «Різун» до його сина ставились як до рідного та

турбувались за його подальшу долю. Додамо, що українські повстанці загалом ставилися до дітей як до тих, що є найдорожче у кожній нації, як до своїх послідовників [35, арк. 1]. Жити у підпільних умовах з дітьми було складно. Тому цю проблему можна було розв'язати двома способами: віддати дитину комусь на виховання, а самій продовжувати боротьбу; або ж разом з дитиною покидати підпілля. Василька чекала перша доля. Виховували його бездітні Марія та Василь Безушки. Долучалася до догляду за дитиною і мати, яка удень перебувала в криївці, а на вечір – вибігала до сина [188, с. 46–53]. Схожа доля спіткала донечку Михайла («Колодія») та Петрунелі («Оксани») Шемеляк, що народилась у підпіллі. Спершу її вихованням займалась місцева сім'я з с. Попелі Дрогобицького р-ну, а згодом вона була передана до дитячого будинку у м. Борислав [265, с. 100–101].

Добре, якщо народжувати дітей вдавалось у відносно спокійних та «мирних» умовах, проте траплялись випадки, коли цей процес був пришвидшений екстремальними факторами. Так, під час сутички з радянськими військами була присутня вагітна медсестра, яка дістала поранення. Втікаючи, щоб урятувати життя, переступала через величезну колоду зрізаного дерева. Організм отримав сильне виснаження та навантаження, тому народилося немовля, яке впало прямо на сніг. Лісом рознісся крик, і радянські військові одразу ж опинились на місці події. Піднявши новонароджену дитину вгору, кинули одразу на землю та прокололи холодним багнетом [385, с. 478].

Часто діти, проживаючи окремо від батьків, залучались до підпільної допомоги. Так, син провідника ОУН М. Завгороднього («Ігоря») передав батьковій штафету, у якій, як потім дізнався, ішлося про плани НКВД щодо зимових дій 1945 р. у Чорному лісі. Завдяки цьому повідомленню вдалося уникнути великих втрат [196, с. 35].

Якщо говорити про святкування дня народження, то традиції його відзначення не було, хоча святкування особистих дат, до прикладу, іменин, усе ж траплялися. Велику увагу приділяли Андріївським вечорницям, коли

організовували забави, співали та грали на гітарі. Зрозуміло, тоді ж у криївці перебували дівчата разом з хлопцями [194, с. 31]. Спільне проживання було досить поширеним явищем, незважаючи на заборони. Також на гостину, яка відбувалась переважно у чиємусь домі, сходились найближчі побратими та навіть хтось із цивільних. Пригадують, що 14 січня 1947 р. на святкуваннях іменин «Богуна» навіть вживали алкоголь, проте повстанці щораз нагадували у розмові між собою, щоб не вп'яніти [51, арк. 11]. На зимового Івана хлопці, щоб розважитись та привітати іменинника, зв'язали його та вимагали «викуп». «Корчак» не йшов на будь-які умови, та навіть злився, що приділяють до його особи стільки уваги, бо народився улітку. Проте зимові іменини для нього стали останніми – до літа не протримався [194, с. 29–30].

Крім того, невід'ємною складовою війни є смерть. З огляду на це, кожен учасник підпілля розумів, що його діяльність несе пряму загрозу життю. Проте погоджувався на це свідомо, добровільно та гордо і чесно дивився ворогові у вічі [114, арк. 222]. Героїчні вчинки проявляли не лише вояки-мужчини, а й жінки. Вони, розуміючи усю політику радянської влади, з метою збереження та невикриття українського підпілля, були готові на будь-які дії. Порятунком військових побратимів, надання допомоги пораненим, участь у боях – все це розглядалось як найвищий закон, попри пряму загрозу втрати життя. Військові реалії життя напряду наближали учасників національно-визвольних змагань з фактом можливого передчасного настання смерті. Під час бойових дій загибель вояків вважається закономірним явищем, якого, попри увесь трагізм, оминути неможливо. Повідомлення про смерть побратимів щодень розносилися Прикарпаттям, і його важко сприймав кожен, незалежно від того, був чи не був знайомий з полеглим героєм. Часто підпіллям ширились повідомлення такого змісту: «Смерть сотенного «Середнього» – командира повстанчого відділу «Летунів» була великою втратою для Калуської округи. УПА втратила ідейного та здібного повстанчого командира, який славив відтинок «Магура» героїським подвигом» [36, арк. 85, 51]; «Тяжко виходить миритися із думкою про смерть

сл. д. Командира, але така наша доля воїнів-революціонерів. Гинуть рядові, гинуть командири. Жаль усіх. Але поки ми живі мусимо іти далі» [97, арк. 60]; «Передаю Вам сумну звістку про смерть сл.д.д. «Горальні», який загинув в селі Воля Баранецька Самбірського району. Цей факт для нас дуже болючий і сумний. Вірю, що всі його знайомі цю фатальну звістку сприймуть з болем серця.(...) В обличчі смерті поставив себе по героїськи, бо прийняв бій (..) та бився до останнього набоя». З цього приводу наголошувалось організувати траурні сходи та вшанувати пам'ять вояка [46, арк. 1–2].

Керівництво українського підпілля розуміло масштаби цієї проблеми, тому під час вишколення особливий акцент ставило на підтримці задовільного морально-психологічного стану, а відтак здійснювалась профілактика можливих суїцидів чи, навпаки, наголошувалося на їх необхідності. Попри чисельні втрати кадрів під час прямих зіткнень з ворогом та отримання поранень, несумісних із життям, другою чисельною групою смертей ставали самогубства. Вояки УПА, члени ОУН та всі інші, хто будь-яким чином висловлювався проти ідеології комуністичного режиму, чинили спротив і вели боротьбу за свободу, одразу потрапляли до списків приречених на фізичне знищення: смерть чи депортації, які просто були справою часу.

Особливість суїцидальної поведінки полягала в тому, що самогубства у практичній більшості здійснювались не під впливом психологічних розладів (депресії, важких умов життя), а під впливом вимушених реалій – репресивна політика радянської влади (можливий арешт, заслання, заходи щодо викриття інших учасників тощо). Варто додати, що, навпаки, у небезпечних умовах збереження власного життя завжди брало гору, проте при небезпеці бути затриманими радянськими силовиками, смерть розглядалась як порятунок: не лише себе, а й побратимів. Виходячи з цього, відзначимо, що суїциди під час національно-визвольних змагань треба позиціонувати як явище соціальне, а не приватне, оскільки такі дії мали всезагальну мету – збереження

Організації та можливість продовження боротьби. Характеризуючи самогубства, класифікуємо їх у такий спосіб:

за причиною вчинення:

- пряме зіткнення з ворогом;
- потрапляння під слідство;
- особисті мотиви.

за методом вчинення:

- кульове поранення;
- підрив на гранаті;
- повішання;
- передозування медичними препаратами.

Для деталізації вищевикладеного наведемо декілька фактів. Так, під час викриття радянськими силовиками криївки на Станіславщині, виникла стрілянина, внаслідок якої був тяжко поранений «Богун». Однак сутичка тривала, а підпільник чинив геройський опір та навіть вбив одного ворога, але згодом, побачивши своє безвихідне становище (силовиків було близько 15-ти), «застрілює з власного пістоля» [55, арк. 24]. Віра Грозберг («Степанівна») випустила собі у голову три кулі, проте радянські силовики подбали про її реанімування в лікарні, повернули до життя [188, с. 52]. Михайло Барабаш («Махмет») пригадує, що його бойовий товариш Степан Чехінда підірвав себе на гранаті, щоб не потрапити у руки ворогу. Він також, не бажаючи здаватися живим, вистрелив із пістолета собі у підборіддя. Почав втрачати свідомість та ослаблений, щоб добити себе, намагався вцілити у скроню, проте не вдалося – поранив ліву руку, тому силовики затримали його [76, арк. 26–27]. Після десятигодинної облави на криївку застрелився Микола Твердохліб («Грім») разом із дружиною Ольгою Герасимович [64, арк. 7]. До речі, сімейне самогубство було поширеним у підпіллі. Таку долю обрала і вже згадана сім'я Михайла та Петрунелі Шемеляк, родом з с. Опака. Для того, щоб поранений чоловік не потрапив у полон до ворога, вона спершу

застрелила його, а тоді себе [265, с. 101]. Під час організації ворожих акцій щодо викриття криївок українські вояки найчастіше підривали себе на гранаті, оскільки старалися знищити і супровідні речі, які у жодному разі не мали потрапити ворогові: архіви, медикаменти, літературу, що було легко зробити саме у такий спосіб [47, арк. 6]. Саме так вчинив, наприклад, Василь Сушко («Веселий»). Перебуваючи у криївці, влаштованій під палаючою хатою, підірвав себе на гранаті та поранив ворога [265, с. 101]. Тіла таких повстанців радянські силовики забирали до райцентрів на упізнання.

Заслуговують окремого акценту суїциди, під час яких повстанці проявляли загострене почуття патріотизму. У такому контексті варто загадати вчинок провідника Підбузького районного проводу ОУН Степана Критчака («Мирона»), який перед тим, як вистрелити собі у скроню, попрощався із товаришами «Ромком» та Петром Коцком («Орестом»), вигукнувши: «Слава Україні!». Такі дії були вимушені через зіткнення з радянськими силовиками поблизу смт Східниця 4 листопада 1946 р. [105, арк. 141].

Проблема суїцидів не була локальною, такі ж випадки траплялись по усій території діяльності підпілля, зокрема, і на Тернопільщині. Наприклад, Михайло Чорний («Сірко»), Петро Худзій («Хмара»), «Слух» були поранені під час засідки, після чого дострелили себе з пістолетів [60, арк. 1].

Щодо самогубства безпосередньо під час слідства, то його вчинити було досить складно, позаяк радянським силовикам було відомо про такий можливий метод збереження організаційної таємниці. Тому при затриманні «особливо небезпечних осіб» їм одразу блокувались руки та ноги, перекривався рот. Проте спроби все ж траплялися, зазвичай за допомогою передозування різного роду препаратів. До прикладу, Ольга Гасин, щоб не потрапити живою у руки ворогу та не викрити свого чоловіка, мала намір вчинити самогубство шляхом отруєння ціаністим калієм [20, арк. 15–16].

Поширеним явищем в українському підпіллі було так зване альтруїстичне (героїчне) самогубство. Численні самопожертви українських

повстанців і підпільників є яскравим свідченням домінування у лавах ОУН і УПА психологічно сильних особистостей, у яких бажання досягнути загальної мети (створення УССД) перемагало над будь-яким страхом власної смерті. Така суїцидальна поведінка українських націоналістів була спровокована діями радянської адміністрації, яка різними засобами вела боротьбу проти українського визвольного руху.

За будь-яких можливих обставин, українські вояки старались забрати та поховати належним чином тіла полеглих побратимів. За сприятливих умов, похоронні обряди загиблих могли відбуватись у селах, що розташовувалися неподалік місця бою. Так, наприклад, у селі Зелене похорон загиблих воїнів проходив на місцевому цвинтарі. Увесь процес був дуже величавий та зворушливий. Місцеві майстри вирізьбили домовини та прийшли віддати шану. Люди були одягнені в національний одяг та сходились з усіх навколишніх сіл (було близько 2000 осіб). Окрім того, прощались зі своїми друзями і понад п'ять сотень повстанців, а місцеві священники служили панахиду та виголошували промови в націоналістичному дусі: «Цвинтар у селі Зелене зросивсь сльозами присутніх та постановою боронити правду, за яку полягли Воїни УПА» [169, с. 281].

При активних бойових діях такі почесні організувати було неможливо, тому могили виростали посеред лісів чи полів. Траплялися випадки, коли вояків ховали на полі бою, а за настання кращих часів переховували на місцевих цвинтарях [47, арк. 3]. Гідного поховання здебільшого не отримували як рядові стрільці, так і командири. Тому часто зустрічаємо спогади такого змісту: «(...) ніхто не знає, де спочивають святі тлінні останки. Без домовини, без старих, відвічних українських похоронних обрядів. Ні дзвони не дзвонили, ні свічі не горіли, ні васильки не пахли. Ні батько, сестра, мати не проводжали їх на той світ. Не кинули легкою рідною рукою грудку рідної землі на домовину. Ніхто не заплакав в останнє святими людськими сльозами над рідною могилою – про смерть «Роберта»» [62, арк. 17].

Вбитих повстанців, що потрапили до рук ворога, радянські силовики переважно голих привозили до села та викидали на вулицю, а рідних виводили на впізнання. Це було особливо жахливе явище, коли тіла під сонцем дуже швидко розкладалися [47, арк. 2]. Проте численними були і явища розкидання тіл вбитих повстанців на полях для собак [47, арк. 2]. Трупні героїв виставили радянські службовці і на публічний показ у Станіславі восени 1946 р. [62, арк. 17].

Таким чином, поховання полеглих чи замордованих вояків відбувались у різний спосіб: братські могили на місцевих цвинтарях, посеред поля бою, або ж окремі поховання родичами чи місцевими жителями [47, арк. 2, 4].

Підсумовуючи вищевикладене, акцентуємо на тому, що важкі умови боротьби не змогли нівелювати традиційну для українського суспільства сімейну обрядовість. Зважаючи на усі зауваги та застороги, середовище підпілля змогло зберегти українські звичаї та традиції, які підсилювались високою релігійністю. Одруження та народження дітей – події, які позитивно забарвлювали тогочасну повсякденність, максимально наповнену протилежними емоціями, викликаними смертю бойових побратимів.

4.4 Християнські та націоналістичні практики святкувань

Ключова особливість святкувань полягає у тому, що вони протиставляються робочим будням чи «повсякденному» повсякденню. Свято асоціюється з відпочинком, відновленням, встановленням рівноваги. Варто наголосити на тому, що святкування розглядались і як можливість орієнтування в часі.

Відтак торкаючись теми українських святкувань, що супроводжуються широким спектром звичаїв та традицій, неможливо оминати стороною релігійний чинник. Радше, їх реалізація вважається неповноцінною без нього. Не таємницею є те, що повстанці були глибоко релігійними людьми. Це ж

можемо простежити на основі обов'язкової відправи у неділю, щоденної молитви чи наявних хрестиках-оберегах, які конфісковувалися радянською владою при затриманні [82, арк. 187–188]. Щодо нерозривності святкувань та релігійного чинника яскравими є свідчення учасників: «У нас були капелани. В лісі ми проводили свята так само, як люди по селах. Тільки Служба Божа була не в церкві, а на поляні» [182, с. 62, 142]. Проте траплялись випадки, коли ця «висока релігійність» викликала подив у навколишніх товаришів, навіть, призводила до гострої словесної перепалки. Як свідчення, можемо схарактеризувати випадок, що трапився на Самбірщині: коли усі вояки збиралися лягати спати, один з-поміж них («Мирон») різко впав на коліна та підняв руки вгору, щоб промовити молитву. Побратим збоку почав вигукувати фрази на кшталт того, «що ти робиш?». Лише після того, коли молитва завершилась, той йому відповів: «Друже «Зелений», кожен робить те, що йому подобається. Ви не знаєте потойбічного життя і вам ніхто не перешкоджає». «Зелений», коли почув про потойбічне життя, відверто знервував та голосно з насмішкою почав перепитувати чи вірить «Мирон» у життя після смерті, можливо, стане ангеликом тощо. «Мирон» на це спокійно відповів, що віра в Бога формує та виховує людські якості, а виховання через церкву ще більше вдосконалить їх. Атеїзм як форма вірування – це політика радянської влади. Розійшлись побратими мирно, з думкою, що питання релігії є виключно індивідуальним, однак у час боротьби з радянською владою – ключовим [197, с. 164–165].

Керівництво ОУН і командування УПА розуміло, що духовне збагачення народу, а з ним і учасників українських визвольних змагань, є головною передумовою створення Української держави, а спільні релігійні переконання – консолідаційним чинником [111, арк. 70]. Тому на цій основі, активно видавались інструктивні матеріали щодо спільного відзначення релігійних свят. Найбільш поширені, деталізовані та обов'язкові були інструкції щодо відзначення Різдва та Великодня як основних празників християнської церкви. Поодинокі трапляються відомості щодо відзначення

Зелених свят чи вшановування окремих святих. Зрозуміло, що в умовах війни пріоритет надавався військовим справам, які брали гору у випадку наступу ворога.

Важливим періодом життя підпілля був Різдвяний час. У яких би складних умовах не перебували українці, підготовка до Різдвяних свят завжди навала сил і віри у світле майбутнє. Українські повстанці – не виняток. З початком боротьби спостерігається часте гостювання у місцевих жителів, які радо приймали повстанців. До прикладу, щоб додати святковості у ці дні, космачани організували для вояків урочисте святкування поблизу церкви, встановили націоналістичні декорації та виконували колядки [315, с. 65–67]. З поширених вказівок дізнаємось, що у кожній станиці мала обов'язково організовуватися Свята вечеря. Однак з масовими арештами, які проводила радянська влада, заборонялось проводити гучні забави, а тим більше – вживати алкоголь. Серед підпілля поширювали гасла «Свята святкувати без алкоголю». Заохочували до проведення імпрез націоналістично-революційного характеру, на яких мала відбуватись популяризація революційного руху [118, арк. 33].

У таких умовах Святий вечір 1945 р. пройшов радісно для куреня «Бойки» біля с. Сопіт Сколівського району. Ще напередодні вояки займались прикрашанням ялинки, біля якої передбачалося урочисте привітання зі святом. Першим до побратимів звернувся командир Михайло Бобанич («Трясило»), який вручив усім подарунки від місцевого населення. Це були пакунки з горіхами, медівники та цигарки. Хлопці, які пішли колядувати до місцевого священника, куштували смажену рибу та борщ з грибами [197, с. 82–83]. З приємними спогадами пригадують 6 січня 1945 р. стрільці сотні «Сурма» (у Стрільківському районі Дрогобицької області). Раділи передовсім з тої причини, що дочекались традиційного свята для українського народу, та що зможуть сісти до спільної вечері. Приємною несподіванкою була для них наявність святочних харчів, а також білого хліба та борошна, що в горах було поодиноким явищем. Кожен з присутніх чистив, латав чи зашивав одяг. Під

час вечері, яка швидко «зникала», усі колядували [168, с. 244]. Зрозуміло, що у повстанських умовах виникало чимало труднощів, щоб організувати святкування. Так, пригадують, що лавок усім не вистачало, сиділи на нарах та підлозі, а миски з їжею тримали у руках. Проте такі побутові незручності не впливали на атмосферу свята. Попри те було радісно та щиро, а наспівування колядок часто затягувалось аж до ранку. Крім того, могли проводити різні забави.

На Святий вечір готували вушка, вареники та бабульки, а також кутю, борщ, капустяні пироги, кашу з грушками, голубці, квасолу, гриби, горох та пампушки [30]. Окрім традиційних різдвяних страв, невід'ємним атрибутом святкувань залишались колядки, правда, дещо інтерпретовані на повстанський лад. За своїм змістом вони були радше не релігійні як найбільш поширений варіант на сьогодні, а побутові. Їх завдання полягало в тому, щоб висвітлити реалії визвольних змагань. Так, наприклад, усім відомі: «Добрий вечір Тобі», «Дивная новина», «Витай Ісусе» виконувались вояками на Прикарпатті відповідно «Гей, вставайте, браття», «Бій гремить за волю» та «Вставай народе» [141, арк. 3] (текст подано у додатку Г). Замінені слова були і в повторі колядки «Небо і Земля». Перший приспів виконували як зазвичай: «Ангели співають ...», а другий переробили: «Христос родився, Бог воплотився, Бог правди й любові, зірве всі окупи, зішле свободу нашому народу. Зітре голову Іроду» [182, с. 142]. Підпільники та повстанці, на свій страх та ризик ходили колядувати. Не таємниця, що і частково з метою отримання коштів для існування підпілля. Так, на Різдво 1947 р. у с. Долішній Угринів Станіславського району Станіславської області (тепер – Долішній Угринів Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.) з колядою ходили «Богун», «Юра», «Зенко» та машиністка «Іванка». Разом з ними колядували і цивільні люди. Тоді ж господарі їм платили від 30 до 50 карб. Усього вдалось зібрати 2500 карб. [51, арк. 10–11]. Часто навіть організовувались вертепи та поширювалась різного роду націоналістична

література [196, с. 44]. До речі, за коляду могли «платили» і грудкою цукру [194, с. 27].

Водночас важливо розуміти, що зимовий період, а відтак – очікування Різдва, не завжди викликали позитивні емоції. Це було спровоковано тим, що на відміну від цивільних святкувань, які звільняли від будь яких обов'язків, повстанська дійсність «диктувала» свої правила. Відтак цей період асоціювався і безперервним перебуттям у криївках, які покидати було заборонено та небезпечно. Тому з великим трепетом та цікавістю вояки та командування чекали свято Христового Воскресіння [168, с. 99]. Прихід весни означав і вихід «на волю», а це значить – і зустріч з бойовими побратимами, з якими розлучались на зимівлю. До речі, про місце весняної зустрічі домовлялися заздалегідь, а про їх безпечність довідувались від розвідників.

Процедура святкування мала подібну структуру до відзначення Різдва. На Великдень організовувались сходи, на яких виголошували звіт, після чого промовляли молитву, а тоді сідали до святкового столу, кому бракувало місця – розташовувався на землі [163, с. 84]. Часто Великдень асоціювався із початком нового року, який наставав після попереднього, що завершувався зимуванням. Тому часто у цей час і пожвавлювалась організаційна робота. Так, перший підпільний Великдень у Чорному лісі (1944 р.) викликав серед вояків неабияке пожвавлення. Велися масові роботи з підготовки, навіть споруджували капличку, у якій мала відправлятися святкова польова Служба Божа. Активно працювали куховарки, бо мали забезпечити на свята кращу, аніж зазвичай, їжу. У вечірній час стрільці приводили себе «до ладу»: стригли волосся, голилися, переодягались [163, с. 33]. Зрозуміло, що за приготування харчі також відповідало місцеве населення. Тому 1945-го дівчата зі с. Орів (Дрогобицький р-н) радо пекли для вояків паску, нарізали шинку та ковбасу. Проте й вояки у цей час не байдикували, а за наказом командира Михайла Бобанича («Трясила») впорядковували свій зовнішній вигляд [197, с. 154]. У переддень Великодня 1946 р. вояки куреня «Дзвони»

(відділ 73 «Лебеді») ТВ «Чорний ліс» майстрували довгий стіл, який накривали смерековим та яловим гіллям, а поверх – брезентом. У день святкування він був заставлений свяченим: яйцями, сиром, маслом, ковбасою, шинкою, паскою та іншими святковими ласощами, які отримали від населення навколишніх сіл. Дяк, який був серед вояків, «своїм гарним мелодійним голосом зразу тихо, а потім голосніше затягував «Христос воскрес-ссс...» ми підхопили і Чорним лісом понеслася воскресна пісня» [163, с. 84–85]. У відповідь на таке привітання гукали: «Воскресне Україна! Вовіки воскресне!». Після цього ділилися яйцями та бажали один одному веселого Христового Воскресіння [168, с. 103]. Не можна оминати увагою той факт, що святкування Великодня вимагало не лише зовнішньої підготовки. У цей час духовна проходила не менш ретельно, зокрема, вояцтво не забувало про велику сповідь, тому у часи меншої активізації радянської влади на Прикарпатті (до 1946 р.) відвідували місцеві храми, або домовлялися про необхідність зустрічі зі священником у лісі. За свідченнями Михайла Дуди («Громенка»), вояки УПА за чергою відбували сповідь, коли до лісу прийшов «о. дек. Н.». Згадує і про те, що відбувались спільні походи у місцеві села до Плащаниці. Якщо ж організувати зустріч зі священником було неможливо, то такі функції перебирали на себе командири [403].

Наступними для відзначення були Зелені свята. Святкування на Прикарпатті повстанці також проводили разом із місцевим населенням. 1945 р. пополудні, українські вояки куреня «Прута» та відділу «Зміюки» організували у с. Недільна марширування чотирма колонами, з піснею на устах. Після цього відвідали могилу загиблих вояків 1943–1944 рр. Упорядкування цих місць зазвичай проводило місцеве населення. Так, у 1945 р. могилу у цьому ж селі, на якій був березовий хрест, прикрасили майовими гілками та шваром. Свято розпочав командир Д. Вітовський, який закликав вшанувати загиблих героїв хвилиною мовчання, опісля виголосив доповідь про значення визвольних змагань політвиховник ТВ-24 «Маківка».

Усі присутні мали змогу також почути декілька декламацій та разом заспівати «Ще не вмерла Україна» [168, с. 113–114].

Можемо твердити, що повноцінні традиційні святкування у підпіллі були радше винятком. Оскільки радянська влада (за допомогою силових структур), розуміючи любов українців до святкувань, намагалася скористатись цим та організовувала у цей час облави [168, с. 103]. Так, наприклад, під час морозяних Різдвяних свят 1945 р. у с. Рибне, біля Чорного Лісу був поранений «Різун», а цілий відділ у складних умовах (холод і відсутність харчів) перебував у лісі [326, с. 63]. Цього ж року більшовицька навала не дозволила спокійно відсвяткувати Різдво сотні «Сурма»: вже з самого ранку розпочались бої, які тривали до пізнього вечора. Вояки ще довго після цього блукали лісами, щоб допомогти раненим [168, с. 244–246]. Під час Святої Вечері відбулась зустріч вояків з більшовиками у с. Угольне на Стрийщині, проте лише роззброївши їх, не стріляючи та не вбиваючи, у таке велике свято, повернулись до святкувань [168, с. 104–105]. Йорданські святкування у боях з більшовиками пройшли у 1946 р., неподалік Сколе [326, с. 65].

Не менш важливими були націоналістичні та державні святкування, які розпочиналися у всіх підпільників прийняттям присяги. Взимку 1945 р. така процесія, що відбувалась у Калуській окрузі, проходила у польових умовах, де розміщувався вівтар та тризуб. Розпочиналась із виконання команди «Струнко!», «На плече кріс!», «Почесть дай», «Вправо глянь». Після цього наголошувалося на важливості присяги та віддавалась почесть тризубу. Коли звучав приказ: «До присяги!», хлопці знімали головні убори та піднімали два пальці правої кури вгору (на рівні очей). Тоді ж кожен повторював текст присяги. На закінчення священник відправляв молебень та панахиду за полеглими вояками. Після цього співав хор, вояки марширували та виконували «Ще не вмерла України», а тоді відбувалось скромне святкування [36, арк. 39–40].

Свято 1-го листопада на території Станіславщини розпочиналось із Богослужіння, після чого відправлялась панахида за борцями України, що загинули 1 листопада 1918 р. Обов'язково у кожній станиці організовувались святкові сходи усіх членів, правда, жіноча сітка проводила ще окремі. Розроблялась чітка програма сходи, яка передбачала такі моменти: 1. Декалог, 2. Хвилина мовчання, 3. Промови, 4. Декламації, 5. Довідка про події 1-го листопада 1918 р., 6. Молитва українського націоналіста, 7. Національний гімн.

Окрім того, святкову програму для населення розробляла суспільно-політична реферантура. Організовувались відповідні місця для їх проведення святкування, зазвичай у лісних масивах. Програма передбачала історичні довідки про події листопада 1918 р., декламації, пісні. Місцеве населення підтримувало такі заходи, залежно від населеного пункту, явка цивільних була від 1000 і менше. Водночас проводилась збірка на бойовий фонд. Так, наприклад, у с. Ямниця Станіславського району Станіславської області (тепер – Івано-Франківський р-н Івано-Франківської обл.) вдалося зібрати 14 000 карб, а Тисмениця – 9 700 карб. [136, арк. 239].

Свято Героїв відзначалось щорічно 23 травня та приурочувалося дню смерті Провідника ОУН – Євгена Коновальця. Інструкції, що поширювались на Станіславщині у 1940-х рр., наголошували на важливості цього дня та закликали членів УПА подбати про те, щоб він був святковим. Відповідно, потрібно було провести широку пропаганду серед населення. З цією метою поширювалась велика кількість святкових листівок. Окрім того, заборонялося виконання будь-якої роботи, домівки напередодні треба було прибрати, а всі установи прикрасити синьо-жовтими прапорами, перев'язаними чорною стрічкою [121, арк. 13, 25].

Залежно від місця проведення святкувань, вимагалось забезпечити відповідні декорації. Якщо дійство відбувалось під відкритим небом (десь у лісі), обов'язковою була організація святкового кутка, який розташовувався між двома деревами, і де, відповідно, встановлювались портрети

Є. Коновальця, С. Бандери та інших провідників української нації. Якщо дозволяли умови, рекомендували запалювати смолоскипи. У випадку проведення святкування у приміщеннях, оформлення було зробити простіше. Зазвичай декорувалася головна стіна, на якій висів килим, вишиті рушники, портрети Героїв, Тризуб, квіти тощо. Під портретами розташовувався стіл, вкритий вишитою скатертиною [121, арк. 20].

Відзначання пам'яті українських борців розпочиналось ще увечері 22 травня закритими святковими сходами, які передбачали: відкриття імпрези, двохвилинне мовчання для вшанування пам'яті Героїв, оголошення наказу Провідника та коротку промову. За часом вони тривали не більше 30 хвилин.

Уже 23 травня програма святкування поділялась на дві частини:

1. Закриті сходи членства і юнацтва;
2. Святкові зібрання в присутності місцевого населення

Програма передбачала зібрання біля могил вояків, відправлення святкової Літургії, концертну програму. Як правило, такі святкування розпочинались ввечері (приблизно 20:30) під церковні дзвони [121, арк. 11–12, 18].

23 травня 1946 р під час відзначення Свята Героїв у Чорному лісі був жалобний день. Не було чути ані веселої пісні, ані жартів. Після полудня усі вояки вирушили на площу поблизу Вовчанецької лінії. Саме там була облаштована могила з високим березовим хрестом, на якому майорів вінець, сплетений з квітів. Навколо могили, на усіх чотирьох кутах, стояла стійка. Розпочала вшанування «Пісня»: «Я, Дух одвічної стихії...», виступали й командири. На завершення пролунало: «Ще не вмерла». Біля могили вояки ще довго співали революційні пісні, а пізніше – у таборі біля ватри [163, с. 213–216].

Свято проголошення самостійності Української держави припадало на 30 червня. Цілком очевидно, що також було націлене на відзначення в широкому загалі, оскільки, мало на меті зблизити український народ з ОУН і

УПА. Закриті святкові сходи, що організовувались для членів підпілля, концертна програма для населення, збірка на бойовий фонд – мали знайти відображення у звітах [121, арк. 53]. Іван Долішний пригадує, що на третю річницю цього святкування була організована урочиста програма, яку бунчужний Василь Макаровський («Малина») понад тиждень, після виконання своїх обов'язків, складав зі стрільцями. На поляні облаштували відповідне місце: закопали стовп, поставили намет та лавки для учасників дійства. Були присутніми: курінь «Журавля», сотня Казимира Яворського («Бея»), сотня Володимира Верещинського («Ясьміна») та учні старшинської школи «Олені». Стрільці стояли вишикувані «п»-подібною лінією. На свято тоді прибув Роман Шухевич («Чупринка»), який добрався до місця святкування на гарних конях зі своєю охороною. Спершу відбувалось представлення, а тоді ж привітання полковника, який склав свої привітання та скандував усім відоме: «Слава!». На урочистостях був присутній священник та хор бунчужного Василя Макаровського («Малини»). Тоді ж розпочалась Служба Божа, яка була дуже мелодійною. Продовжив святкування мітинг, на якому висвітлювались ключові моменти боротьби українського народу та міжнародної ситуації. Завершилось таке святкування співами, забавами та жартами. Варто відзначити, що у цей день присутніми були дівчата, які навіть підготували свою програму. Усі вони проходили курси медсестер у с. Липа. Не обійшлося і без святкового обіду [385, с. 450–451].

Свято «День Української Зброї» (Свято боротьби), приурочене визволенню Києва від більшовицьких загарбників у 1919 р., відзначали 31 серпня. Як і всі націоналістичні свята, воно проходило у два етапи. Перший – внутрішньоорганізаційне святкування у межах підпілля: тут передбачалась доповідь про значення і роль такого святкування, виголошували декалог, підсумовували роботу за рік. Зазвичай участь брали усі члени, якщо це не порушувало вимог конспірації. Рекомендувалося цю частину проводити на закритих квартирах або ж у польових умовах. Найкращим часом проведення

вважався вечір. Другий етап – зовнішнє святкування з громадським загалом, яке поділялося на дві частини: політичну та мистецьку. Відкривалось воно, традиційно, виконанням Гімну України, а тоді – ознайомчі реферати щодо такої події. Форма проведення залишалась довільною, однак рекомендували концертний формат. Час зібрання обмежувався в часі – до 1,5 години. Окрім того, у день святкування проводили збірку на бойовий фонд та запалювали ватру [121, арк. 113–114].

Важливим елементом залишалося відправа святкової Літургії. Особливістю було облаштування у приміщенні церкви могили невідомого воїна. Над нею мали майоріти синьо-жовтий та революційний стяги, а також надпис: «Здобудеш Українську Державу, або загинеш у боротьбі за неї». Священників, зі свого боку, закликали виголошувати проповіді у дусі перемоги визвольних змагань [121, арк. 114].

14 жовтня – День створення Української повстанської армії та велике козацьке свято Покрови. З цієї нагоди командир «Чорного лісу» «Дунай» 1 жовтня 1947 р. видав наказ організувати вранці сходуни зі звітом, привітанням та виголошенням «Декалогу». Окрім того, двохвилинним мовчанням вшанувати пам'ять про усіх полеглих вояків УПА і учасників збройного підпілля, що загинули в 1942–1947 рр., обов'язково згадавши «Савура» та «Роберта». Закінчити свято рекомендувалося виконанням: «Зродились ми ...» та «Маршем УПА- Захід» [163, с. 111–112].

Таким чином, практики святкування під час визвольних змагань були одним зі способів зняття постійного стресу, відволікання від військових справ чи можливістю «повернутись» у дитинство. Важливо підкреслити і виховну функцію святочних націоналістичних зібрань, які мали на меті не лише сформувати в патріотичному дусі лави членства, а цілий народ зокрема. Релігійні празники, зі свого боку, були ще однією можливістю відчутти звичайне життя та зблизитись з місцевим населенням.

Висновки до розділу

Кожна людина у процесі своєї життєдіяльності, окрім задоволення фізіологічних потреб, потребує «психологічної їжі». Передовсім для людини як особи соціальної нею виступає комунікація з іншими людьми і не лише у межах «свого» середовища. Цивільне населення Прикарпаття та особи релігійного сану становили найближче оточення для українських повстанців і підпільників у цьому контексті. Відтак взаємодія з ними відбувалася за усіма правилами підпільного життя, а головно – конспірації, яка потребувала присвоєння псевдонімів, обмежувала теми для усних і письмових розмов, вимагала шифрування та добре маскуванню будь-яких зв'язків. Селяни, молодь та інтелігенція – це було середовище, яке уможливило продовження боротьби за створення УССД, незважаючи на численні репресії та переслідування. Тісний контакт, взаємопідтримка та допомога мали вагомий психологічний вплив.

Греко-католицьке духовенство у 40–50-х рр. ХХ ст. продовжувало відстоювати національні інтереси, відтак частина з них долучилися до визвольного руху та стали військовим капеланами. Інші ж допомагали матеріально чи сприяли національному вихованню молодого покоління, або інформували старших, шляхом виголошення проповідей, незважаючи на утиски радянської адміністрації, яка усіма силами намагалась встановити православне віросповідання.

Не менш складними характеризуються відносини із сільським населенням (з 1946 р.) як ядром українського визвольного руху. Радянська влада усвідомлювала, що це соціальна та матеріальна база, тому вектор боротьби з українськими повстанцями насамперед передбачав розрив їхніх зв'язків. Члени ОУН і вояки УПА постійно зосереджували увагу на необхідності здобуття прихильності міського населення, вчителів, робітників – тих, хто був під пильним наглядом окупаційної влади, а відтак – менш обізнаний у справах визвольного руху. Численні звернення про бойкотування

ворожих заходів, прохання про підтримку поширювались шляхом розповсюдження листівок.

Умови проведення боротьби не змогли повністю змінити сформовані традиційні моделі поведінки, чи викоринити повністю культурну складову, яка зазвичай асоціюється з «нормальним» життям. Позаяк дотримання традицій сімейної обрядовості позитивно забарвлювало трагічну і важку дійсність, зумовлену великою кількістю бойових втрат. Пристосовуючись до умов підпільного лісового життя, відбувались обряди вінчання, було чути дитячий плач і сміх, що було ознакою вирування життя.

Споріднені функції у цьому фокусі виконували християнські та націоналістичні святкування, які мали на меті згуртувати вояків, піднести їх моральний та патріотичний дух, а водночас служили засобом самоідентифікації, яку не вдалось зламати жодними репресивними заходами. У лісових умовах найбільшу увагу приділяли Різдвяним та Великоднім святкуванням. Місцеве населення будь-якими засобами намагалося забезпечити повстанців святковими стравами, а ті, зі свого боку, дбали про забезпечення відповідної атмосфери: проводили до порядку свій зовнішній вигляд, прикрашали місце перебування тощо. З активністю радянської адміністрації на Прикарпатті, Великдень ознаменовувався швидким приходом весни, а відтак настрої повстанців ставав куди кращий, позаяк це означало можливість виходу з криївок, у яких проводили цілий зимовий період. Не менш важливу роль відігравали святочні націоналістичні зібрання, які мали на меті сприяння вихованню в патріотичному дусі українських повстанців та цивільного населення.

Водночас святкування розглядались керівним складом не як можливість веселощів, а як спосіб підвищення згуртованості вояків. Властиво, у таких умовах, змінюється режим повсякденності, у якому знаходять вияв важливі способи поведінки, які у звичайний час досить легко вдається приховувати.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано та систематизовано історіографічний доробок, відтак відзначено, що наукові інтереси до означеної проблеми почали формуватися ще у перебіг українських визвольних змагань й активізувалися на сучасному етапі розвитку історичної науки. З огляду на широкий комплекс напрацювань їх згруповано за проблемно-хронологічним та регіональним принципами: діаспорна, радянська, сучасна зарубіжна та українська література. Усі вони різняться утвердженою світоглядною парадигмою дослідників, призмою висвітлення подій, рівнем і масштабами наявних наукових напрацювань, доступом до джерел, а також суспільно-політичними реаліями, які впливали на наповнення змісту. Так, особливістю діаспорних напрацювань, які частково формувалися під час визвольних змагань, є укладання героїчних праць діяльності ОУН і УПА, що були перенасичені суб'єктивізмом та політичною заангажованістю. Другу групу досліджень становить комплекс напрацювань радянської доби. Залежно від сфери поширення його поділено на дві групи: для пересічних громадян і для працівників радянської влади. Їхнє основне завдання полягало у руйнуванні та запереченні будь-яких ідей щодо героїзму та патріотизму українських повстанців, що знайшло вияв у протилежній характеристиці – «бандити», «українські буржуазні націоналісти», «бандгрупи» тощо. На сьогоднішній день такий вектор висвітлення тогочасних реалій підтримує і російська історіографія, за винятком окремих дослідників. Сучасні закордонні напрацювання характеризуються широким географічним ареалом: Польща, Німеччина, Аргентина, Канада. Проте для українських дослідників наукова новизна та окремі аспекти висвітлених подій викликають заперечення. Сучасний період української історіографії діяльності ОУН і УПА збагачений численними епізодичними розвідками або ж уривчастим висвітленням повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті в загальноісторичних роботах.

2. Проведено класифікацію джерельного комплексу, в основу якої покладено критерій авторства, походження та територіальний чинник. З

огляду на це виділено такі групи джерел за інформаційною цінністю та цільовим призначенням:

1) документи і матеріали повстансько-підпільної провенієнції (документи ОУН і УПА; спогади (хроніки та свідчення); щоденники; періодика; листування (офіційне й особисте), фотокартки; листівки).

2) документи органів радянської влади (партійного походження; карально-репресивних структур).

Документи ОУН ідеологічного характеру, нормативно-правові акти УПА, організаційно-розпорядчі документи ОУН і УПА, звітні та звітно-аналітичні документи, вишкільні програми, матеріали СБ ОУН, періодика, листування, спогади, листівки, фото, звіти та повідомлення органів радянської влади, протоколи АКС та ін. – становлять джерельну базу дослідження. Увесь комплекс джерел представлений як опублікованими збірками документів, матеріалів і спогадів, так і комплексом неопублікованих матеріалів архівних установ України: ГДА СБУ (фонди № 2, 5, 6, 13, 65), АУСБУ ЛО, АУСБУ ІФО, АУСБУ ЧО, ЦДАВО (фонди № 3833, 3836, 3838), ЦДАГОУ (фонд 1), електронним АЦДВР, ДАІФО.

3. Визначено теоретико-методологічні основи дисертаційної роботи. Відтак застосовано історико-антропологічний, аксіологічний, соціокультурний та регіональний загальнонаукові підходи. Усі отримані результати базуються на принципах історизму, науковості, системності й авторської об'єктивності. Їх реалізація відбувалась шляхом використання спеціально-історичних методів (проблемно-хронологічного, історико-генетичного, історико-типологічного), міждисциплінарних (мікроаналізу, діахронний, соціальної сітки та ін.) та загальнонаукових (класифікації, індукції, дедукції, аналізу, порівняння та ін.). На їх основі вдалося виконати поставлені завдання, а відтак реалізувати мету дисертаційної роботи. Проте неусталеним виявився понятійно-термінологічний апарат означеної теми, з огляду на це трактування часто вживаних термінів виводилися самотійно. Вони, зі свого боку, здійснили вагомий вплив на формування змісту предмета

дисертаційного дослідження, який представлений крізь призму окремих складових: побутової, професійно-особистісної та соціокультурної, що дало змогу охопити проблему комплексно. Така рубрикація зумовлена і означеним об'єктом наукової роботи.

4. Окреслено побутову сферу повсякденного життя українських повстанців, яка передовсім визначалася політичною ситуацією на Прикарпатті: німецьким чи радянським окупаційним режимом. Під час першого, який частково припав на формування і становлення референтурного комплексу, що мав на меті і матеріальне забезпечення повстанців, спостерігається позитивна динаміка. Вироблена система заготівлі та постачання (на основі підпільної мережі ОУН) харчів, ліків, одягу, уможлиблювала навіть створення запасів на перспективу (головно за допомоги місцевого населення). Проте активна репресивна політика радянської влади розпочала боротьбу з українським визвольним рухом шляхом руйнування його матеріальних основ, розриву зв'язків з місцевим населенням. Реагування на ці виклики спричинило ліквідацію жіночої сітки, УЧХ, частини референтур на вищих щаблях. Перехід до конспіративної тактики боротьби виявлявся через широку розбудову мережі криївок, які залежно від місця, способу, типу і призначення були диференційовані. Саме цей феномен архітектурних споруд уможливив довготривале продовження боротьби. Проте брак кадрів, погане матеріальне забезпечення, посилення репресій стали причиною «злиття» ОУН і УПА у єдине збройне підпілля, що діяло до середини 50-х рр. ХХ ст.

Не менш важлива у цьому плані – економічна ситуація, яка у регіонах Прикарпаття була неоднорідною. Рівень життя місцевого населення визначав матеріальне становище українських повстанців і підпільників у цьому районі. З огляду на це спостерігаються явища обміну необхідними товарами між сусідніми округами чи навіть у межах однієї.

Відтак, зважаючи на присутність радянських силовиків у терені, харчування вояків зазнавало змін. Як правило, меню повстанців і

підпільників складалось із традиційних продуктів: круп, м'яса, консервованих овочів; з напоїв – кави, молока, чаю, узвару. При наявності тісних контактів з місцевим населенням ласували стравами, що вимагали складніших процесів приготування, – варениками, борщем, різними варіаціями картоплі. У критичних ситуаціях голодували або ж споживали дари природи – ягоди, фрукти, гриби тощо.

Зовнішній вигляд характеризуємо як строкатий. Це головно трофейне вбрання радянського, німецького, угорського походження. Траплялися випадки пошиття строю з польського й англійського сукна. Повсякчасною проблемою залишалось забезпечення взуттям та зимовим одягом, що впливало на морально-психологічний рівень і стан здоров'я: поширення хворіб.

Погіршення здоров'я відбувалось внаслідок екстремальних умов проживання, недотримання вимог гігієни, сезонних захворювань. З огляду на це часті випадки поширення вошей, корости, тифу, запалення, венеричних хворіб та ін. Останні, до речі, почасти були наслідком політики радянської влади. За належне лікування відповідала в основному жіноча частина підпілля, яка була закріплена спершу за жіночою сіткою та УЧХ. Позитивною була наявність на Прикарпатті лікарів різної спеціалізації, які проводили складні операції, що були викликані військовою дійсністю. Рівень медичних знань підтримували на відповідних курсах і зібраннях.

5. Розглянуто ключові елементи професійно-особистісної складової та їх взаємозалежні впливи. Позаяк військові, а тим більше підпільні, умови життя регулювали дисциплінарним статутом усі сфери життя, у тому числі – особисту. У тогочасній дійсності поняття «особисте» нівелювалось, на його місце ставилося «організаційне», «всезагальне», яке мало на меті наблизити мету визвольних змагань. Відтак режим дня повстанців і підпільників залежав безпосередньо від завдань, які на нього покладалися. Проте чітко відводилися години на харчування, сон і «вільний час», який проводити треба було не за власним бажанням, а за рекомендаціями керівництва. Будь-які порушення навіть у цьому плані – каралися, а зразкова поведінка –

заохочувалась. З огляду на це було сформовано систему відзнак і нагород, а також класифікацію порушень за ступенем небезпечності і відповідно – засоби покарання. Проведені заходи зумовили необхідність функціонування спеціальних органів – ВПЖ і СБ ОУН. Їхня діяльність, почасти – жорстока, знаходить неоднозначне трактування серед науковців та сучасного суспільства. Однак важливо усвідомлювати, що дисципліна була основою успішного продовження боротьби і здебільшого «вписувалася» у тогочасні методи та умови її регулювання.

Поза увагою керівництва ОУН і командування УПА не залишилися гендерні відносини. Їх аналіз дає підставу говорити про проблему не лише у лавах ОУН і УПА, а й загалом у суспільстві. Трансформаційні зміни, що стали наслідком віянь країн Заходу та політики радянської влади, торкнулись місця і ролі жінки в українському суспільстві. Невизначеність, породжена такими подіями, зумовила поєднання жінками «сімейних» і «суспільних» функцій. Упереджень до вступу жінок у формації визвольного руху не простежуємо. Обмеження торкалися можливості займати окремі посади, що зумовлювалися психологічними особливостями жінок і політикою радянської влади. Проте найвідважніші перешкод не вбачали, а відтак легко тримали зброю в руках.

Чи не єдина сфера, яка залишилася справді індивідуальною, незважаючи на регулювання керівним і командним складом, – морально-психологічний стан, який залежав від стійкості кожного члена ОУН і УПА. Відтак простежуємо тенденцію його поступового пониження, що було викликане побутовими умовами, захворюваннями, втратами бойових товаришів, розривом зв'язків з рідними і місцевим населенням, активізацією дій радянської влади тощо. На цьому ґрунті виникали конфліктні ситуації, спостерігалися факти дезертирства, аморальної поведінки та пияцтва. Для подолання такої дестабілізації практикувалися певні заходи: святкування, підтримка дружби, навчання, відпустки тощо.

6. Розкрито основні зміни в основах комунікації українських повстанців з найближчим оточенням. Людина як істота соціальна потребує «психологічної їжі» або ж «психологічної опори», яка задовольняється передовсім шляхом людської взаємодії. Зважаючи на форми боротьби, спілкування у всіх можливих його виявах: усне чи письмове, зазнавало суттєвих змін, які характеризувалися низкою заборон і вимог. Обмеження торкалось і кола спілкування, яке практично зводилося до підпільного середовища та перевірених місцевих мешканців. Псевдоніми, теми для спілкування, шифрування, стиль викладу інформації – детально регламентувалися правилами лісового життя. З огляду на усі особливості комунікація розглядається крізь призму усного (вербального і невербального; у межах підпілля і з місцевими мешканцями) та письмового (організаційного й особистого) спілкування. Для цього існувала продумана система зв'язку, яка передбачала опанування нових професій, організацію зустрічей, створення паролів тощо.

Практично нерозривними були відносини з місцевим населенням, яке, окрім надання матеріальної допомоги, виконувало ще й інформаційну функцію та допомагало у боротьбі з окупаційною владою. Прояв цього яскраво простежено на основі бойкоту заходів, що організовувала радянська влада. Крім того, місцеве населення підтримувало акції, організовані членами ОУН і УПА. Позитивне ставлення до визвольного руху спостерігаємо зі сторони селян, молоді, учнів, місцевої інтелігенції. Простежені об'єктивні чинники не дають, однак, підстави говорити про таку ж поведінку місцевого міського населення. Відзначимо, що співпраця не була односторонньою. Українські повстанці, у міру можливостей, допомагали потребуючим категоріям необхідними товарами чи коштами. Окрему надважливу роль виконувала комунікація з представниками духовного сану ГКЦ. Загалом, релігійний чинник став у боротьбі одним із вирішальних. Саме він забезпечив духовне відродження у складних умовах, зумів зберегти культуру та виступав моральним підґрунтям визвольного руху. Простежена підтримка

зі сторони церкви, школи, населення засвідчує явища високої консолідації українського суспільства в умовах боротьби. І навіть у час великих репресій радянській владі не вдалося розірвати цей генетичний зв'язок, який сформувався протягом усієї історії українського державотворення.

7. З'ясовано особливості української сімейної обрядовості, звичаїв, традицій, святкувань в умовах воєнного повсякдення. Зрозуміло, що повсякдення у військових умовах це не виключно про смерть та трагічні події – життя у таких реаліях продовжувалось і вирувало: створювалися сім'ї, народжувались діти, зберігалися звичаї та традиції. Такі події були спрямовані на формування нормального морально-психологічного стану повстанців і підпільників, збереження українських надбань, об'єднання усіх учасників у позитивному і «спокійному» колі. Незважаючи на усі застороги та обмеження, керівництву ОУН і УПА не вдалося зруйнувати традиційну поведінку чоловіків і жінок, а відтак заручальні та шлюбні церемонії відбувалися із пристосуванням до усіх умов. Загалом вдало відбувалось поєднання підпільного і сімейного життя. Проте, правда, вже народження дітей змушувало робити вибір: покинути повстанську діяльність чи розлучитись із немовлятами, тому часто вживаними практиками було передання дітей на виховання родичам або взагалі стороннім людям.

Цілком асоціативно прийнятим у військовій дійсності є факт смерті. У повстанських реаліях він знаходив вияв через вбивство ворогом або ж самогубство. Саме друге було досить поширеним, проте його особливістю був не так низький морально-психологічний рівень (стрес, депресії, безвихідь тощо), а саме – героїзм. Такі дії були спрямовані головню на збереження життя членів ОУН, УПА чи згодом – збройного підпілля шляхом втрати власного. Аналізовані ситуації уможливили виділити його види: за причиною вчинення (пряме зіткнення з ворогом, потрапляння під слідство, особисті мотиви) і за методом вчинення (кульове поранення, підриг на гранаті, повішання, передозування медичними препаратами). Важливою проблемою у цьому контексті виявилось поховання бойових товаришів. Відтак цей процес

був дуже індивідуальний та диференційований. Це могло відбуватись на місцевих цвинтарях, у братських могилах, на полі бою тощо, залежно від умов діяльності радянської влади. Поширеними були практики перепоховання, або поховання повстанців і підпільників місцевими мешканцями. Комусь вдавалося організувати традиційну панахиду, а тіла інших розтягували собаки.

Не лише сімейна обрядовість вписується у рамки повсякденного життя. Не менш важливе місце займали традиційні релігійні та націоналістичні святкування, які відбувалися за підтримки місцевого населення. Практики святкування під час визвольної боротьби були однією із можливостей подолання стресових ситуацій, відволікання від військової дійсності чи способом «повернутись» до «нормального» життя. Це був один зі способів об'єднання повстанців і підпільників, виявлення їхніх особистих якостей. Повстансько-підпільне життя не було винятком, тому будь-які святкування виконували й виховну функцію: формували в патріотичному дусі вояків УПА, учасників ОУН та весь народ. Відтак яскраво простежуємо свідчення того, що повстанці є частиною українського суспільства з усіма його характерними рисами.

Завдання дисертаційного дослідження не передбачали характеристику міжнаціональних відносин у середовищі підпільного життя, а тому означений аспект не отримав висвітлення, зважаючи на визначені рамки. Ця проблема стане предметом зацікавлення у майбутніх наукових студіях.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

1. 1 АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Архів управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (АУСБУ ІФО)

1. Спр. 517. Дело № 3356. По обвинению Винтоняк Р. Н., Кошак Д. Ю. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 18.01.1947 – окончено 23.07.1947). 184 арк.
2. Спр. 11358п. Дело № 4295. По обвинению Федак Зеновию Григорьевну и Келебай Анны Максимовны (Начато 29. 07.1947 – окончено 11.11.1947). 157 арк.
3. Спр. 13938. Дело № 5438. По обвинению Филиповича Дмитр. Вас. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР и Матышляк Йосифа Алексеевича по ст. ст. 20-54«а», 54-11 УК УРСР (Начато 13.08.1946 – окончено 05.06.1947). 125 арк.
4. Спр. 30768. Дело № 9849. По обвинению Иванишина Петра Михайловича по ст. ст. 54-1 «а», 54-8, 54-9, 54-11 УК УРСР (Начато 14.06.1952 – окончено 05.08.1952). Т. 1. 193 арк.
5. Спр. 31007. Дело № 9817. По обвинению Химчак П. Д., Бамбуляк В. Д. и др. по ст. ст. 54-1 «а», 54-8, 54-9, 54-11 УК УРСР (Начато 05.05.1952 – окончено 31.10.1952). Т. 1. 298 арк.
6. Спр. 8009П. Дело №3185. По обвинению Витвитской Розалии Ивановны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 12.11.1945 – окончено 15.02.1947). 74 арк.
7. Спр. 8944П. Дело № 3375. По обвинению Гросберг О. С. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 24.02.1947 – окончено 09.07.1947). 166 арк.

8. Спр. С-67448. Дело № 149076. По обвинению Белейовича И. Ф. и Чавяка В. И. (Начато 16.06.1946 – окончено 20.12.1947). Т. 1. 240 арк.

**Архів управління Служби безпеки України у Львівській області
(АУСБУ ЛО)**

9. Спр. 38108. Дело № 4432. По обвинению Вышиванного Федора и Вышиванной А. Ф. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 03.06.1946 – окончено 19.09. 1946). 185 арк

10. Спр. 43174. Дело № 8041. По обвинению Малярчин Дары Семеновны. 157 арк.

11. Спр. 48323. Дело по обвинению Вардзарук Василия Юрьевича и др. (Начато 01.10.1946 – окончено 02.02.1947). 415 арк.

12. Спр. П-20391. Дело № 3225. По обвинению Юзич Марии Григорьевны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 4.01.1947 – окончено 12.12.1945). 100 арк.

13. Спр. П-21197. Дело № 1754. По обвинению Мелен Магды Николаевны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 24.10.1945 – окончено 14.12.1945). 36 арк.

14. Спр. П-24766. Дело № 2451. По обвинению Хемий Евгению Тимофеевну по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 10. 04. 1946 – окончено 05. 07. 1946). 56 арк.

15. Спр. П-25365. Дело № 4250. По обвинению Перис Софеи Николаевны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР. (Начато 25.05.1946 – окончено 02.08. 1946).

16. Спр. П-27482. Дело № 4005. По обвинению Ворик Е. П., Требух С. С., Лесик С. Д. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР. (Начато 03.02.1946 – окончено 19.04. 1946). 225. арк

17. Спр. П-27538. Дело № 4667. По обвинению Вайда Стефании Ивановны и др. 249 арк.

18. Спр. П-27639. Дело № 8939. По обвинению Луцик Евы Федоровны и Сикан Марии Петровны (Начато 04.04.1950 – окончено 04.1950). 137 арк.

19. Спр. П-28870. Дело № 4989. По обвинению Левковича Ивана Романовича и Карачак Марии Михайл. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 10.04.1947 – окончено 36.04.1947). 88 арк.

20. Спр. П-32901. Дело № 7791. По обвинению Гасин Ольги Юрьевны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР. 29 арк.

21. Спр. П-36137. Дело № 148789. По обвинению Ганущак Юлии Осиповны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР. (Начато 20.06.1946). 161 арк.

22. Спр. П-36667. Дело № 3676. По обвинению Кульчицкой Осипы Андреевны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 28.11.1945 – окончено 11.02.1946). 59 арк.

23. Спр. П-38686. Дело № 7610. По обвинению Ивановской Марии Ивановны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 30.12.1948 – окончено 10.02.1949). 87 арк.

**Архів управління Служби безпеки України у Чернівецькій області
(АУСБУ ЧО)**

24. Спр. С-11855. Дело-формуляр № 4601. Кличка «Недобитый» (Начато 19.07.1949) Т. 1. 336 арк

25. Спр. С-11855. Агентурно-розыскное дело № 4601. Матвеев Юлиан Николаевич. Кличка «Недобитый», «Л-13», «0-1», «М-14». Т. 2. 103 арк.

Архів центру досліджень визвольного руху (АЦДВР)

Ф. 8. Архів документів підпілля ОУН «Запорожець»

(електронний ресурс)

26. Протокол засідання Теренового Організаційного Суду. Постій, дня 28.01.1949 р. Т. 1. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/1139> (дата звернення: 20.11.2022).

Ф. 9. Збірка документів Миколи Лебеда

27. Буковина в боротьбі (збірка матеріалів). 77 арк.

28. Загальний звіт за місяці листопад і грудень 1947 року по районах Комарно, Городок, Янів, Рудки. Т. 17. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9112> (дата звернення: 20.11.2022).

29. Звіт за місяць вересень 1946 р. По Стрийському району. Т. 17. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9159> (дата звернення: 20.11.2022).

30. Зимою в бункері. Справа про спогади командира УПА Степана Стебельського «Хріна». Т. 43. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/10422> (дата звернення: 20.11.2022).

31. Лист повстанця Зеновія Тершаковця до брата Андрія Тершаковця від 8.9.46. Т. 57. Спр. 6412. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/11046> (дата звернення: 20.11.2022).

32. Чижевський В. Організація військової праці ОУН. 132 арк.

Ф. 11. Збірка документів Львівської організації

Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал»

(електронний ресурс)

33. Спогади Тимишина Миколи про життя та діяльність «Нечая» та націоналістичного руху в с. Нагуєвичі за 1939–1954 роки. Т. 29. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23714> (дата звернення: 20.11.2022).

Ф. 63. Лапайвський архів.

(електронний ресурс)

34. Звернення «До чесних і ідейних членів ОУН!». Т. 2. 1 арк.

35. Хмель С. Ф. Українські повстанці і діти. Оповідання, 1949. Т. 11. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27970> (дата звернення: 20.11.2022).

36. Хмель С. Ф. Відтинок «Магура». Калуська округа. Т. 11. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27973> (дата звернення: 20.11.2022).

37. Хмель С. Ф. Між фронтами. Спогади. 1949. Т. 11. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27967> (дата звернення: 20.11.2022).

38. Хмель С. Ф. По Гуцульщині. Спогади. 1949. Т. 11. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27968> (дата звернення: 20.11.2022).

***Збірка «Архів Калуського окружного проводу ОУН» (у стадії
опрацювання)***

39. Повідомлення про вирок САПу. Долинщина, 10 лютого 1949 р.
1 арк.

40. Протокол списаний рай. пров. «Арсеном» в справі
дисциплінарного покарання тех. працівника над. осередку «Павленка». 1 арк.

Збірка «Рогатинський архів» (у стадії опрацювання)

41. Звіт за місяць грудень 1945 року. ТВ «Магура». Папка
«Стратинський ліс». 8 арк.

42. Звіт за місяць лютий 1946 року. ТВ «Магура». Папка
«Стратинський ліс». 4 арк.

43. Звіт за місяць червень 1945 р. Відтинок «Чорний ліс». Т. 7
(Карпатський край). 3 арк.

44. Інструкція від 15.04.1946 р. про зміну псевд. Папка
«Стратинський ліс». 1 арк.

***Збірка «Самбірський надрайонний провід ОУН» (у стадії
опрацювання)***

45. Комунікат 15.01.1948 р. 1 арк.

46. «С.У. Друже Май!». 2 арк.

47. Опис симпатиків ОУН, які згинули в боротьбі за УССД у
Добромильському р-ні до 1947 р. 6 арк.

***Збірка «Яворівський ліс». Папка «Документи СБ ОУН» (у стадії
опрацювання)***

48. Звіт за IV квартал 1948 року. Райони: Солотвинський, Надвірнянський, Ланчинський, Яремчанський. 17 арк.
49. Звіт за I квартал 1949 року. Станіславівщина. 19 арк.
50. Звіт за III квартал 1948 року. Райони: Солотвинський, Надвірнянський, Ланчинський, Яремчанський. 47 арк.
51. Повідомлення Станіславівщина, червень 1948 року. 26 арк.
52. Справа Гриджак Юрка, с. Хімчин, с/о РО НКГБ. 16 арк.
53. Справа Грицуляк Анни з села Острів Галицького р-ну. Агента НКГБ від 1945 р. під пс. «Марта». Станіславівщина, січень 1948 р. 20 арк.
54. Справа на Бабинюк Михайла, стрілець УПА, пс. «Сміливий», «Матрос». Протокол від 1949 року. 11 арк.
55. Справа Остаюка Дмитра підозрілого як а/в РО МГБ Надвірнянського р-ну. Жовтень, 1947 р. 32 арк.
56. Справа смерті сл. п. рай. провідника і станичного «Нечая» в лісі на терені села Чорний Потік Печеніжинського р-ну. Дня 10 березня 1949 р. 1 арк.
57. Справа Федоришина Василя – «Гонти», с. Пасічна, Надвірнянського р-ну. Листопад 1947 р. 40 арк.
58. Справа Чеканської Євгенії, с. Височанка Галицького р-ну, с/о РО МГБ в Галичі під пс. «Доля» від м. грудня 1946 р. Прокол допиту, червень 1948 р. 5 арк.
59. Справа чот. «Яреми», в с. Красна, Линчанецького р-ну. Надвірнянщина, лютий 1948 р. 25 арк.
60. Повідомлення. Постій, 27.04.1949 р. АЦДВР. Ф. Архів ОУН Яворівський ліс. 2 арк.
61. Фрагмент пропагандистських матеріалів. Арк. 2–4.
62. Ярослав Мельник «Роберт». Слідами героїв (серія випусків для молоді). 18 арк.

Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом МВД, Управління 2-Н та 4-те Управління МГБ-КГБ УРСР

63. Оп. 4 (1957). Спр. 1485. Дело № 9. 25/5 Наблюдательное дело УМГБ Дрогобычской обл. Т. 2. 156 арк.

64. Оп. 21 (1955) Спр. 2638. Дело № 51 Планы и докладные записки по агентурно-оперативным мероприятиям. Т. 6. Очеты УКГБ за 1954 год – 1955 год. Справки по работе УКГБ. 228 арк.

65. Оп. 36 (1960). Спр. 287. Дело № 12. С докладными записками в МВД СССР об итогах борьбы с бандитизмом за 1945 год. 70 арк.

66. Оп. 37 (1960). Спр. 727. Дело № 1. С документами по операции «Запад» за 1947 год. 103 арк.

67. Оп. 54 (1944). Спр. 115. Дело № 3. С докладными записками, спецсообщениями по агентурно-оперативной работе и другими материалами по линии ОУН УМГБ Станиславской области за 1944 год. Т. 1. 275 арк.

68. Оп. 88 (1951). Спр. 195. Дело докладных записок МГБ УРСР за 1945 год. 163 арк.

69. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Дело № 1. С докладными записками и др. материалами по краевому «проводу» ОУН-«Запад-Карпаты» за 1946 год УМВД Станислав. обл. Т. 1. 516 арк.

70. Оп. 110 (1956). Спр. 2303. Контрольно-наблюдательное Агентурное дело «Верховинцы». Т. 6. 345 арк.

71. Оп. 123 (1954). Спр. 674. Дело. Указания МГБ СССР и МГБ УРСР по виселению семей оуновцев. 1947 г. 157 арк.

72. Оп. 110. Спр. 2301. Контрольное дело «Верховинцы». Т. 4. 337 арк.

73. Оп. 110. Спр. 2302. Контрольно-наблюдательное агентурное дело «Верховинцы» Т. 5. 406 арк.

Ф. 5. Кримінальні справи на nereабілітованих осіб

74. Спр. 11860. Дело № 149872. По обвинению Гоц Василя Ивановича и Левицкого Николая Ивановича по ст. ст. 54-1 «а», 54-8, 54-9, 54-11 УК УРСР (Начато 24.07.1951 – окончено 24.05.1952). Т. 1. 345 арк.

75. Спр. 39806. Дело № 149807. По обвинению Гупало М. М. по ст. ст. 54-1 «б», 54-11 и 206-7п. «2» УК УРСР (Начато 03.05.1951 – окончено 17.01.1952). Т. 1. 302 арк.

76. Спр. 67582. Дело № 149573. По обвинению Барабаша М. В., Клищун Р. В., Олексишин О. С. по ст. ст. 54-1 «б», 54-8, 54-10 ч.2 УК УРСР (Начато 25.01.1951 – окончено 31.01.1952). Т. 1. 308 арк.

77. Спр. 67449. Дело № 14629. По обвинению Витовского Дмитрия Дмитриевича. 98 арк.

78. Спр. 68210. Дело № 212439. По обвинению Верещинского Владимира Николаевича. 138 арк.

79. Спр. 68263. Дело № 10328. По обвинению Грынишака Л. М. и др. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР. Т. 1. 401 арк.

80. Спр. 68263. Дело № 10328. По обвинению Грынишака Л. М. и др. Всего 10 чел. по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 12.05.1954 – окончено 31.12.1955). Т. 2. 379 арк.

Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб

81. Спр. 33286фп. Дело № 8179/148616. По обвинению Дячук Василя Николаевича (Начато 18.01.1946 – окончено 19.10.1946). Т. 2. 306 арк.

82. Спр. 51997фп. Дело № 149879. По обвинению Яремко Михаила Михайловича по ст. ст. 54-1 «а», 54-8, 54-9 и 54-11 УК УРСР (Начато 21.07.1951 – окончено 02.09.1952). Т. 1. 2. 432 арк.

83. Спр. 55204фп. Дело № 149976. По обвинению Савчин Марии Петровны по ст. ст. 54-1 «а», 54-8, 54-11 УК УРСР (Начато 13.07.1953 – окончено 16.08.1954). Т. 1. 267 арк.

84. Спр. 57143фп. Дело № 5. По обвинению Фенина Михаила Ивановича по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 23.05.1954). 695 арк.

85. Спр. 75075фп. Дело № 149550. По обвинению Дыдик Галины Томовны по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 11.05.1951 – окончено 18.08.1951). Т. 5. 340 арк.

86. Спр. 75386фп. Дело № 149561. По обвинению Кочана Григория Николаевича по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 УК УРСР (Начато 29.08.1950 – окончено 08.1951). Т. 1. 215 арк.

Ф. 13. Колекція друкованих видань КДБ УРСР. 1920–1992 рр.

Спр. № 372. Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» й «Української повстанської армії – УПА»; про методи і прийоми агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України із ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

87. Т. 1. Документы, характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. (в 1–5 томах). 386 арк.

88. Т. 2. Документы, характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. (в 1–5 томах). 223 арк.

89. Т. 3. Документы, характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. (в 1–5 томах). 315 арк.

90. Т. 4. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. (в 1–5 томах). 373 арк.

91. Т. 5. Документы, характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. (в 1–5 томах). 457 арк.

92. Т. 6. Документы, характеризующие изменения в структурном построении ОУН–УПА, функциях, задачах и тактике антисоветской деятельности в период 1946–1953 гг. (в 6–7 томах). 329 арк.

93. Т. 9. Документы, характеризующие руководящие кадры ОУН–УПА, наличие оружия, печатной техники и других материально-технических следств, источники их получения и т. п. в период 1943–1953 гг. (в одном томе). 320 арк.

94. Т. 11. Документы, характеризующие идеологию ОУН, программные положения, тактические задачи, перспективы, формы и методы антисоветской деятельности украинских националистов в период 1943–1954 гг. (в 10–13 томах). 1003 арк.

95. Т. 16. Документы, характеризующие меры и способы вооруженного бандоуновского подполья по усилению конспирации, методы применения кодов, шифров, «мертвой» связи, системы бункеров и других ухищрений в период 1944–1953 гг. (в 16–19 томах). 399 арк.

96. Т. 17. Документы, характеризующие меры и способы вооруженного бандоуновского подполья по усилению конспирации, методы применения шифров, кодов, «мертвой» связи, системы бункеров и других ухищрений в период 1944–1953 гг. (в 16–19 томах). 350 арк.

97. Т. 18. Документы характеризующие меры и способы вооруженного бандоуновского подполья по усилению конспирации, методы применения кодов, шифров, «мертвой» связи и других ухищрений в период 1944–1953 гг. (в 16–19 томах). 333 арк.

98. Т. 19. Документы, характеризующие меры и способы вооруженного бандоуновского подполья по усилению конспирации, методы применения кодов, шифров и других ухищрений в период 1944–1953 гг. (в 16–19 томах). 297 арк.

99. Т. 20. Документы, характеризующие организационную и практическую диверсионно-террористическую деятельность т. н. службы

безопасности (СБ) вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1953 гг. (в 20–23 томах). 275 арк.

100. Т. 21. Документы, характеризующие организационную и практическую диверсионно-террористическую деятельность т. н. службы безопасности (СБ) вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1953 гг. (в 20–23 томах). 409 арк.

101. Т. 25. Документы, характеризующие школьную работу, протоколы допросов и агентурно-оперативную работу ОУН. 420 арк.

102. Т. 33. Документы, характеризующие преступную связь духовенства и церковников с главарями украинских националистов с командованием и разведкой фашистской Германии по вопросам антисоветской диверсионно-террористической деятельности в период 1943–1954 гг. (в одном томе). 421 арк.

103. Т. 49. Документы, характеризующие тактику ОУН-УПА, формы и методы саботажа основных политических, хозяйственных, военных и других важных мероприятий проводившихся местными органами советской власти западных областей УССР в период 1944–1954 гг. (в 49–52 томах). 373 арк.

104. Т. 51. Документы, характеризующие тактику ОУН-УПА, формы и методы саботажа основных политических, хозяйственных, военных и других важных мероприятий проводившихся местными органами советской власти западных областей УССР в период 1944–1954 гг. (в 49–52 томах). 397 арк.

105. Т. 52. Документы, характеризующие тактику ОУН-УПА, формы и методы саботажа основных политических, хозяйственных, военных и других важных мероприятий[,] проводившихся местными органами советской власти западных областей УССР в период 1944–1954 гг. (в 49–52 томах). 218 арк.

106. Т. 53. Документы, характеризующие главарей вооруженного подполья ОУН и состав бандформирований, действовавших на территории

Львовской и б. Дрогобычской областей в период 1944–1954 гг. (в одном томе). 249 арк.

107. Т. 56. Обзор документов, характеризующих структуру, кадры и характер антисоветской деятельности ОУН-УПА, методы и приемы агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории Станиславской области в период 1944–1954 гг. (в одном томе). 453 арк.

108. Т. 62. Документы, характеризующие процесс создания агентурного аппарата в Западных областях Украины и значение агентурной разработки в оперативной деятельности органов госбезопасности по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1954 гг. (в 60–63 томах). 295 арк.

109. Т. 77. Документы, характеризующие процесс ликвидации окружных, надрайонных и других низовых звеньев вооруженного бандоуновского подполья на территории Львовской и Станиславской областей в период 1944–1954 гг. (в 75–78 томах). 426 арк.

110. Т. 88. Документы, характеризующие значение и приемы захвата бандитов, оперативное использование их в чекистских мероприятиях по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в 1944–1954 гг. (88–89 томах). 364 арк.

Спр. 376. Додаток до основної збірки матеріалів про структуру і діяльність ОУН-УПА

111. Т. 2. Документы и материалы ОУН. О происхождение и развитии украинской нации. Философские, социальные и психологические основы украинского национализма. В одном томе. 476 арк.

112. Т. 4. Документы и материалы ОУН официального характера: постановление конгрессов, собраний и конференций ОУН, манифест и программа ОУН, декларация провода ОУН, обращения «А» и «Б» и др.

догмы ОУН – декалог, 44 правила жизни, «Верую» и катехизес украинского националиста. В одном томе. 383 арк.

113. Т. 6. Документы и материалы ОУН. Основы политики, стратегии и тактики ОУН. Обзоры международного и внутреннего положения Украины, а также дискуссионные материалы по вопросам тактики ОУН и др. В двух томах № 6 и № 7. 373 арк.

114. Т. 12. Документы и материалы ОУН. По вопросу обучения актива и рядовых членов организации. Задачи и вопросы верховного политического руководства. Культ воспитания в ОУН. Программы, указания, учебные материалы по идеологии украинского национализма. Пособие по изучению материалов I и II ступени. Методика и организация учебы среди молодежи. В 6 томах. 610 арк.

115. Т. 13. Документы и материалы ОУН. По вопросу обучения актива и рядовых членов организации. Задачи и вопросы верховного политического руководства. Культ воспитания в ОУН. Программы, указания, учебные материалы по идеологии украинского национализма. Пособие по изучению материалов I и II ступени. Методика и организация учебы среди молодежи. В 6 томах. Том № 12–№ 17. 489 арк.

116. Т. 15. Документы и материалы ОУН. По вопросу обучения актива и рядовых членов организации. Задачи и вопросы верховного политического руководства. Культ воспитания в ОУН. Программы, указания, учебные материалы по идеологии украинского национализма. Пособие по изучению материалов I и II ступени. Методика и организация учебы среди молодежи. В 6 томах. Том № 12–17. 1025 арк.

117. Т. 18. Документы и материалы ОУН о работе среди молодежи. В двух томах. Том 18 и 19. Том № 18. 378 арк.

118. Т. 28. Документы и материалы ОУН инструктивного характера за 1942–52 гг. – приказы, распоряжения по организационным, хозяйственным и др. вопросам, формы отчетности, материалы общественно-политической референтуры, связи и др. В 2-х томах, 28 и 29. 223 арк.

119. Т. 29. Документы и материалы ОУН инструктивного характера за 1942–52 гг. – приказы, распоряжения по организационным, хозяйственным и др. вопросам, формы отчетности, материалы общественно-политической референтуры, связи и др. В 2-х томах, 28, 29. 458 арк.

120. Т. 43. Документы и материалы ОУН-УПА. Обращение, воззвания, листовки к народам других стран, к трудящимся Советского союза, к украинскому и другим народам советских республик, к рабочим, крестьянам и интеллигенции, к бойцам и офицерам Красной армии, к инвалидам и демобилизованным, к молодежи, к работникам администрации на местах, а также другие листовки антисоветского содержания. В 4-х томах, № 42–45. 304 арк.

121. Т. 46. Документы и материалы ОУН к празднованию годовщины Провозглашения самостоятельности Украинского государства – 22 января 1919 года и 30 июня 1941 г. – Дня памяти героев – 23 мая, Дня оружия – 31 августа, годовщин – «Базара», «Крут» и боя под Конотопом. В одном томе. Том № 46. 480 арк.

122. Т. 47. Документы и материалы ОУН о награждении участников ОУН-УПА и присвоении воинских званий; некрологи, извещения и списки на участников ОУН-УПА. В одном томе. 373 арк.

123. Т. 49. Документы и материалы ОУН об организации службы безопасности (СБ) ОУН, ее задачах и практической деятельности. Организационный суд и судопроизводство в ОУН. Картотека СБ. Протоколы допросов СБ граждан и участников ОУН-УПА, заподозренных в связях с органами власти на местах. Отчеты о работе СБ и др. материалы. В 10 томах. № 49–58. 381 арк.

124. Т. 51. Документы и материалы ОУН об организации службы безопасности (СБ) ОУН, ее задачах и практической деятельности. Организационный суд и судопроизводство в ОУН. Картотека СБ. Протоколы допросов СБ граждан и участников ОУН-УПА, заподозренных в связях с

органами власти на местах. Отчеты о работе СБ и др. материалы. В 10 томах. № 49–58. 404 арк.

125. Т. 58. Документы и материалы ОУН об организации службы безопасности (СБ) ОУН, ее задачах и практической деятельности. Организационный суд и судопроизводство в ОУН. Протоколы допросов СБ граждан и участников ОУН-УПА, заподозренных в связях с органами власти на местах. Отчеты о работе СБ и др. материалы. В 10 томах. № 49–58. 291 арк.

126. Т. 59. Документы и материалы ОУН о конспирации в подполье. Основные положения. Шифры. Коды. Приемы конспирации. Вопросы обучения кадров конспирации. В одном томе. 369 арк.

127. Т. 60. Документы и материалы УПА (Украинская повстанческая армия). Цели и задачи УПА, приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Північ», «Захід», «Південь». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. В 11 томах. № 60–70. 300 арк.

128. Т. 61. Документы и материалы УПА (Украинская повстанческая армия). Цели и задачи УПА, приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Північ», «Захід», «Південь». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. В 11 томах. № 60–70. 250 арк.

129. Т. 62. Документы и материалы УПА (Украинская повстанческая армия). Цели и задачи УПА, приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Північ», «Захід», «Південь». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. В 11 томах. № 60–70. 289 арк.

130. Т. 63. Документы и материалы УПА (Украинская повстанческая армия). Цели и задачи УПА, приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Північ», «Захід», «Південь». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. В 11 томах. № 60–70. Том № 63. 429 арк.

131. Т. 67. Документы и материалы УПА (Украинская повстанческая армия). Цели и задачи УПА, приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Північ», «Захід», «Південь». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. В 11 томах. № 60–70. Том № 67. 449 арк.

132. Т. 68. Документы и материалы УПА (Украинская повстанческая армия). Цели и задачи УПА, приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Північ», «Захід», «Південь». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. В 11 томах. № 60–70. 423 арк.

133. Т. 69. Документы и материалы УПА (Украинская повстанческая армия). Цели и задачи УПА, приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Північ», «Захід», «Південь». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. В 11 томах. № 60–70. 313 арк.

134. Т. 78. Документы и материалы ОУН отчетно-информационного характера за 1943–52 гг.: а) политические и общественно-политические отчеты; б) отчеты о пропагандистской работе; в) войсковые и др. отчеты; г) «Квестіонари»; д) разные отчеты, сведения, информации, хроника и т. п. В 12 томах. №№ 71–82. 462 арк.

135. Т. 80. Документы и материалы ОУН отчетно-информационного характера за 1943–52 гг.: а) политические и общественно-политические отчеты; б) отчеты о пропагандистской работе; в) войсковые и др. отчеты; г) «Квестіонари»; д) разные отчеты, сведения, информации, хроника и т. п. В 12 томах. №№ 71–82. 409 арк.

136. Т. 81. Документы и материалы ОУН отчетно-информационного характера за 1943–52 гг.: а) политические и общественно-политические отчеты; б) отчеты о пропагандистской работе; в) войсковые и др. отчеты; г) «Квестіонари»; д) разные отчеты, сведения, информации, хроника и т. п. В 12 томах. №№ 71–82. 355 арк.

137. Т. 83. Документы и материалы ОУН по вопросам украинской военной доктрины, об «УНРА», о «Народной гвардии», о подготовке к новой войне, о советских партизанах и советской армии. В одном томе. Том № 83. 428 арк.

138. Т. 87. Листування члена Проводу ОУН Петра Федуна-«Полтави». 321 арк.

139. Т. 88. Дело. Инструкции и указания ОУН. Том 88. 1144 арк.

Спр. 398. Додаток до збірника документів про структуру і характер антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1954 рр. (Справа № 372)

140. Т. 15. Документы и материалы о формах и методах и средствах пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев баноуновского подполья и украинского населения в период 1943–1954 г.г. (приложение к 14–15 томам, архива № 372 в 15–20 томах). 679 арк.

141. Т. 19. Документы и материалы о формах и методах и средствах пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев баноуновского подполья и украинского населения в период 1943–1954 г.г. (приложение к 14–15 томам, архива № 372 в 15–20 томах). 863 арк.

142. Т. 21. Документы и материалы о мерах и способах подполья ОУН по усилению конспирации, методах применения кодов, шифров, системы

бункеров и других ухищрений в период 1943–1954 гг. (приложение к 16–19 томам, архива № 372). 292 арк.

143. Спр. 440. Т. 8. Разведовательные сводки 145 Познанского стрелкового полка «62» стрелковой дивизии ВВ МГБ по борьбе с бандитизмом за 1946 год. (начато 04.01.1946 – окончено 14.05. 1946). 140 арк.

144. Спр. 443. Дело № 25 с разведсводками 13-го погранотряда НКВД (Дрогобичская обл.) за 1944 год (начато 12.09.1944 – окончено 20.10. 1944). Т. 4. 105 арк.

Ф. 65. Справи оперативного обліку КГБ УРСР

145. Спр. 7736. Дело Кука Василя Степановича. Т. 7. 393 арк.

146. Спр. 7765. Дело-формуляр №. 1011 на Охримовича Василя Остаповича. Т. 1.

147. Спр. С-9186. Агентурное дело № 332. Кличка «Легенда» (Начато 16.01.1948 – окончено 30.01.1952). Т. 1. 175 арк.

148. Спр. С-9186. Агентурное дело № 332. Кличка «Карпаты» (Начато 16.01.1948 – окончено 20.01.1951). Т. 2. 313 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України (ЦДАВОУ)**

***Ф. 3836. З'єднання західних груп Української повстанської армії –
УПА-Захід. 1944–1949 рр.***

149. Оп. 1. Спр. 32. Щоденник праці відділу «Лісових Чортів» (школа старшин) за листопад 1943 р. – січень 1944 р.

150. Оп. 1. Спр. 43. Ч. 10. Зошит з ідеологічно-політичного навчання.

151. Оп. 1. Спр. 49. Зошит з військового навчання.

***Ф. 3838. З'єднання північних груп Української повстанської армії –
УПА-Північ. 1943–1949 рр.***

152. Оп. 1. Спр. 7. Дисциплінарний статут та інші матеріали по організації УПА, інструкції щодо виховної роботи серед молоді. Почато 15 грудня 1943 р. Знання військової справи серед жіноцтва.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

**Ф. Р-295. Виконком Станіславської обласної Ради депутатів
трудящих**

153. Оп. 3. Спр. 11. Переписка з РНК та ЦК КП(б)У. доповідні записки та інформації облвиконкому та обкому КП(б)У про збір урожаю с.г культур у прифронтовій смузі. Про протиепідемічну роботу, про збір урожаю та ін. 27 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГОУ)**

**Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК
КПУ) (1918–1991)**

Оп. 23. Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина)

154. Спр. 2975. Спецсообщения, информации и сводки о ходе борьбы с бандитизмом по районам Дрогобычской области. 296 арк.

155. Спр. 5041. Борьба с вооруженными бандитами украинских националистов, выявление и ликвидация оуновского подполья. Т. 2. 233 арк.

**Приватний архів Василя Ільницького (м. Дрогобич) (у стадії
опрацювання)**

156. Зізнання Демида. 76 арк.

157. Інструкція І/49 від 31 травня 1949 року. 1 арк.

158. Трач Христофор. 72 арк.

1.2 ОПУБЛІКОВАНІ ЗБІРКИ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

159. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 2. 688 с.

160. Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951) / упоряд. В. Ільницький, М. Галів. Дрогобич : Швидкодрук, 2009. 264 с.

161. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Петро Максимчук, Іван Патер та ін. Львів : Просвіта, 1993. Кн. 1. 800 с.

162. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Роман Коритко, Мирон Онишкевич та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. Кн. 2. 664 с.

163. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА 1947–1950 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1947–1948) / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1978. Кн. 1. 272 с.

164. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА 1947–1950 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1948–1950) / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1979. Кн. 2. 288 с.

165. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 1. Видання Головного Командування УПА / гол. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Київ – Торонто : Літопис УПА, 1995. 482 с.

166. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Іщук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2007. 912 с.

167. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18. Група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації / упоряд. Петро Содоль. Торонто : Літопис УПА, 1990. Кн. 1. 328 с.

168. Літопис Української повстанської армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного

характеру/ за ред. Є. Штендера. Торонто – Львів : «Літопис УПА», 1992. 356 с.

169. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 1992–1993. 477 с.

170. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 12. Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали. 1943–1952 / упоряд. Володимир Мороз, Олександр Вовк. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2009. Кн. 1. 800 с.

171. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 13. Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали. 1943–1952 / упоряд. Володимир Мороз, Олександр Вовк. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2009. Кн. 2. 1232 с.

172. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / упоряд. С. Власенко, С. Кокін. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2011. Кн. 2. 840 с.

173. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952 / упоряд. Дмитро Проданик, Степан Лесів. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2013. 1376 с.

174. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 25. Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945—1952 / упоряд. Дмитро Проданик, Василь Гуменюк. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2015. 1104 с.

175. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 26. Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952 / упоряд. Дмитро Проданик, Василь Гуменюк. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2016. 568 с.

- 176.** Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр / упоряд. Лисенко О., Патриляк І. Київ : Інститут історії України, 2003. 254 с.
- 177.** Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
- 178.** Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. 944 с.
- 179.** Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т. 2 / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2009. Кн. 1. 1939–1945. 600 с.
- 180.** Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т. 2 / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Івано- Франківськ : КПФ «ЛІК», 2010. Кн. 2. 1945–1946. 696 с.
- 181.** Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т. 2 / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2011. Кн. 3. 1947–1957. 768 с.
- 182.** УПА: спогади, документи / гол. упор. Мицик Ю. Київ : Фоліант, 2016. 540 с.
- 183.** ОУН і УПА в 1944 році : документи. В 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко та ін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. 256 с.
- 184.** ОУН і УПА в 1945 році : збірник документів і матеріалів. В 2 ч. / упоряд. О. Веселова, В. Гриневич, В. Сергійчук та ін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. Ч. 2. 371 с.
- 185.** ОУН і УПА в 1945 році : збірник документів і матеріалів. В 2 ч. / упоряд. О. Веселова, В. Гриневич, В. Сергійчук та ін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. Ч. 2. 366 с.
- 186.** Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – «Хмеля» / ред. і упор. Р. Забілий. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. 424 с.

187. Тимів І., Андрійчук Л. Національно-визвольна боротьба підпілля УПА та підпілля ОУН на Калущині в 1944–1946 рр.: збірник документів і матеріалів. Івано-Франківськ : Фоліант, 2022. 474 с.

1.3 СПОГАДИ

188. Андрусак Є. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 128 с.

189. Андрусак М. Брати вогню. Коломия : Вік, 2004. 534 с.

190. Андрусак М. Брати грому. Коломия : Вік, 2005. 832 с.

191. Андрусак М. Брати просторів. Коломия : Вік, 2007. 840 с.

192. Андрусак М. Грані болю. Документальні оповіді про УПА. Коломия : Вік, 1994. 198 с.

193. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / за упор. Грицьків Р. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2008. Кн. 5. Серія «Події і люди». 128 с.

194. І стали нам ті наші гори твердинею у лютий час... Спогади друкарки Головного осередку пропаганди ОУН і УПА Дарії Малярчин-Шпиталь / ред.-упор. С. Онуфрів. Львів : ПАІС, 2012. 182 с.

195. Когут М. Герої не вмирають. Калуш : Копі-центр, 2007. Кн. 1. 56 с.

196. Копись В. Мої роки, моє життя належить Україні. Дрогобич : Відродження, 2004. 225 с.

197. Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. 208 с.

198. Шлях горіння: Спогади ветеранів ОУН і УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940–1950-х рр. / упоряд. Микола Галів, Василь Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2008. 520 с.

2. ЛІТЕРАТУРА

2.1 МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ

- 199.** Armstrong J. *Ukrainian Nationalism*. New York : Columbia University Press, 1963 (first edition – 1955, third edition – 1990). 361 pp.
- 200.** Berkhoff K., Carynyk M. *The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews : Iaroslav Stets'Ko's 1941 Zhyttiepys*. Harvard Ukrainian Studies, 1999. XIII (3/4). P. 149–184.
- 201.** Bruder F. «Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!». *Diå Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948*. Berlin : Metropol, 2007. 299 pp.
- 202.** Burke P. *The Historical Anthropology of Early Modern Italy*. Cambridge : Cambridge Univ. Press. 1987. P. 3–4.
- 203.** Martinez Codo E. *Guerrillas tras la Cortina de Hierro*. Buenos Aires : Ed. Ucranio, 1966. 418 pp.
- 204.** Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2006. 720 pp.
- 205.** Hałagida I. *Prowokacja «Zenona». Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie «C-1» przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2005. 318 pp.
- 206.** Nindl A. *Crisis: threat and opportunity. Living your own life. Exisrential analysis in action*. Sylvia Langle and Christopher Wurm (Ed.). London : Karnac Book Ltd, 2016. P. 80.
- 207.** Армстронг Дж. *Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941–1944*. Москва : Центрполиграф, 2007. 583 с.
- 208.** Веденеев Д. *Атеисты в мундирах : советские спецслужбы и религиозная сфера Украины*. Москва : Алгоритм, 2016. 496 с.
- 209.** Гогун А. *Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы*. Санкт-Петербург : Издательский дом «Нива», 2004. 416 с.
- 210.** Каримский А. *Антиисторизм «философии существования»*. Москва : Знание, 1980. 62 с.

- 211.** Карсавин Л. Философия истории. Москва : Хранитель, 2007. 510 с.
- 212.** Козлов А. Тревожная служба. Москва : Воениздат, 1973. 263 с.
- 213.** Кузьмин В. Идеино-политическая работа оперативно-чекистских групп среди населения временно оккупированной территории СССР (1941–1944). Труды высшей школы КГБ. Москва : б.в., 1981. № 23. С. 269–285.
- 214.** Кьеркегор С. Заключительное ненаучное послесловие к «Философским крохам». Санкт-Петербург : Изд-во СПб. ун-та, 2005. 680 с.
- 215.** Кьеркегор С. Страх и трепет. Москва : Республика, 1993. 109 с.
- 216.** Кьеркегор С.. Наслаждение и долг. Ростов на Дону. : Изд-во «Феникс», 1998. 495 с.
- 217.** Манзуренко В. Ременные пряжки УПА. *Однострій*. 2001. Ч. 6. С. 28.
- 218.** Риккерт Г. Философия истории. Киев : Ника-Центр, 1998. С. 212.
- 219.** Ткаченко С. Повстанческая армия. Тактика борьбы. Минск : Харвест, 2000. 512 с.
- 220.** Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / пер. с англ. Москва : Весь мир, 2000. 296 с.
- 221.** Федоров О. Подпольный обком действует. Москва : Воениздат, 1950. 480 с.
- 222.** Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / пер. с англ. Л. Ю. Пантина. 2-е изд. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 336 с.
- 223.** Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. Москва : РОССПЭН, 2001. 336 с.
- 224.** Хамазюк И. В., Комлев А. А. Разложение зарубежных антисоветских организаций. Москва : Редакционно-издательский отдел, 1962. 30 с.

- 225.** Че Геваро Э. Партизанская война. Москва : Издательство иностранной литературы, 1961. 124 с.
- 226.** Шульженко В., Хамазюк И., Данько В. Украинские буржуазные националисты. Москва : Высшая школа КГБ СССР им. Ф. Дзержинского, 1963. 290 с.
- 227.** Ясперс К. Введение в философию. Москва : Пропилеи, 2000. 192 с.
- 228.** Ясперс К. Философия. Кн. 2. Просветление экзистенции. Москва : «Канон» РООИ «Реабилитация», 2012. 448 с.
- 229.** Андрухів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ : Обласна друкарня, 2004. 344 с.
- 230.** Антонюк Я. "Повстанські дантисти": лікування зубів у підпіллі ОУН-УПА. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2016. Вип. 2. С. 65–72.
- 231.** Арсенич П. Діяльність підпілля ОУН-УПА на Прикарпатті: у світлі документів КП (б). *Галичина*. 1997. 7 листопада. С. 6.
- 232.** Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух: історія та ідеї. Дрогобич : Відродження, 1994. 192 с.
- 233.** Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк – Торонто – Лондон : Українська центральна інформаційна служба, 1983. 65 с.
- 234.** Білас В. Репресії радянських органів держбезпеки проти УГКЦ у Львівській області (1944–1946). *Український визвольний рух*. 2011. № 15. С. 229–250.
- 235.** Білас І. Радянський партизанський рух проти ОУН–УПА. *Військо України*. 1992. № 2–3. С. 66–69.
- 236.** Бофони: грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. О. Клименко ; за ред. В. Даниленка. Київ : Університет банківської справи НБУ, 2008. 192 с.
- 237.** Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. Київ : Основи, 1995. Том 1. 543 с.

- 238.** В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. 328 с.
- 239.** Веденєєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української Повстанської Армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm (дата звернення 10.10.2021).
- 240.** Веденєєв Д. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943–1945 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 104–126.
- 241.** Вронська Т. В умовах війни. Життя та побут населення України (1943–1945 рр.). Київ : Інститут історії НАН України, 1995. 83 с.
- 242.** Вронська Т. Непевний контин[г]ент: депортації із Західної України 1944–1953 років, режимне повсякдення, повернення. Київ : Дух і літера, 2022. 448 с.
- 243.** Вронська Т. Упокорення страхом. Сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади, 1917–1953 рр. Київ : Темпора, 2013. 624 с.
- 244.** Гавришко М. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*. 2015. Вип. 20. С. 199–212.
- 245.** Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА у 1940–1950-х роках. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства* / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ : ТОВ «Арт книга», 2015. С. 123–141.
- 246.** Гавришко М. Поняття «громадського» і «приватного» в середовищі підпілля ОУН та УПА у 1940–1950-х роках. *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.)* : колективна монографія / відп. ред. Ігор Соляр. Львів : Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2017. С. 478–492.

247. Галів М., Огар А. Радянські репресії духовенства греко-католицької церкви у 1944–1947 (на прикладі біографії о. Івана Котіва). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія.* 2021. 6/48. С. 319–341.

248. Галів М., Свйонтик О., Гранд М. Повсякденне життя робітництва Дрогобиччини у перші післявоєнні роки (1945–1950). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2022. Вип. 11/53. С. 292–309.

249. Галів М., Гранд М. Два документи до історії повсякденного життя населення Станіслава у перші повоєнні роки (1946–1947). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2021. Вип. 46. Том 1. С. 4–13.

250. Галів М., Свйонтик О. Повсякденні аспекти шкільництва на Дрогобиччині в 1947–1948 р.: нове документальне свідчення. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2021. Вип. 44. Том 1. С. 4–12.

251. Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939 –1945 рр.). Київ : Національна академія наук України; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, 2007. 519 с.

252. Гриник Л. «Давай собірайсь!»: операція «Захід» на Дрогобиччині на основі спогадів та архівних матеріалів. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2022. Вип. 50. Том. 1. С. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-3>

253. Гриник Л. До проблеми дисципліни в українському підпіллі на Прикарпатті. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. Vol. 4(56). С. 142–151. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2021-4-56-18>

254. Гриник Л. Жінка – об’єкт насильства в українському підпіллі: правда чи міф? *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. Вип. 7/49. С. 206–225. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234419>

255. Гриник Л. Заходи щодо організації здорового способу життя українських націоналістів на Прикарпатті 1940–1950-х рр. (за матеріалами ГДА СБУ): теорія та практика. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. Вип. 8/50. С. 243–272. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242267>

256. Гриник Л. Зовнішній вигляд підпільників і повстанців як відображення тогочасної дійсності (на прикладі Прикарпаття). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 53. Том 1. С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-3>

257. Гриник Л. Криївка як феномен другого дому для українських націоналістів (на прикладі Прикарпаття). *Новітня доба*. 2021. Вип. 9. С. 148–158. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2021-9-148-158>

258. Гриник Л. М. Суїцид як вимушене явище в українському підпіллі під час боротьби з радянською владою на Прикарпатті. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. кол. : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 37–40. Режим доступу:

https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88623/1/Conf_History_2022.pdf

259. Гриник Л. Побут українських повстанців на Прикарпатті (за матеріалами справи Демида). Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том X: *Ефекти участі в розвитку науки та освіти на відстані* / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Посвіт, 2020. С. 26–28.

260. Гулай В. Матеріально-побутове становище населення Західних областей України (1944–1953). *Повсякденне життя населення західних областей України у перші післявоєнні роки (1944–1953): вибрані питання* : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь : Liha-Press, 2021. С. 338–358.

261. Гулай В. Проблеми охорони здоров'я населення західних областей України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*. 2001. Вип. 8. С. 176–185.

262. Давиденко В. «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів. Київ : «Знання» УРСР, 1989. 48 с.

263. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Історична хроніка. Київ : Наукова думка, 1970. 360 с.

264. Данилишин О. Повстанськими стежками Жидачівщини. Бої, бункери, криївки. Дрогобич : Коло, 2012. 514 с.

265. Данкевич М. Нариси з історії села Опака. Дрогобич : Трек – ЛТД, 2016. 356 с.

266. Дах Г. Тотальний опір: інструкція з ведення малої війни для кожного. Львів : Видавництво «Астролябія», 2022. Частина 1. 164 с.

267. Дем'ян Г. Проти нацистських окупантів. *Військо України*. 1993. Вип. 10. С. 102–107.

- 268.** Дем'ян Г. Сколівщина у повстанському русі ОУН та УПА 1940–1960-х років. *Воля і Батьківщина*. 1996. Вип. 1. С. 56–71.
- 269.** Дмитрук К. Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. Львів : Каменярь, 1974. 238 с.
- 270.** Дмитрук К. Приречені: Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів : Каменярь, 1981. 327 с.
- 271.** Дуда А, Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність: 1918–1941–1944. Київ – Чернівці : Український Народний Дім в Чернівцях, 1995. 272 с.
- 272.** Дудикевич Б., Вітошинський Я. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародного імперіалізму. Львів : б. в., 1952. 58 с.
- 273.** Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Частина друга. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. 384 с.
- 274.** Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Частина перша. Львів : Галицька видавнича спілка, 1996. 192 с.
- 275.** Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 370 с.
- 276.** Іванишин В. Нація, державність, націоналізм. Дрогобич : Відродження, 1992. 226 с.
- 277.** Ільницький В. Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2010. Вип. 16. С. 178–187.
- 278.** Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.). Дрогобич : Вимір, 2009. 368 с.
- 279.** Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.

280. Ільницький В. Особливості облаштування побуту в умовах підпілля Карпатського краю ОУН: 1945–1954 рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 3. С. 34–39.

281. Ільницький В. Причини та наслідки виникнення конфліктних ситуацій у середовищі підпілля Карпатського краю ОУН (1945–1952). *Сумський історико-архівний журнал. Науковий журнал з історії та архівознавства України*. № XXVII. С. 51–58.

282. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2012. 128 с.

283. Ільницький В. Структура Дрогобицької округи ОУН (1945–1952). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2012. № 27. С. 103–117.

284. Ільницький В. Функціонування військово-польової жандармерії у Воєнній окрузі 4 «Говерля» (1944–1945 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Історія»*. 2016. Вип. 24. С. 95–100.

285. Ільницький В., Гриник Л. «Повсякдення терору» (1944–1952): публічні форми боротьби радянської влади проти українських націоналістів. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 11/53. С. 174–195. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.268539>

286. Ільницький В., Гриник Л. Комунікація як складова повсякденного життя українських націоналістів на Прикарпатті (1940 – 1950-ті рр.). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 9/51. С. 278–300. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254479>

287. Ільницький В., Гриник Л. Конфліктні ситуації у Карпатському краї (1944–1950-ті рр.): причини, типи, наслідки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного*

університету імені Івана Франка. *Серія Історія*. 2022. Вип. 10/52. С. 99 – 116. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257909>

288. Ільницький В., Гриник Л. Репресований отець Зиновій Бандрович (1916–1986): реконструкція біографії за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. 45. Том. 1. С. 10–17 DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-2> Давиденко В. «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів. Київ : «Знання» УРСР, 1989. 48 с.

289. Ільюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни. (В світлі польських документів). Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. 182 с.

290. Ільюшин І. Протистояння УПА та АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. 287 с.

291. Ісайкіна О. Житлові умови міського населення в повоєнний період (1945–1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей*. 2005. Вип. 8. С. 207–212.

292. Ісайкіна О. Повсякденне життя міського населення (1945–1955 рр.). *Сторінки історії : збірник наукових праць*. 2006. Вип. 21. С. 62–70.

293. Іщук О. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : «Вік», 2010. 194 с.

294. Іщук О., Ніколаєва Н. Стратегії ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег». *Український визвольний рух*. 2014. Вип. 19. С. 309–361.

295. Калакура Я. Антропоцентризм і соціокультурний підхід як складники цивілізаційного осмислення історії України. *Київські історичні студії*. 2020. Вип. 2 (11). С. 69–80.

296. Карпенко І. Філософія і світ повсякденності. *Філософські обрії*. 2009. № 22. С. 59–71.

- 297.** Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. *Том 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 415 с.
- 298.** Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні. 1946–1956. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 108 с.
- 299.** Кентій А. Українська повстанська армія (1946–1956). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 108 с.
- 300.** Киричук Ю. Історія УПА. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. Т. 1. 67 с.
- 301.** Киричук Ю. Історія УПА. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. Т. 2. 55 с.
- 302.** Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.
- 303.** Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
- 304.** Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х років на західноукраїнських землях. *Схід-Захід: історико-культурологічний збірник.* 2009. Вип. 13–14, С. 101–126.
- 305.** Кісь О. Між особистим і політичним: Гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках. *Народознавчі зошити.* 2013. Вип. 4 (112). С. 591–599.
- 306.** Ковальчук В. Посилення конспірації в ОУН(б): перехід від літерних до цифрових шифрів. *Український визвольний рух.* 2017. Вип. 19. С. 270–287.
- 307.** Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.). Київ : Інститут історії НАН України, 2003. 250 с.

- 308.** Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків : б.в, 2008. 120 с.
- 309.** Коляструк О. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія.* 2011. Вип. 982. С. 8–21.
- 310.** Коляструк О. Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки (194 –1947). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2012. Вип. 20. С. 131–136.
- 311.** Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал.* 2007. № 1. С. 174–184.
- 312.** Коцур-Карабінович Н. Греко-католицька церква. Початки підпілля : монографія. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2011. 220 с.
- 313.** Круцик Р. Діяльність ОУН-УПА на території Івано-Франківської області. *Галиччина.* 1994. № 17. С. 4–5.
- 314.** Лебідь М. УПА: Українська Повстанська Армія. Дрогобич : Відродження, 1993. 208 с.
- 315.** Легкий П. Лицар нескореної України. Тернопіль: Джура, 2012. 123 с.
- 316.** Лесюк М. Псевдо вояків Української Повстанської Армії. *Studia slawistyczne.* 1999. Вип. 1. С. 117–184.
- 317.** Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1998. 403 с.
- 318.** Макарчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 464 с.
- 319.** Манзуренко В. Лицарі Срібного хреста бойової заслуги 1-го та 2-го класу. *Український визвольний рух.* 2007. № 9. С. 248–279.

- 320.** Манзуренко В. Роль Романа Шехевича у створенні нагородної системи УПА. *Український визвольний рух*. 2007. № 10. С. 318.
- 321.** Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Київ : Українське державне видавництво, 1946. 24 с.
- 322.** Марцінків Р. Структура та повноваження керівництва і членів служби безпеки ОУН. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. 5(45). С. 28–35.
- 323.** Маслій О. Жіноче чернецтво Галиччини в умовах ліквідації Української греко-католицької церкви та сталінських репресій (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. 1(40). С. 174–179.
- 324.** Махно Н. Сповідь анархіста. Київ : Книга Роду, 2008. 624 с.
- 325.** Мицан К. ОУН-УПА на Прикарпатті в 1944–1950 роках. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 1997. Вип. 1. С. 69–87.
- 326.** Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен : б.в., 1953. 319 с.
- 327.** Мороз В. Зиновій Тершаковець-«Федір». Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2011. 126 с.
- 328.** Николин І. Історія Олексич. Львів : ЗУРЦ, 1997. 146 с.
- 329.** Новиченко Л. Ідеологія зради і запродавства. *Сучасне і майбутнє*. 1948. № 10. С. 11–18.
- 330.** Новиченко Л. Ідеологія зради і запродавства. *Сучасне і майбутнє*. 1948. № 11. С. 20–25.
- 331.** Онишко Л. Роль жінки в українському-національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух*. 2004. Вип. 3. С. 30–38.
- 332.** Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ : Наукова думка, 2006. 496 с.

333. Павликівська Н. Система і структура псевдонімів ОУН та УПА. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови.* 2011. Вип. 7. С. 274–279.

334. Пагіря О. Повсякденне життя вояків УПА крізь призму усної історії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* 2012. Вип. 111. С. 41–43.

335. Папакін Г. Джерела з історії ОУН і УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження. *Український історичний журнал.* 2012. Вип. № 4. С. 154–171.

336. Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. *Український визвольний рух.* 2009. Вип. 13. С. 133–194.

337. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія / Центр досліджень визвольного руху. Львів : Часопис, 2012. 551 с.

338. Патриляк І. Сучасна вітчизняна історіографія ОУН і УПА як дзеркало суспільного ставлення до проблеми українського національно-визвольного руху 40–50-х рр. ХХ ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2005. № 77–79. С. 29–32.

339. Патриляк І. Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси.* Київ : «Наукова думка», 2005. С. 15–87.

340. Пліхняк П. Повстанська криївка в с. Пістинь Косівського району: спроба історичної реконструкції. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина».* 2018. С. 203–208.

341. Пovoєнна Україна: нариси нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр..) : колективна монографія / відп. ред. В. М. Даниленко. Кн. 2. Ч. 1–2. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.

342. Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953) : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. 380 с.

343. Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу. Київ : Держполітвидав УРСР, 1953. 68 с.

344. Попп Р., Ярошак М. Житловий аспект повсякдення інтелігенції західного регіону України у 1944–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2021. Випуск 7/49. С. 91–102.

345. Попп Р., Кантор Н. Everyday life of intelligentsia of the western region of Ukraine in 1944 – 1953. *Східноєвропейський історичний вісник.* 2021. Вип. 21. С. 162–171.

346. Попп Р. Медико-санітарна ситуація в Західному регіоні України у перші повоєнні роки в світлі звітних документів українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2022. Вип. 10/52. С. 84–98.

347. Про активну боротьбу з німецько – фашистськими загарбниками і українсько-німецькими націоналістами : Постанова УРСР і ЦК КП(б)У. *Прикарпатська правда.* 1944. С. 18.

348. Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака «Ворона». Торонто. Кн. 15. Серія «Події і люди». Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2011. 127 с.

349. Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН(б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica.* 2014. Вип. 4. С. 77–83.

350. Реванюк І. Правда про т. зв. УПА : спогади колишнього провідника ОУН. Київ : Радянська Україна, 1961. 64 с.

351. Реснт О. Український національно-визвольний рух ХІХ–ХХ століть: проблеми методології та історичної пам'яті. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2008. Ч. 14. С. 6–10.

352. Сергійчук В. Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ : Дніпро, 2001. 496 с.

353. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Вид друге, допов. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. 184 с.

354. Слободянюк М. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. *Український історичний журнал*. 2008. Вип. 3. С. 216–223.

355. Слободянюк М. Проблема термінології у вивченні історії руху Опору в Україні. *Український визвольний рух*. Львів. 2007. № 9. С. 115–123.

356. Соловей Д. Голгота України. Ч. 1 : *Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною*. Дрогобич : Відродження, 1993. 288 с.

357. Старка В. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах суспільних трансформацій 1939–1953 рр. : монографія. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2019. 550 с.

358. Старка В. «To write about the fate of Ukrainian peasantry would mean writing the history of the Ukrainian people»: source study reflections on the problems of the everyday life of the western Ukrainian peasantry 1939–1953. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2019. Вип. 22. С. 28–37.

359. Старка В. Повсякденне життя селянства Східної Галичини у 1941–1944 роках. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2019. № 142. С. 45–48.

360. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, 464 с.

361. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943–поч. 1946 років). Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. 527 с.

362. Соляр І. Архівно-кримінальна справа Михайла Хром'яка як джерело вивчення повсякденного життя членів ОУН та учасників УПА. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 60. Том. 4. С. 17–21.

363. Соляр І. Побутові реалії повстанців на Станіславщині у публікаціях журналу «Чорний ліс». *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 61. Том. 3. С. 4–9.

364. Темірова Н. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 132 с.

365. Удод О. Житло і побут в структурі повсякденного життя українців (30-ті роки ХХ ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. № 3. С. 311–321.

366. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності). *Доба*. 2002. № 3. С. 2–10.

367. Удод О. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства. *Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ століття : зб. наук. праць, присвяч. пам'яті акад. НАН України Ю.Ю. Кондуфора*. У 2-х томах. 2004. Т. 2. С. 286–313.

368. Удод О. Історія: осягнення духовності. Київ : Генеза, 2001. 192 с.

369. Україна крізь віки. Т. 12: Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М. Коваль. Київ : Альтернативи, 1999. 336 с.

370. Футала В. Західноукраїнські реалії ХХ ст. у сучасних повсякденнознавчих студіях. *Повсякденне життя населення західних земель*

України у перші повоєнні роки (1944–1953) : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. С. 9–31.

371. Футала В. Український визвольний рух 1920–1950-х рр. у працях Петра Мірчука. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2022. Вип. 9/51. С. 220–241.

372. Футала В. Державний терор щодо західноукраїнської інтелігенції у 1939–1953 рр.: історіографія проблеми. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2021. Вип. 8/50. С. 215–242.

373. Ханас В. Боротьба на західноукраїнських землях проти окупантів у другій пол. 40-х – 50-х роках ХХ століття (на прикладі мешканців села Верхні Гаї на Дрогобиччині). *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* 2017. Вип. 19–20. С. 325–339.

374. Хоменко Н. Повсякденне життя студентської молоді повоєнної України. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика.* 2009. Вип. 15. С. 305–321.

375. Чередниченко В. Анатомія зради: Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. Київ : Політвидав України, 1978. 333 с.

376. Шанковський Л. Історія українського війська. Вінніпег – Канада : Клуб приятелів української книжки, 1953. С. 634–793.

377. Шанковський Л. Тридцять літ... (Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4. «Говерля» в 1943 – 1956 рр. Альманах Станіславівської землі : збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен : Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1975. Т. 1. С. 163–193.

378. Яремко М., Жилавий І., Стефюк Ю. На світлу дорогу: [Звернення колишніх оунівців до членів ОУН та до всіх українців на чужині]. Львів : Кн.-журн. Вид-во, 1962. 48 с.

2.2 АВТОРЕФЕРАТИ ТА ДИСЕРТАЦІЇ

379. Ісайкіна О. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2006. 23 с.

380. Жилюк В. Діяльність ОУН і УПА на Житомирщині в 1941–1955 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2008. 308 с.

381. Забілий Р. Особливості збройної боротьби Української повстанської армії в 1942–1949 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Львів, 2015. 24 с.

382. Прокопов В. Повсякденне життя членів ОУН та вояків УПА на Закарпатті (1943–1947 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Дніпро, 2019. 262 с.

383. Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Острог, 2021. 650 с.

384. Соловей В. Діяльність підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі (1941–1953) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2018. 230 с.

2.3 ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

385. Борис М. Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. 576 с.

386. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2002. 430 с.

387. Історія України / керівник авт. кол. Юрій Зайцев. Львів : Світ, 1998. 488 с.

388. Новітня історія України (1945–2020 роки) : навч. посібник / Костянтин Кондратюк, Володимир Качмар. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 212 с.

389. Петров Н. Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954 : справочник / Междунар. О-во «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ, ЦА ФСБ России. Москва : О-во «Мемориал»; «Звенья», 2010. 1008 с.

390. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1972. Том 3. 744 с.

391. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1975. Том 6. 832 с.

392. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943–1949. Довідник. Нью-Йорк : Пролог, 1995. Т. 2. 295 с.

393. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943–49. Довідник. Нью-Йорк : Пролог, 1994. Т. 1. 199 с.

394. Волович В., Головченко Г., Горлач М. та ін. Соціологія : підручник для вищої школи. Харків : Фактор, 2006. 768 с.

2.4. ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

395. Верменич Я. Регіоналістика історична. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rehionalistyka_istorychna (останній перегляд: 16.01.2023).

396. Кошкин М. Школа «Анналов»: в пошуках утраченого факта. URL: http://www.topos.ru/articles/0210/04_11.shtm (дата звернення: 06.08.2022).

397. В'ятрович В. Якби не було УПА, Сталін усе одно провів би депортацію. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28806123.html> (дата звернення: 03.10.2021).

398. В'ятрович В. Історія з грифом "Секретно" : Дмитро Вітовський, син Дмитра. 2010. URL: <https://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-dmitro-vitovskiy-sin-dmitra.html> (дата звернення: 03.10.2021).

399. Веденєєв Д. Нагороди Української повстанської армії. Енциклопедія історії України. 2010. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EI>

U&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Nahorody_UPA (дата звернення: 05.09.2021).

400. Веденєєв Д. Підпілля націоналістичне в Україні. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pidpillia_natsionalistychne_v_Ukraini_19201939_19411950 (останній перегляд: 27.10.2022)

401. Гінда В. «Криївка видавалася живим гробом». Gazeta.ua. 2011. 12 жовтня. URL: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_kriyivka-vidavalasya-zhivim-grobom/404288 (дата звернення: 25.02.2021).

402. Гінда В. Гумор в окупованій нацистами Україні. Збруч. 05.05.2013. URL: <https://zbruc.eu/node/6948> (дата звернення: 15.11.2021).

403. Гінда В. Великдень в УПА. Збруч. 16.04.2017. [Електронний ресурс]. веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/64846> (дата звернення: 16.07.2021).

404. Західний світ подивляє героїзм українських повстанців. Розповідь українки-повстанки в західноєвропейській пресі. Свобода. Український щоденник. 1949. 29 листопада (Ч. 277). С. 1–4. URL: <https://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1949/Svoboda-1949-277.pdf> (дата звернення: 03.09.2022).

405. Людмила Івченко: роля жінки в політичному житті та визвольних змаганнях України. Свобода. Український щоденник. 1949. 21 грудня (Ч. 296). С. 2, 4. URL: <https://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1949/Svoboda-1949-296.pdf> (дата звернення: 03.09.2022).

406. Петренко О. Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агенток у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. Україна Модерна, 2011. Вип. 18 (7). URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FPetrenko_Olena%2FInstrumentalizatsiia_strakhu_Vykorystannia_radianskymy_ta_polskymy_orhanamy_bezpeky_zhinok-ahentiv.pdf (дата звернення: 06.09.2021).

407. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза. Станиславская – Ивано-Франковская область. URL: http://www.knowbysight.info/1_UKRA/00125.asp (дата звернення: 06. 09. 2022).

408. Соціологія короткий енциклопедичний словник. URL: <https://subject.com.ua/sociology/dict/143.html> (дата звернення: 10.09.2022).

409. Яворівський фотоархів УПА / упор. В. Гуменюк. Львів : Сполом, 2005. URL: <https://sites.google.com/a/vox-populi.com.ua/newspaper/rubriki/istoria/operacia-visla/avorivskijfotoarhivupacastinalavtorgumenukvasil> (дата звернення: 17.02.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

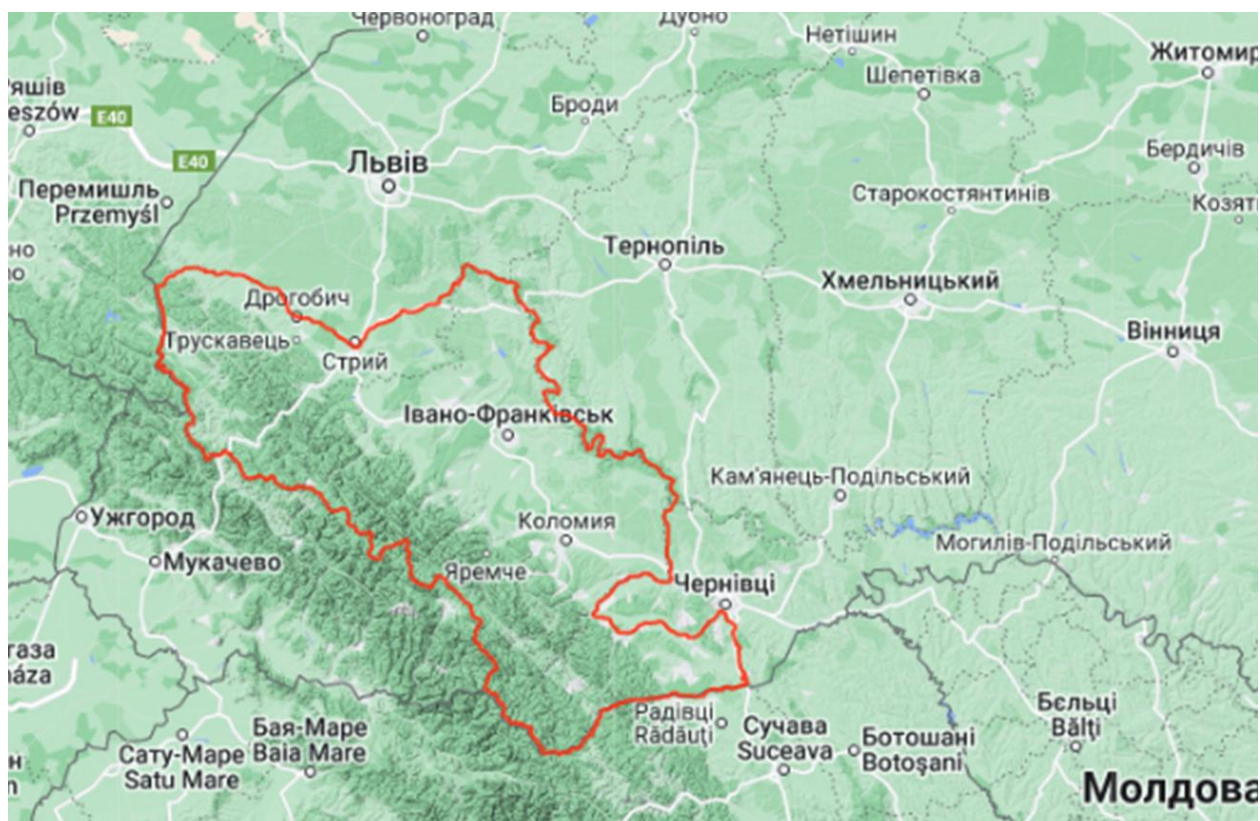

Рис. Б.1. Територіальні рамки Прикарпаття

Джерело: самостійно створено авторкою

Вплив політичної ситуації на матеріальне становище українських повстанців

Період	Політична ситуація	Форми боротьби	Матеріальне забезпечення	Співпраця між ОУН і УПА	Побутові реалії
Запілля 1943 – серед. 1946	Німецьке панування, зміна лінії фронту, утвердження радянської адміністрації	Масова повстанська	Період створення усіх референтур. Добровільна допомога місцевого населення. Організаційні зміни: лютий 1945 р. - заміна жіночої сітки на УЧХ; літо 1945 р. - ліквідація УЧХ; ліквідація частини референтур	ОУН займається господарськими справами, УПА виконує військові функції	Налагоджена система заготівлі та постачання продуктів, одягу, взуття та інших потреб. Загалом – задовільні.
Перехідний етап Липень 1946 – серпень 1949	Радянський окупаційний режим	Законспірована підпільна (розробка і доповнення тактики «Дажбог»)	Існування господарчої референтури на надрайонному та районному рівнях	Повне підпорядкування відділів УПА проводу ОУН. Початок процесу «злиття»	Політика радянської влади визначала рівень життя українських націоналістів, проведеними заходами в краї. Загалом – складні
Збройне підпілля 1949–1950-ті		Глибоко законспірована підпільна (втілення тактики «Дажбог»)	1949 – повна ліквідація референтур. Господарське забезпечення власними силами	«Ліквідація» відділів УПА.	

Джерело: створено авторкою самостійно

Режим дня членів УПА

5:00 – рання зоря

5:10-5:25 – руханка

5:25 – 5:50 – миття та збирання, привітання

5:50 – молитва

6:00 – 6:30 – сніданок

6:45 – ранній звіт

7:00 – 11:30 – передполудневі заняття

12:00 – 12:45 – обідня перерва

13:00 – службовий звіт

14:00 – 18:50 – пополудневі заняття

19:00 – денний звіт

19:30 – вечеря

19:30 – 20:45 – час дозвілля

20:45 – вечірня перевірка, час молитви

21:00 – вечірня зоря

Джерело: ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 63. Арк. 43.

Повстанські колядки 1945 р. (автор: Марко Боєслав)

Джерело: ГДА СБУ. Ф. 13. Спр.398. Т. 19. Арк.3, 5.

Бій гремить за волю

Бій гремить за волю
По всій Україні
Радуйся,
Ой, радуйся, земле
Син Божий –
Син Божий сам з нами йде.

Вже кати конають –
Гнів наш меж не знає.
Радуйся,
Ой, радуйся, земле
Син Божий –
Син Божий сам з нами йде.

Кремель затопим в крові
Катовій, жорстокій!
Гнів наш меж не знає.
Радуйся,
Ой, радуйся, земле
Син Божий –
Син Божий сам з нами йде.

Україна встане,
Розірве кайдани
Радуйся,
Ой, радуйся, земле
Син Божий –
Син Божий сам з нами йде.
*(Співається на мелодію
«Добрий вечір тобі»)*

Гей, вставайте, браття!

Гей, вставайте, браття,
Кличе рідна Мати!
Загремить у мить громами
Закавказ й Карпати.

Вже доволі муки,
Зброю берить в руки!
Проженить же з України
Кровожадних круків!

Христе, Боже Добрий,
Дай борців хоробрих!
Хай засяє сонцем волі
Наш квітучий обрий!

О, Пречиста Діво,
Запали нас гнівом!
Поможи нам закінчити
Воскресення діло!
*(Співається на мелодію «Дивная
новина»)*

Вставай, народе!

Вставай народе з тяжкої неволі
Розкутий, розкутий!
Пімсти кайдани, жорстокі муки
І кнути!

(2 рази)

Вставайте в лави тверці завзяті –
До зброї! До зброї!
Не знайте жаху, ані прокляття
Герої!

(2 рази)

Допоможи нам здобуть державу
Ісусе! Ісусе!
Наш полк завзятий у бій за славу
Вже рушив!

(2 рази)

*(Співається на мелодію «Витай
Ісусе»)*

Фото окремих повстанців, згаданих у тексті дисертації¹

*Фото 1. Василь Столацук
(«Шагай»)*

*Фото 2. Справа – Іван Мельник
(«Залізник»)*

Фото –4. Соменний Дмитро Білінчук («Хмара»)

¹ Яворівський фотоархів УПА / упор. В. Гуменюк. Львів : Сполом, 2005. URL: <https://sites.google.com/a/vox-populi.com.ua/newspaper/rubriki/istoria/operacia-visla/avorivskijfotoarhivupacastinalavtorgumenukvasil> (дата звернення: 17.02.2023).

Фото 5. Зліва – командир загону ТВ-21 «Гуцульщина»
Петро Мельник («Хмара»)

Фото 6. Микола Харук («Вихор»)

Фото 7. Василь Савчак («Сталь»)

Фото 8. Зліва – окружний провідник Коломиїщини Григорій Легкий («Борис»)

Фото 9. Провідник Григорій Легкий («Борис») і Василь Савчак («Сталь») на пості.

Фото 10. Поливає воду Білінчук Дмитро «Хмара», на шиї в нього – футляр від фотоапарата. Показує руками Данилюк Назарій «Перебийніс», інші – невідомі.

Фото 11. Повстанський Великдень (на думку Ю. Паєвського, 1949 р.).

Фото 12. Великодня трапеза. Промовляє Петро Мельник, командир «Хмара». Інші – невідомі. Імовірно, 1950 р.